

Carl Devos, Tine Boucké, Patrick De Vos & Dries Lesage

De stille revolutie van de globalisering en de Derde Weg

Bedenkingen bij de activering van de Belgische welvaartsstaat

2001 - 4

Abstract

Bij de analyse van activering, een populaire beleidsaanbeveling en sleutelconcept van de actieve welvaartsstaat, vertrekken de auteurs in dit essay vanuit een beschouwing over het verschijnsel 'mondialisering' en het (hegemonisch) discours van 'globalisering'. In hun bijdrage gaan ze vooral in op de onderliggende normatieve dimensie van activering. Daarbij verwijzen ze naar het Derde Weg-denken, dat ze aan een kritische reflectie onderwerpen.

Aan de hand van een bespreking van een aantal recente maatregelen van het arbeidsmarktbeleid wordt hun analyse verder uitgewerkt en geïllustreerd. De auteurs kaderen deze ontwikkelingen in een langzame en geleidelijke 'silent revolution', namelijk een impliciete verschuiving van de Keynesiaanse welvaartsstaat naar een vorm van Schumpeteriaanse *workfare* staat.

Een bijzonder aandachtspunt van deze uiteenzetting heeft betrekking op het illustratieve dossier van de financiële werknemersparticipatie. De politieke beslissing om de financiële werknemersparticipatie aan te moedigen is één van de vele indicaties van de ingrijpende transformaties die het sociaal-economische gebeuren in België en West-Europa de voorbije decennia heeft doorgemaakt. Ook dit veranderingsproces kan begrepen worden vanuit de transformatie van een Fordistische naar een meer post-Fordistische economie. Financiële werknemersparticipatie is een onderdeel van een groter 'politiek' verhaal. De auteurs kaderen deze ontwikkeling in haar historische en politiek-ideologische context. In dit opzicht is de financiële werknemersparticipatie een stap in de geleidelijke ombouw van de West-Europese keynesiaanse welvaartsstaat in de richting van een meer Angelsaksisch model, dat aansluiting vindt bij concepten als 'competition state' of 'Schumpeteriaanse workfare staat'.

De auteurs zijn lid van de Vakgroep Politieke Wetenschappen (Universiteit Gent)

Analysing the notion of activation, as a popular policy recommendation and key concept of the social investment state, the authors start from some considerations about the phenomenon and the (hegemonic) discourse on 'globalisation'. In this essay they examine the underlying normative dimension of activation, while referring to the contemporary issue of the Third Way, on which they critically reflect. Considering a number of recent labour market policies, they therewith specify and illustrate their analysis. These contemporary developments, they argue, fit in with a gradual 'silent revolution', that is, an implicit shift from a keynesian welfare state towards a schumpeterian workfare state. A point of particular interest in this article concerns the case of employee participation in profits and enterprise results. The political decision to encourage employee participation in profits and enterprise results is one of the numerous examples that illustrate the rather drastic transformation of the socio-economic environment in Belgium and Western Europe during the past decades. Likewise, these changes fit in with the transformation from fordism to postfordism. That is to say, employee participation in profits and enterprise results is part of a political grand narrative, which the authors interpret within its historical and ideological context. From this they conclude that employee participation in profits and enterprise results is characteristic for the current reconstruction of the continental European keynesian welfare state towards a more Anglo-Saxon and schumpeterian workfare model or 'competition state'. The authors are members of the Department of Political Science at the Ghent University (Belgium)

Commentaren op dit essay zijn welkom

Tel. 00 32 (0)9 264 68 11 • Fax 00 32 (0)9 264 69 91 • Carl.Devos@rug.ac.be

Inhoud

Voorwoord 4

1. Inleiding 9

2. Algemeen interpretatiekader 11

De multifunctionaliteit van globalisering 12

Van fordisme naar iets anders 13

Sociale verhoudingen in het post-fordisme 16

Wording van een aangepaste denkwijze 17

3. De Derde Weg/Actieve welvaartsstaat 23

Het algemeen denkkader van de Derde Weg 25

Globalisering en de Derde Weg 27

Van keynesiaanse naar schumpeteriaanse welvaartsstaat 28

Gelijkheid, opportuniteit en responsabiliteit 29

Enkele sociologische en normatieve componenten van de Derde Weg 30

4. Arbeidsmarktbeleid in België: is onze welvaartsstaat actief ? 32

Van passief naar actief: een verhoging van de inzetbaarheid 33

Activering is responsabilisering: geen rechten zonder plichten 35

Sociale insluiting: waar een wil is, is een weg 37

De markt positief geherwaardeerd 40

Op tijd en stond 'onthaasten' 41

Activering: 'pensée unique' binnen de Europese Unie ? 43

5. Financiële werknemersparticipatie: een product van de Derde Weg ? 46

Een meer coöperatieve bedrijfscultuur 47

Loonflexibiliteit 50

Fiscaal gunstregime 51

De inzet van het debat ? 52

De 'actieve welvaartsstaat' en de wereld van de *stock options* 53

6. Conclusie 59

Voorwoord

Onderstaande tekst werd voor het eerst, in beknopte versie, voorgesteld op de arbeidsmarktonderzoekersdag, georganiseerd aan de UFSIA op 25 september 2001. Niet enkel de confrontatie van onze aanpak en stellingen met die van de andere bijdragen in onze sessie was boeiend en leerrijk, vooral de daaropvolgende gesprekken in de – bij dit soort gelegenheden immer essentiële rubriek – ‘koffiepauze’ inspireerden ons tot dit voorwoord.

Tijdens deze ‘sessie’ werden we immers aangesproken door, ruwweg, enerzijds geïnteresseerde commentatoren en anderzijds door betrokken actoren. Volgens laatstgenoemden brachten wij – ‘wetenschappers’ – onder woorden wat zij al sinds enige tijd aanvoelden doch niet bij naam of precies konden vatten. In de wat benauwde koffieruimte onderschreven ze de krachtlijnen van ons relaas, namelijk dat er sprake is van een soort sluipende, geleidelijke verschuiving, waarbij ze er niet goed in slaagden om aan te duiden wat waar(in) nu precies aan het schuiven is geraakt. Terugkerende opmerking was dat ze inderdaad ook ‘voelden’ dat er dingen aan het veranderen zijn, al sinds vele jaren, maar dat al die veranderingen er stilaan voor zorgen dat het vandaag niet meer is zoals vroeger, maar dat de meeste mensen dat niet zagen omdat het zo traag en verspreid gebeurt, en dat het zeker te maken had met politiek en wat die doet, maar ook dat het veel meer is dan dat en dat ze zelf niet goed wisten wat er aan te doen, precies omdat zo moeilijk te vatten is wat die te counteren ontwikkeling precies inhoudt en veroorzaakt, en of wij nog anderen kennen die hen konden helpen om te beschrijven, duiden en interpreteren wat er gaande was.

Onze geëerde collega’s uit de academische wereld confronteerden ons met wat stilaan is uitgegroeid tot onze persoonlijke *FAQ*’s. Het ligt m.a.w. niet aan de vragenstellers maar aan diegene die ze oproepen, aan ons dus. Onze aanpak, benaderingswijze of hoe men het ook wil omschrijven, roept immers een aantal zeer terechte en verstandige terugkerende vragen op. Zoals de klassieker die, in verschillende constructies en talen geformuleerd, neerkomt op een simpele, maar krachtige vraag en die gebaseerd is op enige verwondering, bij sommigen zelfs ronduit directe veroordeling: ‘hoe hebben jullie dat gemeten?’ ‘Hoe’, niet ‘of’. En indien bij sommigen de verbazing werd weggeslikt hebben we het soms nog over de ‘of’. Het komt er immers op aan om een eind mee te stappen in ons fundamenteel uitgangspunt.

We begrijpen en onderschrijven volledig de verdiensten van klassiek empirisch onderzoek waarbij vanuit theorieën geformuleerde hypothesen geoperationaliseerd worden en na toetsing vanuit een geïntegreerd overzicht van alle aanvangsvoorwaarden en de gedegen beschrijving van (on)afhankelijke en interveniërende variabelen teruggekoppeld wordt naar de initiële uitgangspunten teneinde groei en verdere ontwikkeling van wetenschappelijke kennis mogelijk te maken, bij voorkeur met gebruik van *ceteris paribus* redeneringen. We kennen en verdedigen de noodzaak en falsifiërende kracht van het ultieme criterium om (een professionele studie van) ‘de empirie’ te laten oordelen over het rijk der beweringen over de werkelijkheid. We lazen Thomas S. Kuhn en zijn ‘De Structuur van Wetenschappelijke Evoluties’ en zelfs een beetje Karl R. Popper over ‘De Groei van

Kennis'¹ en volgden soms aandachtig de uiteenzettingen van onze professoren in hun colleges over sociaal-wetenschappelijke methodologie en kennistheorie. We leerden in de lessen filosofie zelfs dat een van de *'founding fathers'*, Francis Bacon (1561-1626), al nuances aanbracht aan het natuurwetenschappelijk ideaal, met name toen hij wees op de 'valse idolen'. We bepleiten dan ook dat in het tijdperk van vergaande informatisering dit uiterst geschikt instrument maximaal wordt aangesproken om voorheen ondenkbare of minstens quasi onmogelijke datareeksen te verzamelen en berekeningen uit te voeren.

Anderzijds hebben we ook oor naar de waarschuwing van Preston King die in zijn voorwoord van *'Federalism and Federation'* een aantal interessante bedenkingen maakte: "Many students of social science, envious of the success of physics and other natural sciences, think that all they really need do is move in the direction of increasing quantification – and empiricism is so understood. [...] Measurement in so many respects is still crucial. The trouble is that in insisting upon measurement we may, in certain disciplines, get ahead of ourselves. [...] It is probable that in most branches of the social sciences we have taken quantification rather further than we have taken logical analysis."² Volgens King is er heel wat tegenkants tegen *logical exposition* omdat dit enkel op *personal bias* gebaseerd zou zijn. Maar, vervolgt King, "[i]f this is so, then the same objection may be levelled against descriptive accounts – that they too derive from personal bias. [...] No empirical understanding of society can proceed without conventions: convention is the price we pay for such understanding. No description of reality can proceed beyond the bounds of language: the concept of 'reality' is itself linguistic."

Daarmee bekennen we ons nog niet blind of volmondig tot het slag volk dat onder de vlag 'post-empiristen' door het leven trekt. We verstoren evenmin het debat met het excuus dat we eigenlijk postmodernisten zijn voor wie de waarheid een te onderhandelen constructie uitmaakt en dus alles relatief is. Hoewel het in het bestek van deze uiteenzetting niet mogelijk en zelfs niet nodig is om hier een lang en voor velen hoogst irrelevant vertoog op te bouwen, willen we kort enkele punten aanstippen.

Feiten zijn essentieel. Het zijn de bouwstenen van de sociale werkelijkheid. Het correct en kritisch omspringen met feiten, wat een reeks van bewerkingen impliceert, is een van de voorschriften van de wetenschappelijke methode. De dwangmatige vereiste om, in wetenschap, politiek en elders, elke uiteenzetting met *facts and figures* te onderbouwen – en waarbij vaak als neveneffect de aandacht voor globalere, theoretische (en door sommigen daarom als inferieur beschouwde) verbanden aan de aandacht ontsnappen – mag er evenwel niet toe leiden dat dit criterium allesoverheersend wordt voor de kwalitatieve beoordeling van kennis, informatie of het wetenschap. Dat opent uiteraard niet de deur naar het ander uiterste, vanuit een excessief nomothetische ingesteldheid *n'importe quoi* beweren, dat daarna in de beste politiek filosofische traditie een prescriptieve theorie noemen en deze stellingen door een maatschappelijk en dus institutioneel erkende wetenschapper laten vertellen om dan het beweerde als wetenschap te kunnen verkopen. Hoewel, dat laatste lukt dagelijks, het eerste ten andere ook. Sommige termen wijzen expliciet naar die betekenisvolle relativiteit – denk aan het auto-nuancerend begrip *educated guesses* – die zelfs in het dagelijks taalgebruik en de *common sense* zijn doorgedrongen.

¹ Kuhn, T.S., De structuur van wetenschappelijke revoluties. Meppel, Boom, 1979; Popper, K.R., De groei van kennis. Meppel, Boom, 1983.

² King, P., Federalism and federation. London, Croom Helm, 1982, p.10, p.11.

Feiten, zo wordt tussen haakjes vaak over het hoofd gezien, zijn ook sociale constructies. Ze worden gemaakt en overgenomen van anderen, bewust en onbewust, om het leven te structureren en te verhalen. Wetenschappers roepen ze ook in het leven om dat leven te bestuderen, hoewel soms te eenzijdig door te meten, tellen of te wegen waarbij zelfs een gedwee (wetenschaps)mens zich afvraagt waar de relevantie van dit alles heen is. In dit verband gaan we niet in op de methodologische en soms deontologische valstrikken en gebreken van het gevorderd sociaal-wetenschappelijk onderzoek. We willen het fundamenteeler stellen. De perceptie van de werkelijkheid, eerder dan ‘de werkelijkheid’ zelf – gesteld dat laatstgenoemde, behalve in filosofische zin, gevat kan worden – is wat wij ter verklaring en voorspelling van sociaal gedrag en maatschappelijke ontwikkelingen centraal stellen. Het gaat om een interpretatie van ontwikkelingen waarbij aan de hand van ‘taal’ (d.w.z. met gebruik van (een combinatie van) woorden) gedachten, opinies, uitspraken, stellingen, beslissingen, voorstellingen, beschrijvingen, redeneringen enz. bepaalde ‘feiten’ ge(re)construeerd en ge(her)interpreteerd worden, bepaalde ontwikkelingen geschetst worden, de sociale werkelijkheid (die een ‘empathische’ en ‘empirische’ dimensie omvat) geduid wordt. Ook dit is een werkelijkheid. Het is de werkelijkheid van alledag. Het is de werkelijkheid waarin woorden, gedachten, opinies de werkelijkheid vormen en vormen. Het is een benadering die bijv. tot stellingen leidt over een conditionele, langzame en geleidelijke paradigmaverschuiving zonder laatstgenoemde te operationaliseren en te ‘objectiveren’ in talrijke data-sets die met de daartoe geschikte software en methodes verder onder de loep genomen worden.

Wat hebben we met dit voorwoord willen aantonen? Dat het niet per definitie ‘onwetenschappelijk’ hoeft te zijn om, op grond van een globale, inhoudelijke argumentatie annex (anekdotische?) ‘bewijs’voering, stellingen te poneren, net zomin als dat conclusies over pakweg causale verbanden wel ‘wetenschappelijk’ zijn als de relaties tussen de onafhankelijke en afhankelijke variabelen maar kritisch en correct gemeten, geteld en gewogen werden. Een geringe of afwezige operationalisering en empirische ondersteuning in klassieke zin maakt een bewering niet per definitie onwaar of minderwaardig. We beweren uiteraard ook geenszins het omgekeerde. We weten uit ondervinding evenwel dat het niet evident is om zich tegen dergelijke – vanuit een oprechte en welgekomen bekommernis om een waarheidsgetrouwe analyse – standaardaanvallen te verdedigen, vooral niet indien de beweringen die op grond van deze methode tot stand komen zelf de controverse niet schuwen, bijvoorbeeld in het taalgebruik waarmee ze beschreven worden of de terminologie waarmee ze gevat worden. Wat hierna volgt is onmiskenbaar gebaseerd op sociale realiteit, op de studie van waarneembare empirie, zonder daarom een klassieke empirische studie te zijn. Dat komt omdat realiteitsvormende percepties, discursieve constructies, argumentatieschema’s en vooral de normatieve onderbouwing ervan een centraal onderdeel vormen van onze benadering.

Bovendien dringt zich in de marge de vraag op of ‘de wetenschap’ vandaag niet te lijden heeft onder een vorm van graduele ontwaarding: o.a. het overmatig en flexibel ge- en misbruik (bijv. door politici en media), de overspannen verwachtingen die botsen met evidente onbeslistheid of de geïsoleerde opstelling en de geringe maatschappelijke betrokkenheid van hen die wetenschap bedrijven hebben – naast het actueel onttronen van ‘zingevingsfora’ – geleid tot een toenemende kritische ingesteldheid ten opzichte van ‘die wetenschap(pers)’. Misschien kunnen deze elementen uit het voorwoord dan ook enkel door een schare van zelfbevredigende *insiders* gesmaakt worden. Veel essentiëler lijkt ook ons wat er precies in onderstaande tekst te lezen staat.

We koppelen terug naar de eerste categorie interpellanten van de koffiepauze en hebben getracht om een aantal ontwikkelingen uit ‘de realiteit’ te beschrijven die we al langer als reëel aanvoelden. In die zin werken we uiteraard met en vanuit de empirie: we gebruiken ‘ondervinding’ als bron van kennis, het gaat niet om de constructie van luchtkastelen. Daarenboven was het onze bedoeling, refererend naar de vlotte ernst waarmee we samen met de tweede categorie interpellanten het *métier* bedrijven, deze operatie zo op te bouwen dat we onze stellingen beargumenteren, o.a. door ze te kaderen in algemene maatschappelijke veranderingen en discursieve constructies of politieke argumentatieschema’s. In dit verband verwijzen we vaak naar de ‘ideologisch-normatieve’ betekenis van ogenschijnlijk neutrale sociale verschijnselen of evidente, want efficiënte organisatievormen. Wat die laatste betreffen denken wij bijv. aan de gevolgen van de *multi-level governance* in de EU, die ook op het vlak van sociaal beleid niet zonder gevolgen is.³ Zonder dit in onze analyse grondig uit te werken merken we bijv. op dat de zogenaamde ‘open coördinatiemethoden’, waarbij de EU zich grotendeels beperkt tot analyse en formulering van de doelstelling (*bench marking*), ertoe leidt dat nationale gemiddelden tot richtsnoer verheven worden en dus dat daarmee ook ‘bovengemiddelde prestaties’ – binnen de context van globalisering – niet meer ‘Europees gelegitimeerd’ kunnen worden. Ook de EU ademt de lucht van globalisering en activering, ook op het EU-beleidsniveau is de grondtoon van wat hierna wordt beschreven merkbaar en voelbaar.

Wat we hiermee en met onderstaand verhaal o.a. willen aantonen is dat ideologie niet dood is, de geschiedenis evenmin. Integendeel zelfs, het hele debat ter zake is precies een zeer ideologisch debat. Deze paradox zit bijv. ook in het hele Vlaamse herverkavelingsdebat. Het streven van sommigen naar de vorming van een alomvattende, vage volkspartij – ‘de partij van het gezond verstand’ – kan dan wel gebaseerd zijn op een analyse die de relativiteit van vele breuklijnen en ideologische posities in vraag stelt, de operatie zelf heeft een volbloed ideologische onderbouw. Met andere woorden, wat op het eerste zicht precies niet- of a-ideologisch is, zoals bijv. een populaire beleidsformule ‘PPS’ (publiek-private samenwerking) of simpelweg efficiëntie, kan dat wel zijn en is dat ook vaak. Efficiëntie staat voor doelmatigheid en doelen impliceren keuzes en criteria. Bij wijze van vergelijking, deregulering is immers niet ‘geen regulering’, het is een andere manier van reguleren, of tenminste het gaat om een andere actor – inderdaad een reïficatie – die in deze regulering een (hoofd)rol speelt.

Indien het gaat om keuzes, dan impliceert dat ook dat alternatieven mogelijk zijn. Immers, zonder alternatieven, geen keuze. De ‘analyse van de maatschappij’ vormt een wezenlijk onderdeel van de ideologische operatie om, in het kader van het ‘eenheidsdenken’, het huidige dominante discours als het enige realistische voor te stellen, de heersende politieke keuzes als de enig verdedigbare te verdedigen. Alternatieven zijn immers onmogelijk en ouderwets, want niet aangepast aan deze veranderde tijden.

De vraag of dat relevant is, dat politieke voorstellen of analyses nog steeds ideologisch gebaseerd zijn – naast het feit dat men het vaak als de negatie ervan tracht voor te stellen – is hiermee beantwoord. Ideologie staat voor een analyse van de huidige maatschappij, het vooropstellen van een ideale maatschappij en ten derde de selectie van methoden en instrumenten om van het eerste naar het tweede te komen. Ideologie staat voor politieke keuzes en dus voor politieke macht gezien de schaarste van middelen om deze keuzes te

³ Voor een aantal interessante bijdragen, zie het themanummer van Res Publica (2001, 1) over ‘De consequenties van multi-level governance’.

realiseren. Globalisering, en vooral de mythe van globalisering, motiveert en voorziet in de argumentatie van heel wat beleidsvoorstellen die ontdaan lijken van hun ideologische status en dus van de vatbaarheid voor alternatieven. Het gaat in wezen ook om machtsstrategieën.

Men leze er in dit verband bijv. het werk van Antonio Gramsci (1891-1937) op na.⁴ Gramsci wees in zijn analyse en uiteenzetting over ‘hegemonie’ reeds op het belang van ‘*consent*’ (instemming) als het primaire middel van sociale controle en dus op de betekenis van ‘overtuiging’, eerder dan van dwang. Een kritische duiding van de argumentatie van activering, d.w.z. van globalisering en de Derde Weg, horen dan ook bij de sleutelementen van onderstaande beschouwing. Deze duiding schakelt zich in in een traditie die de ‘aanval op gelijkheid’⁵ wil aantonen en bevragen. Deze aantasting van centrale concepten m.b.t. gelijkheid en zelfs burgerschap komt niet enkel vanuit de verwachte hoek. Ook vanuit het centrum wordt volmondig mee gestapt in een argumentatie en retoriek die leidt tot de ondergraving van het gelijkheidsstreven, bijv. via een, vol goede bedoelingen, op participatie gefixeerd gelijke-kansen-beleid dat resultaatgelijkheid naar de achtergrond schuift. Wellicht wegens te ideologisch geladen en te weinig efficiënt. In elk geval steken deze fundamentele oriëntaties de kop op in het debat over koopkracht- en welvaartsvastheid van sociale uitkeringen, over het burgerrecht op uitkeringen zonder arbeidsverplichtingen in een maatschappij met zeer sterk ongelijke verdeling van welvaart en kansen.

Tot slot nog dit. Wat we hierna opmerken is, uiteraard, relatief, een kwestie van geleidelijke en gedeeltelijke veranderingen, schakeringen en nuanceringen. Nergens proclameren wij een radicale paradigma-shift, een revolutionaire, onmiskenbare breuk met het verleden. Het verhaal is ingewikkelder en gevarieerder dan dat. Laten we bij dit alles evenwel niet uit het oog verliezen dat het in ‘de politiek’ vaak om macht gaat, om de mogelijkheid om alternatieven te formuleren of om dat precies onmogelijk te maken, om te bepalen wat het onderwerp van discussie is en welke kritiek of alternatieven salonfähig kunnen zijn. Met andere woorden:

“The definition of alternatives is the supreme instrument of power; the antagonists can rarely agree on what the issues are because power is involved in the definition. He who determines what politics is about runs the country, because the definition of the alternatives is the choice of conflicts and the choice of conflicts allocates power. [...] Some issues are organized into politics while others are organized out.”⁶

E.E. Schattschneider

⁴ Gramsci, A., *Prison Letters*. (transl. and intr. by Henderson, H.) London, Pluto Press, 1996. Voor een inleiding, zie bijv. Ransome, P., *Antonio Gramsci. A new introduction*. New York, Harvester Wheatsheaf, 1992.

⁵ Denk o.a. aan Knapp, P., Kronick, J.C., Marks, R.W., Vosburgh, M.G., *The assault on equality*. Westport, Praeger Publishers, 1996. Niet dat er in Belgenland een soort ‘*Bell Curve*’ (Herrnstein, R.J., Murray, C., *The Bell Curve: Intelligence and class structure in American Life*. New York, Free Press, 1994) werd gepubliceerd. De aantastingen van het gelijkheidsdenken zijn hier in elk geval minder intensief, direct of vernietigend en de motivatie ervan is nobeler.

⁶ Schattschneider, E.E., *The semisovereign people: A realist’s view of democracy in America*. Chicago, Holt, Rinehart and Winston, 1983, p.66 en p.69.

1. Inleiding

De activering van de welvaartsstaat, zo treffend te vatten in de slagzin ‘van hangmat naar trampoline’, staat voor een wijdverspreide en doorgaans zeer verdienstelijk bevonden ‘paradigma-verschuiving’, zonder daarmee te beweren dat het ene boutweg voor het andere werd ingeruild. Activering is voor velen alleen al omwille van het schrill contrast met die laakbare ‘passiviteit’ een hoogst verdedigbare optie. U moet er maar eens op letten hoeveel ‘actieve’ bestanddelen er in pakweg uw yoghurt en make-up geslopen zijn en hoe de wetenschap erbij wordt gehaald om al die activiteit ook een moeilijke naam te geven. Activering van de welvaartsstaat is evenwel meer dan gratuite ‘*newspeak*’ of commercieel gewauwel, zoals hierna duidelijk zal worden. Het is evenzeer een product van haar tijd (en dus geschiedenis) en onlosmakelijk verbonden met een paar algemene, sociaal-culturele, economische en politieke ontwikkelingen en transformaties.

In hoofdstuk twee willen we deze aandachtspunten inzichtelijk integreren en onderling relateren in wat een algemeen en globaal interpretatiekader kan worden genoemd. Dat brengt verschillende van de op het eerste zicht uiteenlopende en niet terzake doende evoluties en concepten samen en toont aan, weze het vrij synthetisch en schematisch, in welk kader de activering van de welvaartsstaat geduid moet worden.

Dit algemeen interpretatiekader vertaalt zich in eerste instantie in de politicologische duiding van de normatief-ideologische onderbouwing van genoemde paradigma-verschuiving. Dat betekent dat we in hoofdstuk drie aandacht zullen hebben voor de connotatie en denotatie van sleutelconcepten uit het Derde Weg-denken. De relevantie van deze ideologische en strategische accommodatie voor de activering van de welvaartsstaat is immers bijzonder groot. Het gaat daarbij niet zozeer om een gedetailleerde exegese van officiële beleidsteksten, maar vooral om de duiding en ontsluiting van de retoriek en van de onderliggende en betekenisvolle visies op dragende waarden en concepten zoals rechtvaardigheid, gelijkheid, verantwoordelijkheid, enz.

Het belang van dit hegemonisch denken wordt duidelijk in hoofdstuk vier. Uit een niet-exhaustief overzicht van enkele relatief recente maatregelen van het arbeidsmarktbeleid, een selectie die niet enkel als een concretisering maar ook als een illustratie van de algemenere stellingen van hoofdstuk drie kan doorgaan, blijkt de onderlinge verbondenheid van een breed en heterogeen gamma van beleidsmaatregelen. De heersende arbeidsmarktbeleidsvisie, die vertaald wordt in soms vrij diverse en amorfe maatregelen, wordt blijkens deze beschouwing weldegelijk gekenmerkt door een, weze het niet altijd helder geëxpliciteerde, centraal onderliggende ziens- en beoordelingswijze.

De betekenis van deze beleidsvisie kan helder worden aangetoond via de bevattelijke uiteenzetting in hoofdstuk vijf over de financiële werknemersparticipatie. De diepte-analyse van dit fundamenteel dossier laat toe te illustreren welke fundamentele gevolgen deze geheel in het tijds kader passende innovatie met zich meebrengt en komt tegemoet aan de vraag naar een duidelijke concretisering van de geponeerde stellingen en opmerkingen, een tegemoetkoming die in het daaraan voorafgaande verkennende hoofdstuk wegens de breedteanalyse niet gerealiseerd kon worden.

In de conclusie worden deze afzonderlijke aandachtspunten samengebracht en geïntegreerd tot een aantal algemene stellingen i.v.m. de betekenis en gevolgen van de activering van de welvaartsstaat in België en de *'silent revolution'* die deze inhouden t.o.v. de geschiedenis en traditie van de 'passieve' welvaartsstaat. Deze stellingen vormen samen de kritische bedenkingen die wij t.a.v. de activering van de welvaartsstaat willen formuleren.

2. Algemeen interpretatiekader

Onderstaande ruwe schets van ons algemeen interpretatiekader kan beschouwd worden als een eigenzinnige, provocatief gestelde en in elk geval subjectieve selectie van een aantal basisveronderstellingen, uitgangspunten, reflecties en gegevens waarvan de explicitering aangewezen is om de kwintessens van onze bijdrage te begrijpen. Een contemplatie over het private en publieke in de 21ste eeuw, noch een zoektocht naar de ultieme ratio van onze maatschappij behoort daarbij tot onze betrachtingen. De redactie van een soort betekenisverlenende legende volstaat als ambitie.

Bij de opstelling van dit algemeen interpretatiekader van waaruit wij onze analyse en commentaar opbouwen, speelt zoals bij vele anderen het containerbegrip ‘mondialisering’, dikwijls ook als ‘globalisering’ benoemd, een eersterangs rol. Voorop stellen we dat we hier geenszins de lezer willen verblijden met een reeks erudiete overpeinzingen over de ontogenese of ontologie van globalisering. Zelfs een definitie van globalisering, waarvan er zoveel relatief nietszeggend en analytisch waardeloos zijn, is hier geen prioriteit. Precies in de vaagheid van globalisering, een vaagheid die wij hier als een cruciale betekenis willen aanhouden, manifesteert zich de sterkte van dit concept, als verklaringselement en zingevingsinstrument.⁷ Globalisering is een vage en dus moeilijk grijpbare aanduiding van (de perceptie van) de werkelijkheid.

Hoewel heel wat empirisch en theoretisch materiaal ondertussen meer klaarheid heeft gebracht willen we hier eerder summier wijzen op de politieke functionaliteit van globalisering.⁸ De kracht van het concept schuilt precies in de relatieve ondefinieerbaarheid ervan. Daarmee willen we geenszins stellen dat het begrip niet definieerbaar is, wel dat het, o.a. voor de ‘*rank and file*’, heel veel tegelijkertijd kan betekenen. Dit maakt het tot een politiek (en academisch) vrij handig en flexibel instrument. Zo is het bijv. een geestige bezigheid om na te gaan hoe de meest uiteenlopende onderwerpen en vragen vanuit een inleiding op hun behandeling aan globalisering gerelateerd worden: globalisering als ultieme *passe-partout*, als eminent bewijs van belesenheid en intelligentie. Heel wat politieke projecten en verhalen worden uitdrukkelijk gekoppeld aan die blijkbaar onvermijdbare kracht die de wereld fors tot herstructurering dwingt. Globalisering motiveert en argumenteert waarom tal van traditionele beleidsinstrumenten of zelfs ideologieën aan herziening toe zijn, waarom wat gisteren nog kon vandaag uitgesloten of minstens hoogst disfunctioneel is. Zo is globalisering een van die duidelijk omschreven verklaringen voor de noodzakelijke heroriëntatie van sociaal-democraten, inclusief hun visie op de welvaartsstaat. Het is daarbij niet altijd duidelijk wat er zo dwingend en nieuw aan is, waarom het zo radicaal zou verschillen met andere begrippen zoals internationalisering, interdependentie, imperialisme, enz.

⁷ Een wandeling doorheen de literatuur laat globalisering o.a. zien als oorzaak en gevolg, feit en waarde, kwantitatieve evolutie of kwalitatieve sprong, oud en nieuw, globalisering en regionalisering, etc. Zie Devos, C., *The myth of globalisation and its strategic consequences*. In: Demokritos, 1999, 1; Devos, C., *Impact van het globaliseringsproces op de machtspositie van vakbonden. Een theoretische benadering. Onuitgegeven doctoraatsverhandeling*, Gent, Vakgroep Politieke Wetenschappen, 2000.

⁸ Voor een leerrijke illustratie, zie o.a. Veseth, M., *Selling globalization. The myth of the global economy*. London, Lynne Rienner Publishers, 1998.

De multifunctionaliteit van globalisering

Dus worden, en doorgaans geheel terecht, ook beschouwingen over de welvaartsstaat en het arbeidsmarktbeleid veelal aan globalisering gekoppeld. In dit geval verwijst globalisering o.a. naar een soort ‘spatio-temporele contractie’ en toenemende interdependentie, waarbij bijv. handelspatronen en investeringsbeslissingen zich vanuit een ‘mondiale’ dynamiek laten sturen. Zoals gesteld is de opdracht hier niet om een uitvoerige verklaring van globalisering op te stellen, wat een afzonderlijke beschouwing vereist, maar eerder om via een inzichtelijk en toegankelijk gehouden overzicht een aantal van de voornaamste sleutelconcepten te beschouwen die onze kritische bedenkingen onderbouwen. Een van de kritische bedenkingen die wij t.a.v. de term globalisering in de marge willen opwerpen is dat het hier geenszins om een globaal noch om een nieuw proces gaat. Daarenboven is de vraag waarom er nood is aan een ‘nieuw’ begrip om deze fundamentele mechanismen van het mondiaal kapitalisme te vatten nog steeds niet echt overtuigend beantwoord. Wellicht spelen daarin een aantal factoren een rol die niet zozeer met globalisering zelf te maken hebben, zoals misschien ook heel wat protest bij de ‘anti-’, ‘andere’, ‘democratische’ of ‘ethische’ globalisten in essentie veel fundamenteeler is dan een kritiek op de eenzijdige (non-)organisatie van toenemende interdependentie.

Een cruciale verfijning die wij t.a.v. globalisering evenwel niet achterwege willen laten is het veelzeggende onderscheid tussen ‘potentiële’ en ‘effectieve’ globalisering. Kortweg gesteld komt de invoering van deze differentiatie neer op de these dat de effectieve globalisering die wij vandaag vaststellen, ondanks de criteria en meetmethode, nog niet veel uitsluitel geeft over de potentiële globalisering, de nog niet geëffectueerde maar mogelijke of veronderstelde globalisering.⁹ Deze laatste vormt een krachtig politiek drukingsmiddel: maatregelen worden gemotiveerd of gelegitimeerd omdat, bij niet uitvoering ervan, potentiële globalisering werkelijkheid zou worden en dus bijv. (‘nog meer’) arbeid gedelokaliseerd zou worden of nieuwe investeringen niet zouden doorgaan. Arbeidskosten moeten omlaag, flexibiliteit omhoog, omdat anders de *deal* naar de overzeese concurrentie gaat. Deze ‘onderhandelings’retoriek bedient zich niet altijd van degelijke ‘*facts and figures*’, veelal eerder van angst inboezemende en soms demagogische veronderstellingen, waarbij soms wordt gewezen op de nu eenmaal moeilijk te repareren machteloosheid van bijv. de nationale staat en dus van de politiek. Het probleem daarbij is dat er voldoende anekdotische bewijsvoering voorhanden is die toelaat aan te tonen dat dergelijke dreigementen hier en in het recente verleden werden uitgevoerd. Het baat in deze individuele gevallen uiteraard niet veel om met statistieken te zwaaien die de relativiteit of minieme kans van dat soort gevallen moet aantonen. De vrees om bijv. een van die ‘minderheidsgevallen’ van pure delokalisering omwille van arbeidskosten te worden zorgt immers voor disciplinerend.

In elk geval, globalisering is een onmiskenbare randvoorwaarde die wijst op toenemende economische interactie met vooral de ons omringende landen. Deze door sommige commentatoren als ‘*cutthroat*’ omschreven ‘hyperconcurrentie’,¹⁰ gekenmerkt door een ‘*winner-takes-all*’-effect, maakt hervormingen van de bedrijfsorganisatie, van het productieproces en uiteraard ook van de plaats van arbeid daarin, van de kostprijs en de

⁹ Volgens Palan, Abbott en Deans doet het er in zekere zin niet toe “whether or not globalization is accepted as a ‘fact’” omdat een groeiend aantal actoren zich gedragen “as if there is such a global market.” Zie Palan, R., Abott, J., Deans, P., *State strategies in the global political economy*. London, Pinter, 1996, p.6.

¹⁰ Zie o.a. D’Aveni, R., *Hypercompetition*. New York, Free Press, 1994.

voorzieningen van de welvaartsstaat enz. onmiskenbaar dringend en dwingend: de ultieme zoektocht naar het al even ultieme, internationaal aantrekkelijke investeringsklimaat. Daarbij moeten werkgevers en werknemers tot een nieuw, modern sociaal compromis komen dat alvast de lokale belangengemeenschap moet toelaten deze wrede concurrentie het hoofd te bieden: samenwerking en het opzij schuiven van die verzwakkende belangen-tegenstellingen worden gelegitimeerd door de creatie van de gemeenschappelijke vijand, die stoute (buitenlandse) concurrenten.

Behoudens deze nuancerende opmerking erkennen we uiteraard dat er zich in ‘de empirie’ weldegelijk een aantal feitelijke transformaties voordoen die onmiskenbaar van groot belang zijn voor de architectuur en invulling van de welvaartsstaat in het algemeen en het arbeidsmarktbeleid in het bijzonder. Een aantal daarvan heeft duidelijk te maken met de transformatie van fordisme naar een vorm van post-fordisme.¹¹ Deze transformatie laat toe een aantal sleuteltermen te situeren die hierna gehanteerd worden om de activering van de arbeidsmarkt te duiden. Daarmee is uiteraard niet gesteld dat afzonderlijke beleidsmaatregelen heel direct of exclusief met de overgang naar een vorm van post-fordisme in verband gebracht kunnen worden, al was het maar omdat deze transformatie, gekenmerkt door een ongelijke snelheid en verschijningsvorm, vandaag nog aan de gang is en moeilijk concreet te beschrijven valt. We besteden hierna enkel, en dan nog vrij summier, aandacht aan die elementen uit genoemde transformatie die zeer direct relevant zijn voor onze argumentatie betreffende de activering van de welvaartsstaat.

Van fordisme naar iets anders

Heel eenvoudig gesteld impliceert deze transformatie de geleidelijke en gefaseerde overgang van relatief sterk gestandaardiseerde massaproductie (*economies of scale*) in gecentraliseerde, verticaal geïntegreerde *catch-all* bedrijven die geïntegreerd zijn in een overlegmodel met monopolistische belangenaggregatie door massale en monolithische belangenorganisaties die de productiviteitswinsten volgens een sociaal compromis verdelen, naar meer flexibele, *customised* (massa-) productie (*economies of scope/flexibility*) in meer horizontaal, gedesintegreerde en territoriaal verspreide samenwerkingsverbanden. Dat impliceert duidelijk niet dat alle sporen en kenmerken van een fordistische organisatie of productiewijze hiermee onherroepelijk verdwenen zijn.

Het impliceert o.a. wel een relatieve toename van het belang en dus de appreciatie en marktwaarde van bepaalde productiefactoren, zoals kennis, en van bepaalde organisatie- en persoonlijkheidskenmerken, zoals flexibiliteit. De toenemende aandacht voor kennis als voorname eigenschap van de productiefactor arbeid hoeft hier geen bewijsvoering. Dit betekent o.a. dat onderwijs een essentieel flankerend beleidsdomein blijft uitmaken en dat de druk om meer beroeps- of praktijkgerichte opleidingen te voorzien nadrukkelijk aanwezig blijft. Maar kennisvergaring is niet langer een exclusief schoolse opgave,

¹¹ We gaan niet ten gronde in op de veelomvattende omschrijving van (post-)fordisme noch op de hier niet essentiële verhouding tussen post-fordisme enerzijds en globalisering anderzijds. Laatstgenoemde is geen nieuw fenomeen en genereerde al een zekere druk in de korte bloeifase van het fordistisch accumulatieregime dat reeds een duidelijk internationaal karakter had. Dat gaf aanleiding tot een kwalitatieve verandering van de internationale arbeidsverdeling (IAV), wat op zich de transformatie tot een post-fordistische organisatie versterkte, een organisatiewijze die ten andere noodzakelijk was voor een verdere uitdieping van die wijzigende IAV en de intensivering van globalisering.

levenslang leren en continue her- en bijscholing zijn essentieel, voor werknemers van allerlei slag en stand.¹² Hoewel veelal collectief georganiseerd, en soms via ‘opleidingsplannen’ in verloning opgenomen, moet de individuele werknemer zijn marktwaarde aanhouden of versterken door bij- of herscholing. Een tekort ter zake remt zijn inzetbaarheid en de progressie van zijn marktwaarde af en wijst – zo wordt althans door velen gemakshalve aangenomen – in elk geval op een gebrek aan motivatie. Dat alles heeft uiteraard te maken met het uitdoven van een puur Tayloristische arbeidsorganisatie die een aanhoudende om- en bijscholing noodzakelijk maakt, o.a. gezien de flexibiliteit van de te bedienen machinerie. Maar dat heeft ook te maken met een individualiseringsproces waarbij een geschikt arsenaal aan *assets* als een individuele verantwoordelijkheid en opgave wordt omschreven. Scholing en opleiding vormen daarbij een hoofdaandeel.

De flexibilisering van de arbeid en van de verloning van arbeid, een flexibilisering die zich op uiteenlopende wijzen manifesteert, hoeft hier al evenmin verder betoog. Dit befaamde ‘f-woord’ wordt doorgaans heel expliciet gekoppeld aan de snel wisselende internationale marktomstandigheden (op de markt van vragers en aanbieders) en aan de daarmee gepaard gaande *toyotisering* van productieprocessen. Termen en organisatieleuzen zoals *lean production (doing more with less)*, *flexible manufacturing system*, *mass customisation*, *the right cut creates value*, *concurrent re-engineering*, *be lunch or have lunch*, *management by stress* en soortgelijk, lekker bekkend *slang* moeten aangeven hoe verdomd competitief, uitdagend, snel en flexibel de economische waardeketen vandaag, uiteraard mondiaal, georganiseerd moet worden. Voor wie het nog niet voldoende duidelijk is, ‘re-organisatie’ is centraal in het post-fordisme. Dat impliceert o.a. een competitief aanpassingsvermogen en dus wat als meer flexibele aanwervings- en ontslagregelingen kan worden omschreven, en dat in eenieders voordeel.

De post-fordistische horizontale desintegratie van voorheen soms mastodontale fordistische ondernemingen wordt o.a. gevat in modieuze termen zoals *outsourcing* en *downsizing*. Het terugplooiën op de ‘kerntaken’ en het uitbesteden van wat daar niet toe behoort aan ondernemingen die precies deze perifere taken tot kerntaken hebben gesteld is daarvan een gekende uiting. Soms werden en worden deze operaties uitgevoerd in het licht van een efficiëntere en effectievere productie-organisatie, soms zijn vooral kostenbesparende motieven (wat op korte termijn¹³ op hetzelfde neerkomt) van doorslaggevend belang. Deze perifere ondernemingen werken veelal niet toevallig met ‘perifere’ contracten of arbeidsregelingen, met een ander verloningssysteem of paritair

¹² Onder meer bij de Bologna-Sorbonne operatie voor het hoger onderwijs valt op hoe ‘de Europese bedrijfs wereld’ een uitstroomfinaliteit na drie jaar Bachelor eist, zodat de afgestudeerden sneller op de arbeidsmarkt komen en aldaar een bedrijfsspecifieke opleiding kunnen krijgen. Anders verblijven ze nog een jaar langer op de schoolbanken waar ze een onvoldoende toepasbare algemene opleiding genieten. Zie bijv. Oosterlynck, S., De Bologna-verklaring: Europese hogeronderwijsruimte of Europese hogeronderwijsmarkt? In: Vlaams Marxistisch Tijdschrift, 35, juni 2001, 2, pp.38-44. Het hele Bologna-verhaal doet velen in de hoger onderwijs-wereld zelfs ongewild denken aan een sluipende commodificatie van het onderwijs, gespiegeld op meer Angelsaksische denkbeelden inzake onderwijs.

¹³ Een kortetermijnperspectief dat gezien de aandacht voor de ‘*quarterly reports*’, waarin bedrijfsresultaten de klanten van investerings- en beleggingsfondsen moeten aantonen dat het beheer in goede handen is, steeds belangrijker wordt. Dezelfde logica verklaart bijv. ook waarom het, vaak reeds exuberante, ‘loon’ van topmanagers of de aandelen van bedrijven fors stijgen wanneer bekend wordt gemaakt dat er een reeks afvloeiingen op komst zijn. Dat massale ontslagen geen productiviteitsverbetering op lange termijn garanderen is een gegeven dat pas later naar boven kan komen.

comité. Het opsplitsen van de onderneming in afzonderlijke bedrijven of intern geresponsabiliseerde *business units* heeft nog andere (verdeel-en-heers) voordelen: het laat niet enkel via onderlinge facturatie geschuif met te belasten of voor financiële werknemersparticipatie in aanmerking komende bedrijfswinsten toe maar biedt bijv. ook het voordeel dat bedrijfseenheden tegen elkaar worden uitgespeeld indien besparingsmaatregelen zich opdringen, die uiteraard op de minst efficiënte en flexibele terecht zullen komen. Zo kan de efficiëntie opnieuw op het vastgestelde maximum gekalibreerd worden. Waarna het verhaal zich kan herhalen. Competitie leidt immers, zo gaat de officiële these, tot de meest efficiënte, minst verspillende organisatie.

Deze *downscaling* kadert in een algemeen verschijnsel dat als *jumping of scales* kan omschreven worden maar dat we hier niet ten gronde kunnen voorstellen. Het staat voor de vaststelling dat de schaal waarop sociale processen zich ontwikkelen en gereguleerd worden geen natuurlijk gegeven is maar het resultaat is van een politieke constructie, van politieke strijd en machtsverhoudingen. Sommige actoren kunnen via hun mobiliteit of netwerken verschillende schalen bespelen of ervoor ijveren om de regulatie van bepaalde kwesties op die schaal te organiseren waar ze zelf het sterkst staan of de tegenspeler (bijv. politieke overheid) het zwakst is. Dat verklaart bijv. waarom er vandaag in het streven naar een meer ‘ethische globalisering’ weer over ‘mondiale contracten’ of ‘globale oplossingen’ wordt gesproken: de kans dat die er komen is bijzonder klein, maar het belijden ervan verschuift anderzijds de aandacht en actieradius weg van het Europese of nationale niveau waar wel een aantal maatregelen mogelijk zijn die de ‘ethische’ globalisering dichter bij huis zou brengen. Een andere beweging bestaat er in om voor andere materies meer regulatiebevoegdheid toe te kennen aan het (atomistisch) individu of ondernemingsniveau dat verlost zou worden van de te rigide en gelijkschakelende nationale regulaties.

De ontmanteling van Europese nationale regulatieregimes werd o.a. treffend gevat in de literatuur over *multi-level governance*. Naast een ‘opschaling’ van bepaalde (bijv. macro-economische, monetaire) bevoegdheden vindt er ook een neerwaartse herschaling van voorheen nationale regulatie-mechanismen plaats. Deze ontwikkeling, die geenszins met een formeel-expliciete bevoegdheidsoverdracht gepaard moet gaan, verwijst niet enkel naar de bevoegdheidsuitbreiding van het regionale beleidsniveau, maar ook naar de *jumping* (‘of scales’) naar de individuele onderneming en het individu. De ‘heilzame cirkel’ van de fordistisch-keynesiaanse welvaartsstaat vond plaats in een nationaal georganiseerd sociaal welvaartsregime en een specifieke internationale economische ordening. De toenemende relevantie van de regio’s en van de individuele onderneming in de sociale regulatie enerzijds, en van bovenstatelijke organen – ondanks hun sterk verschillende diepte en omvang van integratie naargelang de beleidsdomeinen – anderzijds, m.a.w. de zogenaamde globalisering, doorbreekt de slagkracht van het nationaal welvaartsregime, het machtsniveau waarop vakbonden hun beleidspositie hebben uitgebouwd. Dat ook het regulatieniveau van het individu aan belang wint blijkt o.a. uit de druk die uitgaat van het denken dat ‘elkeen het heft in eigen handen moet nemen gezien de maatschappij toch kansen biedt aan iedereen die ze wil opnemen’, de toenemende commodificatie van arbeid of de toenemende noodzaak aan bijkomende, soms individuele of bedrijfsgebonden, verzekerings- en pensioenprogramma’s.¹⁴ De overheid subsidieert via de fiscale regeling immers individuen die een eigen appeltje voor de dorst kunnen sparen.

¹⁴ Het gaat hier inderdaad om relatieve ontwikkelingen die bepaalde tendensen aanduiden en die aantonen dat ideaaltypische omschrijvingen vooral als analytisch hulpstuk hun waarde bewijzen.

Sociale verhoudingen in het post-fordisme

Dat alles heeft een grote impact op de morfologie van sociale relaties in het post-fordisme. De desintegratie van de fordistisch-tayloristische organisatie gaf o.a. aanleiding tot een 'demassificatie' van arbeid: de onderlinge gelijkheid of vergelijkbaarheid van contracten, statuten, diploma's, verloning, enz. die objectieve groeistimulansen vormden voor massavakbonden, nemen af en worden vervangen door een grotere heterogeniteit. De toenemende heterogeniteit van o.a. belangen en bekommernissen verminderde de slagkracht van massaorganisaties zoals klassieke vakbonden, bijv. als gevolg van een *content overload* die voor problemen met de belangenaggregatie en –articulatie zorgt. Toenemende heterogeniteit van statuten, contracten, verloning, doorgroeimogelijkheden, functieclassificaties, enz., ondermijnen de objectieve en vooral subjectieve lotsverbondheid en heeft dus duidelijk machtsrelevante aspecten, in concreto machtsverzwakkende effecten. Deze 'individualisering' (of neerwaartse schaling) van de arbeid-kapitaal verhouding in het post-fordisme – het persoonlijk overleg (bijv. m.b.t. verloning, functionering) tussen werknemer en werkgever wordt belangrijker dan collectieve contacten – dient er o.a. toe om de individuele wensen, mogelijkheden, sterktepunten e.d. van de betrokken werknemer ten volle te laten renderen, voor de onderneming en voor het individu. En elkeen wordt daar beter van.

Het 'HRM' heeft, via een brede en bijwijlen hoogst 'creatieve' waaier van instrumenten, o.a. tot doel om een soms heterogene en amorfte groep van 'werknemers' om te vormen tot een gemotiveerde en geïntegreerde gemeenschap 'medewerkers' die toelaat het kostbare *human capital* maximaal te laten renderen. In het licht van laatstgenoemde doelstelling staat het *team (Together Each Achieves More)* voorop. Met andere woorden, teneinde een verdienstelijke *high trust internal firm environment* te realiseren dient de toenemende individualisering gecombineerd te worden met de creatie van groepseenheden die bijv. in een flexibel en gebalanceerd samenwerkingsverband specifieke middelen, opdrachten en verantwoordelijkheden worden toegeschoven. Deze *team-building* en *team-keeping* opdracht gebeurt op verschillende wijzen en verklaart mede de overgang van de achterhaalde 'personeelsdienst' naar het '*human resources management*', van het ouderwetse 'werknemer' naar het moderne 'medewerker'. Deze archaisch aandoende aanduidingen suggereren immers te expliciet een vorm van hiërarchie, van verticaal dienstverband en dus van nodeloos en uiteraard disfunctioneel antagonisme.

De onderneming is een belangengemeenschap waarbij arbeid en kapitaal, portier en CEO (*chief executive officer*) samen voor een uitdaging staan, uitdagingen die hen door de helse concurrentieslag met buiten- en binnenlandse ondernemingen worden opgedrongen. De veroordeling van antagonismen, de voorstelling van sociale strijd als het ultiem falen, als ware het kenmerken van een eerder en gepasseerd ontwikkelingspeil, vinden in het hedendaags politiek-ideologisch denken een vruchtbare voedingsbodem, zoals we hierna kort zullen aangeven. In elk geval is de technologische en productie-organisatorische dimensie en de kennisstructuur van de post-fordistische accumulatie meer georiënteerd op groepswerking, in tegenstelling tot de tayloristische opvattingen. De wegen om deze groepsverbondenheid te introduceren en te bestendigen zijn velerlei.

Een verhelderend voorbeeld, dat hierna uitvoeriger wordt opgenomen, is de functionaliteit in deze van de financiële werknemersparticipatie, een innovatie die nog tal van andere gevolgen heeft. Zoals bijv. de relatief sterkere commodificatie van het loon, een ontwikkeling die een breukmoment met de keynesiaans-fordistische welvaartsregeling

inhoudt. Deze was er immers precies op gericht om de welvaartspositie te decommodificeren met behulp van collectieve voorzieningen. Vandaag is deze decommodificatie geenszins opgeheven, denken we bijv. aan de wettelijke omkadering, of liever aftopping, van het loonoverleg in het kader van de loonnorm, die heel expliciet in een bovengrens voorziet en aldus de marktwerking ‘naar boven’ afremt, of de talrijke sociale voorzieningen die de welvaartspositie onttrekken aan de naakte marktwerking. De ‘decommodificatie’ van de loonvorming waar hier naar verwezen wordt, wordt ingegeven door de bekommernis om de concurrentiepositie van de nationale economie t.a.v. die van een aantal omliggende referentielanden en wordt bepaald door de loonontwikkelingen aldaar. Uiteraard is er ook nog steeds decommodificatie ‘naar de ondergrens’ toe, wat o.a. door minimumlonen en andere sociale uitkeringen wordt bekomen. Toch komt deze vorm – weze het ietwat subtiel en langzamerhand – van decommodificatie onder druk te staan: de gebrekkige welvaartsvastheid, de beperking van het verschil – als ‘val’ voorgesteld – tussen een sociale uitkering en (laagbetaalde) arbeid of de beperking van de duurtijd van een werkloosheidsuitkering zijn een paar ontwikkelingen die erop wijzen dat de decommodificatie van welvaartsposities, een essentiële steunpilaar van ons sociaal welvaartsmodel, in toenemende mate onder druk komt te staan.

Deze welvaartsvoorzieningen waren en zijn een essentieel kenmerk van de sociale verhoudingen tussen arbeid en kapitaal. Ze zijn gebaseerd op een fordistisch sociaal compromis waarbij, op grond van een impliciete taakverdelingen, de groeividenden verdeeld worden o.a. in het licht van een voor economische prestaties noodzakelijke sociale vrede. Naast deze ‘output’ of ‘omkadering’ van het sociaal overleg vormde dat neo-corporatistisch overleg zelf een basiskenmerk van de naoorlogse conflictbeheersing die ook in andere aspecten van het *consociationalism*, waarvan België een typevoorbeeld zou zijn, tot uiting kwam. De geleidelijke verwatering van verschillende kenmerken en mechanismen van het fordisme heeft ook geleid tot een druk op de organisatie van het sociaal overleg, vooral zoals opgemerkt door de toenemende heterogeniteit van belangen en de daarbij horende moeilijkheden inzake belangenarticulatie en constructie van collectieve solidariteit.

Wording van een aangepaste denkwijze

Dat doet ons meteen overstappen naar de institutioneel-politieke ‘bovenbouw’ van de hierboven geschetste ontwikkelingen en transformaties. Samen met deze verschuivingen in de economische ‘onderbouw’ vindt er een zachte paradigma-verschuiving plaats die o.a. gevat kan worden in de these over de geleidelijke verschuiving van de, op fordistische principes gebaseerde, Keynesiaanse welvaartsstaat (KWS) naar een vorm van, op post-fordistische principes gebaseerde, Schumpeteriaanse workfare staat (SWS).¹⁵ Bob Jessop omschreef de SWS treffend als volgt: “In abstract terms, its distinctive objectives in economic and social reproduction are: to promote product, process, organizational, and market innovation in open economies by intervening on the supply-side; and to subordinate

¹⁵ In het volgende hoofdstuk gaan we daar verder op in. Als ‘extrem’ voorbeeld van een SWS wordt veelal naar de Aziatische *competition state* verwezen. Deze ‘concurrentiestaat’, waarvan ook sporen in West-Europa zijn terug te vinden, zou volgens Cerny gericht zijn op ‘increased marketization’ teneinde economische activiteiten binnen de landsgrenzen te houden en nieuwe investeringen aan te trekken. Zie o.a. Cerny, P.G., *Restructuring the political arena: Globalization and the paradoxes of the competition state*. In: Germain, R.D., (ed.), *Globalization and its critics. Perspectives from political economy*. Houndmills, McMillan Press Ltd., 2000, p.117.

social policy to the needs of labour market flexibility and/or the constraints of international competition.”¹⁶ Uiteraard gaat het hier om een ideaal-typische omschrijving en is het verhaal van de Belgische welvaartsstaat heel wat genuanceerder dan in deze definitie kan gevat worden.

Belangrijk evenwel is de ‘Schumpeteriaanse’ component in de aanduiding van dit welvaartsregime. Deze verwijst o.a. naar ‘creatieve destructie’ (m.i.v. het bevorderen van O&O en het niet langer ondersteunen van ‘sukkelende’ oudere sectoren), en naar het grote belang van de ideale ‘omgevingsfactoren’ zoals bijv. op het vlak van onderwijs, fiscaliteit, infrastructuur. Het ‘Schumpeteriaanse’ element verwijst uiteraard ook naar de centrale rol van persoonlijke verantwoordelijkheid, van het entrepreneurschap en *career-building*: individuele verantwoordelijkheid in succes en falen. Een Schumpeteriaanse staat is een staat met een strategische oriëntatie naar innovatie en dus naar de voorwaarden die daarvoor essentieel zijn, zoals kennis en flexibiliteit. Het *workfare* element wijst in ruime zin op het feit dat van (werkloze) uitkeringstrekkers inspanningen worden gevraagd om, door scholing, opleiding¹⁷, begeleiding, deelname aan tewerkstellingsprogramma’s, enz. hun kansen op de arbeidsmarkt te verbeteren en/of om actief te zoeken naar werk. In enge zin betekent *workfare* dat aan uitkeringstrekkers de verplichting wordt opgelegd om in ruil voor de uitkering, onbetaalde taken – meestal van algemeen nut – te vervullen.¹⁸ In elk geval, *workfare* verwijst naar een toename van de persoonlijke verantwoordelijkheid (in aansluiting op het ‘Schumpeteriaans’ element), naar meer voorwaardelijkheid in de

¹⁶ Jessop, B., The transition to post-Fordism and the Schumpeterian workfare state. In: Loader, B., Burrows, R., (eds.), Towards a post-Fordist welfare state? London, Routledge, 1994, p.24. De SWS is dus helemaal geen ‘minimal state’ en impliceert een reeks verantwoordelijkheden en opdrachten voor de overheid: “de nationale overheid in de industrielanden zal in de toekomst een belangrijke, zij het gewijzigde rol spelen. Dagelijks zal het bewijs moeten worden geleverd dat de hoge arbeidskosten gecompenseerd kunnen worden door kwaliteit en opleiding van arbeidskrachten, een goede infrastructuur, een efficiënt overheidsapparaat. Gecombineerd dragen deze factoren bij tot de concurrentiekracht van nationale industriële clusters en tot het concurrentieel voordeel van het land. (...) De globalisering van de wereldeconomie impliceert dus geenszins dat de overheid aan haar verantwoordelijkheden kan verzaken, wel dat ze deze ten volle moet invullen op het gebied van onderwijs, opleiding en herscholing, de organisatie en ondersteuning van R&D, de uitbreiding en modernisering van de infrastructuur, de benodigde aanpassing van de financiële circuits, enz.” Cuyvers, L., Arbeidsverdeling in geglobaliseerde economie. In: Samenleving en Politiek, 4, 2, 1997, p.17.

¹⁷ De centrale rol van onderwijs blijkt o.a. uit het ontstaan van wat als de ‘nieuwe sociale kwestie’ wordt omschreven: een dualisering binnen de maatschappij oa. langsheen de breuklijn van het genoten onderwijs. Het onderwijsniveau lijkt steeds belangrijker te worden voor de voorspelling van de verdere levensloop: het onderwijsniveau bepaalt in grotere mate de kansen op arbeid, is zeer relevant voor het inschatten van de kansen op ziekte en armoede en heeft duidelijk ook een erfelijke component (o.a. via homogamie), wat dan weer de in ons sociaal systeem zo noodzakelijke ‘solidariteit’ onder druk zet, bijv. als gevolg van de grotere voorspelbaarheid van succes en vooral van falen. Afhankelijkheid wordt minder risico- en sterker kenmerkgebonden, het collectief belang in de sociale zekerheid dat gebaseerd is op een collectieve blootstelling aan een reeks van sociale risico’s brokkelt af. Deze ‘nieuwe sociale kwestie’ “erodeert immers het wezen van de welvaartsstaat en ze vreet aan de basiscondities voor een geïntegreerde en solidaire samenleving.” Cantillon, B., Marx, I., De nieuwe sociale kwestie. In: Samenleving en Politiek, 2, 1995, 7, p.28. Zie ook Rosanvallon, P., La nouvelle question sociale: repenser l’etat-providence. Paris, Seuil, 1995.

¹⁸ Andries, M., De activerende verzorgingsstaat: van ‘welfare’ naar ‘workfare’? Ontwikkelingen in België en in de Verenigde Staten. In: Tijdschrift voor Sociale Wetenschappen, 42, 2, 1997, pp.119-145.

toekenning en duur van uitkeringen, naar een soort van individualisering of personalisering van de welvaartspositie en lotsbestemming.¹⁹ Dat laatste uit zich, gezien het toenemend belang van opleiding, kennis en ervaring, in stijgende verwachtingen t.a.v. de persoonlijke bijdrage in bij- en herscholing, de accumulatie van *skills* door jobrotatie, stages, werkervaringsprojecten, ... kortom in meer persoonlijke inbreng in de samenstelling van het curriculum.

De heroriëntatie in de richting van een SWS wordt, verwijzend naar de kracht van het (effectief en vooral potentieel) globaliseringsproces voorgesteld als zijnde onvermijdelijk (het *TINA*-denken ‘*There Is No Alternative*’): mobiel kapitaal doet aan wat als *regime shopping* wordt omschreven en dat dwingt overheden tot een soort van *competitive deregulation*.²⁰ De *race to the bottom* wordt daarbij afgeremd door de in democratieën tot stand gekomen ‘ondergrens’: aantasting van deze ondergrens van o.a. sociale en democratische voorzieningen zou het systeem destabiliseren.

Het toenemend belang van de eigen verantwoordelijkheid motiveert Frank Vandenbroucke vanuit een morele overweging: “Wij hebben goede redenen om een meer verantwoordelijkheidsgevoelige opvatting van sociaal-democratie te ontwikkelen. Meer dan in het verleden heeft de sociaal-democratie vandaag nood aan een moreel programma, wil zij niet de gijzelaar worden van de natuurlijke neiging naar conservatisme van een ‘welvarende meerderheid’, of verworden tot de verdediger van enge groepsbelangen. Ik ben ervan overtuigd dat een moreel programma opgebouwd moet worden rond een ethiek van de verantwoordelijkheid.”²¹ Dat heel wat liberale en conservatieve strekkingen in het verleden van de persoonlijke verantwoordelijkheid een gewichtig agendapunt hebben gemaakt is niet meteen een opzienbarende vaststelling. Dat ook sociaal-democraten dit in een moreel programma opnemen is minder voor de hand liggend en dus betekenisvol.

Dat brengt ons bij het laatste aandachtspunt van dit algemeen interpretatiekader van waaruit wij onze uiteenzetting en argumentatie opbouwen. De ‘actieve welvaartsstaat’ (AWS) is niet louter een toevallig geconstrueerd glij- of bindmiddel om een paars kabinet mogelijk te maken. De AWS sluit wonderwel aan bij wat we als het Derde Weg-denken kunnen omschrijven. Het gaat daarbij niet om een identieke reproductie van de stellingen, uitgangspunten en beleidsvoorstellen van New Labour en Tony Blair die eerder binnen de specifiek Angelsaksische context begrepen moet worden, het gaat om het hanteren en toepassen van het denken dat aan de Derde Weg van o.a. Giddens ten grondslag ligt.²² Het normatief-ideologisch denkkader van de Derde Weg, die in het volgende hoofdstuk uitvoeriger wordt uitgewerkt, komt o.i. neer op een amendering van ideologische

¹⁹ Volgens Pierre Bourdieu leiden globalisering en neo-liberalisme immers tot *le règne de la flexibilité* en *l’individualisation de la relation salariale*. Bourdieu, P., L’essence du néolibéralisme. In: *Le Monde Diplomatique*, mars 1998, p.3.

²⁰ Rhodes, M., Subversive liberalism. Market integration, globalization and West European welfare states. In: Coleman, W.D., Underhill, G.R.D., (eds.), *Regionalism and global economic integration. Europe, Asia and the Americas*. London, Routledge, 1998.

²¹ Vandenbroucke, F., De nieuwe weg van de Europese sociaal-democratie: convergentie, meningsverschillen en gemeenschappelijke vragen. In: Becker, F., van Hennekeler, W., Tromp, B., (red.), *Hedendaags kapitalisme. Twintigste jaarboek voor het democratisch socialisme*. Amsterdam, De Arbeiderspers, Wiardi Beckman Stichting, 1999, p.98.

²² Zie in dit verband Giddens, A., *Beyond left and right. The future of radical politics*. Cambridge, Polity Press, 1994; *The third way. The renewal of social democracy*. Cambridge, Polity Press, 1998.

grondhoudingen, als gevolg van de aanpassing aan wat Gérard Lafay zo treffend als ‘de nieuwe context’ heeft omschreven.²³ In dit verband hebben heel wat auteurs gewezen op het gevaar van een (op de ‘Washington consensus’ gebaseerde?) *pensée unique*, een convergentie van opvattingen naar het centrum, met o.a. als resultaat het onduidelijker worden van het onderscheid tussen bijv. sociaal-democraten en liberalen.

Welke stellingen kenmerken dit Derde Weg-denken? Kras gesteld denken we in dit verband aan het nadrukkelijker – maar daarom niet kritiekloos – accepteren van de markt als het meest geschikte allocatie- en verdelingsmechanisme, de onmogelijkheid en zelfs onwenselijkheid om dit systeem ingrijpend om te buigen, de retoriek van het evenwicht tussen rechten en plichten²⁴ en het bijhorend contractualisme²⁵, een zwakkere veroordeling van post-factum ongelijkheden²⁶, het naar achter schuiven van een grondige en kritische analyse van bestaande mechanismen en het benadrukken van ‘ethische principes’ en algemene burgerschapsplichten, de impliciete culpabilisering van sommige niet- of onvoldoende actieve categorieën, het uit de weg gaan van conflicten en strijd door in alles de consensus te zoeken en te vinden en zo weinig mogelijk (actieve) groepen voor het hoofd te stoten, het opwaarderen van pragmatisme tot filosofische leerstelling²⁷, een defaitistische houding tegenover of zelfs het onderschrijven van de ‘terugtrekking van de politiek’ terwijl anderzijds het ‘primaat van de politiek’ wordt gepropageerd²⁸, ... en dat alles in een (welgemeende) retoriek van solidariteit, emancipatie, vrijheid, gelijkheid, ...

²³ Deze komt voort uit het feit dat “la localisation des activités productives découle désormais du jeu mondial des entreprises, qui agissent en fonction de l’attractivité des territoires nationaux. Le destin des nations dépend par conséquent de la capacité de la politique économique à relever les défis de la mondialisation.” Lafay, G., *Comprendre la mondialisation*. Paris, Economica, 1996, p.8.

²⁴ ‘Plichten’ (tot arbeid, scholing, participatie, betrokkenheid, burgerschap, enz.) worden – als (over)reactie op het nu als foutief omschreven verleden van de sociaal-democraten ter zake? – daarin heel sterk beklemtoond.

²⁵ Dat contract-denken, waarin de dichotomie rechten en plichten centraal staat, toont zichzelf in de meest uiteenlopende dossiers en maatschappelijke domeinen. Deze ‘juridisering’ van de maatschappij komt bijv. ook tot uiting in het recente voorstel om het rijbewijs om te vormen tot een ‘rijcontract’, ‘samenlevingscontracten’,

²⁶ Hiermee doelen we op de ‘derde weg-gedachte’, die uiteraard ook door anderen wordt verdedigd, dat (bijv. via een – uiteraard verdedigbaar – gelijke kansen-beleid) de ongelijkheden ná (post-factum) het functioneren van de markt aanvaardbaar(der) zijn indien vóór de marktwerking (pre-factum) de startposities ‘voldoende’ geëgaliseerd werden. Dat laatste impliceert uiteraard tal van (dure) sociale investeringen en ook binnen het ‘derde weg-denken’ wordt hier heel wat aandacht aan besteed. Desalniettemin lijkt het er op dat voldoende pre-investeringen en –maatregelen te gemakkelijk een rechtvaardiging inhouden voor het resultaat dat na de marktparticipatie naar voor komt. Ook die post-marktparticipatie ongelijkheden vormen het onderwerp van het sociaal beleid, maar de toenemende ‘culpabilisering’ van sommige niet-actieve categorieën wijst wellicht op een verminderd belang van ervan.

²⁷ Zo heeft Giddens het vaak over het *philosophic conservatism*: “it suggests a pragmatic attitude towards coping with change.” Giddens (1998), p.68.

²⁸ Enerzijds dient de overheid zich terug te plooiën en moet meer ruimte gelaten worden aan het functioneren van de markt, die uiteraard het aura van dynamisme en efficiëntie met zich meedraagt. Dat vertaalt zich o.a. in het propageren van de ‘PPS’, de publiek-private samenwerking, het ‘privatiseren’ of mee betrekken van private actoren (ondernemingen) in voorheen louter publieke (overheids)taken in het licht van de efficiëntie. Anderzijds wordt gewezen op het primaat van de politiek, dat dan vooral moet betekenen dat de politiek zich niet door het middenveld de les laat spelen. De politiek en enkel de politiek beslist en corporatistische belangenorganisaties kunnen hoogstens agendapunten aanbrengen en adviseren. Deze twee visies hoeven niet incongruent te zijn.

Dat ethische verontwaardiging, bijv. over heersende sociale ongelijkheid, een nobele inspiratiebron is en blijft, zal niemand ontkennen, maar het ontbreken of onvoldoende uitwerken van een gedegen analyse en veroordeling van het systeem dat dergelijke ongelijkheden produceert, is minder verdedigbaar: zonder een de(r)gelijke analyse wellicht ook minder ingrepen die aan de basiswetmatigheden van de ongelijkheid producerende mechanismen raken. Deze kritiek werd onlangs treffend verwoord door Jan Blommaert, in zijn ‘Open brief aan Patrick Janssens’, waarin hij kritiek levert op de emotieve invulling van het socialisme: “Het gaat hier over een doelstelling (grotere gelijkheid) niet over iets wat voortvloeit uit een analyse van de samenleving. Die doelstelling is bij jou (Patrick Janssens) een zaak van blijkbaar spontaan opwellende emotie – de verontwaardiging – en niet een gevolg van een gedisciplineerde en redelijk denken aan de hand van denksporen die hun validiteit uitvoerig hebben bewezen. [...] De wezenlijke discussie is nog steeds ideologisch en ze gaat over het al dan niet aanvaarden van de premissen van een kapitalistisch systeem, niet zozeer over de concrete uitvoeringsmodaliteiten binnen het kapitalisme.”²⁹ Sommige auteurs, zoals bijv. Eric Rosseel, zien in deze accentverschuiving een uiting van machteloosheid, van het ontbreken van een antwoord op de populariteit van het liberalisme uit de jaren ’80 en ’90, op het verdrijven van de staat uit de economie.³⁰ Sociale rechtvaardigheid wordt vanuit dit ethisch gedreven ‘verantwoordelijkheidsgevoelig gelijkheidsstreven’ vaak gedefinieerd als het recht op gelijke levenskansen. Dit leidt er soms toe dat het individu dat deze kansen niet of onvoldoende benut met een zware verantwoordelijkheid wordt bedeed: “Gelijkheid van kansen wordt hier op een subtiële wijze aan een meritocratische aandoende responsabilisering gekoppeld.”³¹ Het gaat daarbij veelal niet meer over het in vraag stellen van het ongelijkheid producerend logica van het kapitalistisch systeem – sociale strijd en antagonisme is immers passé – maar om een individuele basis gebaseerde morele verontwaardiging of bezorgdheid dat aanleiding geeft tot een ‘*kurieren am Symptom*’.

²⁹ Blommaert, J., Open brief aan Patrick Janssens. In: Samenleving en Politiek, 8, 2001, 8. Afzonderlijke bijlage, p.3, p.5.

³⁰ Volgens Rosseel had het verlicht ultra-liberalisme immers nood aan sociale cohesie, aan een sociale en ecologische correctie die het functioneren van de markteconomie niet in vraag stelde, maar het paradoxaal legitimeerde: “Het liberalisme met haar individualistische en meritocratische filosofie kon echter zelf deze correctie niet aanbrenge. Het liberalisme van de jaren ’90 [...] stelde zich open voor een ‘positief’ complement dat niet raakte aan de politieke en morele neutraliteit van het economisch gebeuren en de schuld voor sociale uitsluiting op subtiële wijze niet bij het ‘systeem’ maar bij het uitgesloten individu legde.” Volgens Rosseel neemt bijv. de SP deze taak op: de actieve welvaartsstaat die iedereen zoveel en zo lang mogelijk aan het werk wil houden via een rigoureuze politiek van sociale investeringen sluit dicht aan bij de bekommernis om de sociale cohesie in stand te houden. Rosseel, E., Het afwezig alternatief. In: Vlaams Marxistisch Tijdschrift, 35, juni 2001, 2, p.14. Zie ook Rosseel, E., Ethisch socialisme in Vlaanderen. De 20ste eeuw overbrugd. Brussel, VUBPress, 1996.

³¹ Rosseel (2001), p.15. Voor een antwoord van Frank Vandenbroucke op deze en andere kritiek, zie ‘Sociaal-democratie op de markt: gelijke korven voor iedereen?. Een gesprek met Frank Vandenbroucke over sociaal beleid en actieve welvaartsstaat. In: Vlaams Marxistisch Tijdschrift, 35, juni 2001, 2, pp.29-37 (en Vandenbroucke, F., Op zoek naar een redelijke utopie. De actieve welvaartsstaat in perspectief. Garant, 2000.) In dit vraaggesprek wijst Vandenbroucke er op dat pragmatisme niet tegengesteld is aan morele rechtvaardiging van politieke actie, dat hij principieel geen scherp onderscheid ziet tussen de traditionele en de actieve welvaartsstaat en dat het onrealistisch is te denken dat laatstgenoemde eerstgenoemde kan vervangen. Hij benadrukt het belang van sociale investeringen en van sociale uitgaven die ook na de persoonlijke verantwoordelijkheid voor correcties zorgen.

Deze onvoldoende genuanceerde kenschets moet vooral algemene tendensen aangeven, die in het politiek discours en in de politieke praxis zachter en meer genuanceerd gearticuleerd worden. In elk geval, deze en andere denkwijzen en argumentatieschema's zijn doorslaggevend voor de manier waarop problemen en oplossingen gedefinieerd worden. Vaak wordt daarbij expliciet gewezen op de fundamentele veranderingen die onze maatschappij heeft ondergaan, uiteraard komen 'globalisering' en de ontwikkeling naar een flexibele kenniseconomie (of andere aspecten van het post-fordisme) daarbij nadrukkelijk aan bod, naast toenemende individualisering, ecologische risico's of het machtsverlies van politieke overheden. De *social investment state* is inderdaad geen koude neoliberale minimale staat. De activering van de welvaartsstaat is geen terugkeer naar pre-Daense taferelen. Het gaat, zoals gesteld, om geleidelijke, genuanceerde maar desalniettemin essentiële ontwikkelingen en tendensen.

Ze zijn o.i. zeer betekenisvol en relevant, vandaar dat we in het volgende hoofdstuk het Derde Weg-denken verder uitdiepen en daarna enkele krachtlijnen illustreren met elementen van het arbeidsmarktbeleid. Deze ontwikkelingen rechtvaardigen alvast het vermoeden dat er sprake kan zijn van een stille, langzame transformatie van essentiële kenmerken van ons welvaartsregime. Activering is, zoals reeds opgemerkt, meer dan een tijdelijk, inhouds- en betekenisloze spitsvondige *newspeak*. Het gaat om een fundamentele ontwikkeling in het denken over de welvaartsstaat en gelijkheid.

3. De Derde Weg/Actieve Welvaartsstaat

De Derde Weg is in de eerste plaats een politiek-ideologisch discours waarin de vernieuwing van de sociaal-democratie centraal staat. Gedurende decennia werd de identiteit van de sociaal-democratie gedefinieerd in termen van de parameters van de Koude Oorlog;³² i.e. als een soort van ‘in-betweenism’ tussen Sovjet-communisme en Amerikaans kapitalisme. Die naoorlogse sociaal-democratie werd gekenmerkt door een semi-collectivistische politieke horizon, een – naar hedendaagse normen – aanzienlijke mate van economische staatsinterventie, het engagement van volledige tewerkstelling en de constructie van een welvaartsstaat gebaseerd op de institutionele vormen van maatschappelijk beheer zoals die door Keynes, Ford en Beveridge werden uitgedacht. Vanaf 1971-73, en in de eerste plaats omwille van stagnerende economische groei, stijgende inflatie en toenemende begrotingstekorten, geraakt de keynesiaanse welvaartsstaat in ‘ademnood’, zoals Vandenbroucke dat verwoordt.³³ De onophoudelijke opdeling van het productieproces en de voortdurende introductie van nieuwe productietechnologieën resulteerde in een onafgebroken differentiatie van arbeidskrachten in termen van arbeidsduur, lonen en competenties, wat de collectieve basis waarop de vakbonden hun macht baseerden stelselmatig aantastte en de stabiliteit van het fordistisch compromis ondergroef. De stagnerende economische groei deed de vraag naar economische staatsinterventie aanvankelijk nog toenemen, maar beleidsmaatregelen in deze zin vereisten een toename van de financiële middelen van de overheid, wat de belastingsdruk verhoogde en tewerkstelling en investeringen ontmoedigde. Dit suggereert dat economische staatsinterventie meer problemen genereerde dan dat het oploste: “[t]he state is trapped in a paradoxical situation in relation to the economy since it can neither withdraw nor become further involved.”³⁴ Ook het beveridgeaanse welvaartsmodel, waarbij de staat voor de maatschappelijke reproductie instond, had het vermogen van de civiele samenleving om autonoom consensus en maatschappelijke cohesie te genereren enigszins ontwricht. Met de veranderingen die zich quasi simultaan op het internationale vlak aanboden (i.e. de opheffing van de convertibiliteit van de Amerikaanse dollar en de oliecrisis van 1971-73) en het toenemend aantal maatschappelijke conflicten, werd het steeds duidelijker dat het naoorlogse arrangement niet langer in staat was de crisis het hoofd te bieden en werd een maatschappelijke dislocatie uiteindelijk onafwendbaar.

M.a.w. de sociaal-economische condities, die de basis vormden van het succes van het naoorlogs sociaal-democratisch reformisme, begonnen af te kalven: toenemende werkloosheid, de crisis van het fordisme, het failliet van de keynesiaanse orthodoxie en de paradigma-shift naar monetarisme, de opkomst van postmaterialistische waarden enz., allemaal drongen ze het sociaal-democratische paradigma in het defensief. Zowel op theoretisch als bestuurskundig vlak, slaagden sociaal-democraten (s.l.) er maar met moeite in om afdoende antwoorden te geven op de economische, politieke en sociale crisis van de jaren '70 en '80. Maar de intellectuele en electorale malaise waarin sociaal-democraten zich toen bevonden was deels ook het resultaat van het succes van hun herverdelende politiek: grote delen van de arbeidersklasse werden geïncorporeerd in een breder wordende

³² Gray, J. *After Social Democracy*, London, Demos, 1996, p.12.

³³ Vandenbroucke, Fr., *De actieve welvaartsstaat: een Europese Ambitie*. Den Uyl-lezing, Amsterdam, 13 december 1999. http://minsoc.fgov.be/active_state/de_actieve_welvaartsstaat.htm

³⁴ Torfing, J., *A Hegemony Approach to Capitalist Regulation*. In: Bertramsen, R.B., Frølung Thomsen, J.P. & Torfing, J., *State, Economy and Society*. London, Inwin Hyman Inc, 1991, pp. 89.

middenklasse, terwijl diegene die sociaal niet mobiel waren achterbleven; het sociaal-democratisch electoraat veranderde voortdurend en werd opgedeeld in verschillende maatschappelijke groepen met elk hun particuliere belangen en verwachtingen t.a.v. de sociaal-democratie.³⁵ Aan het eind van de jaren '80 – die onmiskenbaar in het teken stonden van het neoliberale offensief geïnitieerd door het Thatcherisme en de Reaganomics – werd 'de crisis van de sociaal-democratie' geproclameerd, een crisis die nog geïntensifieerd werd door het einde van het bipolaire tijdperk en het failliet het Sovjet-communisme. Ralf Dahrendorf – Giddens' voorganger aan de LSE – ging zelf zover dat hij openlijk 'het einde van de sociaal-democratische eeuw' aankondigde.

Vanaf begin jaren '90 werd duidelijk dat sociaal-democraten deze 'crisis of governability' van antwoord dienden met een ideologische en programmatische heroriëntatie, die ertoe geleid heeft dat zij zich steeds meer in het politieke centrum gingen positioneren. Dit was veelal het resultaat van aanhoudende discussies binnen de Europese sociaal-democratische partijen, en tussen linkse en centrum-linkse intellectuelen, over 'de toekomst van de sociaal-democratie'. De gemeenschappelijke noemer van al deze discussies wordt gevormd door de overtuiging dat, gegeven de nieuwe geglobaliseerde condities (cf. infra), de opkomst van de informatiesamenleving en het ontstaan van een brede middenklasse, het nodig is om het ideologisch profiel en de politieke agenda drastisch te herzien, wil de sociaal-democratie overleven. Vooral de meer markt-georiënteerde fracties stuurden aan op een moderniseringsproces, dat in hoofdzaak neerkwam op een (verdere) afwijzing van de resterende 'socialistische' prioriteiten en doelstellingen (e.g. Clause IV van de partijstatuten van Labour)³⁶ en de introductie van diverse elementen van het economisch liberalisme in hun programma. Het misschien wel belangrijkste resultaat van dit proces – althans in termen van publieke impact en electoraal succes – was de vorming van het politiek-ideologisch moderniseringsproject van de Derde Weg, dat zowel een reeks van concrete beleidsmaatregelen en -opvattingen als een specifiek politiek discours behelst. In de loop van de jaren '90 adopteerden de meeste Europese sociaal-democratische partijen een sociaal-liberale synthese als 'governing philosophy': een pragmatische Derde Weg die zichzelf voor het merendeel antithetisch definieert ten opzichte van een ondergeschikte set van opvattingen, zijnde het ouderwets staatsocialisme enerzijds en een vrije markt neoliberalisme anderzijds.³⁷ "[T]hird ways define themselves always in relation to others rather than their own peculiar combination of ideas."³⁸

³⁵ Cuperus, R. & Kandel, J., The magical return of Social Democracy: an Introduction. In: Cuperus, R. & Kandel, J. (red.), European Social Democracy. Transformation in Progress. Amsterdam, Friedrich Ebert Stiftung/Wiardi Beckman Stichting, 1998, pp. 11-13.

³⁶ De uit 1918 daterende Clause IV van de partijstatuten van Labour werd in 1995 geschrapt en bepaalde onder meer het volgende: "[t]o secure for the workers by hand or by brain the full fruits of their industry and the most equitable distribution thereof that may be possible upon the basis of the common ownership of the means of production, distribution and exchange and the best obtainable system of popular administration and control of each industry or service". De clausule pleitte met andere woorden voor de nationalisering van de sleutelsectoren van de Britse economie.

³⁷ Rustin, M., The New Labour Project. In: Soundings, Issue 8, Spring, 1998, p.7.

³⁸ Dahrendorf, R., The Third Way and Liberty—An Authoritarian Streak in Europe's New Center. In: Foreign Affairs, vol. 78 (5), September-October, 1999.

Het algemeen denkkader van de Derde Weg

Volgens haar adepten is de Derde Weg een gemoderniseerde en vernieuwde sociaal-democratie die ernaar streeft de neoliberale klemtoon op economische efficiëntie en vitalisme te verzoenen met de traditionele linkse bekommernis om gelijkheid en sociale cohesie: “[a]nd it attempts to do that by synthesizing the dominant socialist commitment to collective action in the pursuit of social justice on the one hand, and the liberal commitment to individual freedom in a market economy on the other.”³⁹ “[It] is necessary [...] to go beyond those on the right ‘who say the government is the enemy’, and those on the left ‘who say government is the answer’.”⁴⁰ Volgens zowel Giddens,⁴¹ Blair⁴² als Hombach⁴³ gaat het om een poging een politieke filosofie van het centrum te ontwikkelen die de grote mondiale transformaties het hoofd kan bieden: i.e. globalisering, de opkomst van de kenniseconomie, individualisering, enz. Nochtans werd de positieve inhoud van de voorgestelde Derde Weg benadering van socio-economische beleid tot op heden nog niet duidelijk gespecificeerd, behalve dan in vrij algemene termen.⁴⁴ “Defining the ‘third way’ is a notoriously slippery problem. The current use of the term ‘third way’ is often poorly defined, obfuscated by political opportunism and complicated by distinctive national interpretations.”⁴⁵ Die mening wordt ook door Geysels en Holemans gedeeld: “[d]at politici met een uiteenlopende ideologische achtergrond de derde weg inhoudelijk wel verschillend interpreteren maar het begrip toch eensgezind omarmen. [...] Verwarring tussen een maatschappelijk project en een regeringscoalitie, onduidelijkheid over het verschil tussen een ideologisch uitgangspunt en een politiek compromis.”⁴⁶

Niettemin domineert binnen de Derde Weg filosofie de overtuiging dat de klassieke categorieën van ‘links’ en ‘rechts’ irrelevant geworden zijn.⁴⁷ “[T]he basic tenet of the third way [...] asserts that, with the demise of communism and the transformation of society with the advent of the information society and by globalisation, the adversarial model of politics has become obsolete—that what we need is a politics ‘beyond left and right’, a politics no longer structured around social division and without the us/them opposition.”⁴⁸ Een cruciaal punt in het Derde Weg discours is dat het overstijgen van die links-rechts tegenstelling de *enig mogelijke* politieke keuze is, gegeven de nieuwe maatschappelijke condities. Verdedigers van de Derde Weg accepteren m.a.w. dat er geen alternatief is voor de neoliberale orde en zijn van mening dat, behalve wanneer landen de prestatienorm van hun globale concurrenten halen in elk aspect van het dagelijkse leven,

³⁹ Blair, T., Foreword. In Brivati, B. & Heffernan, R., (eds), *The Labour Party—A Centenary History*. London, MacMillan, 2000, p. xix.

⁴⁰ Giddens, A., *The Third Way. The Renewal of Social Democracy*. Cambridge, Polity Press, 1998, p. 70.

⁴¹ Giddens, A., *Op. Cit.*, 1998.

⁴² Blair, T., *The Third Way. New Politics for the New Century*. London, Fabian Society, 1998.

⁴³ Hombach, B., *The Politics of the New Centre*. Cambridge, Polity Press, 2000.

⁴⁴ White, St., *Interpreting the Third Way*. In: *Renewal*, vol. 6, 2, 1998, pp.17-18.

⁴⁵ Geyer, R., *Beyond the Third Way: The Science of Complexity and the Politics of Choice*. Paper presented for the Joint Sessions of the ECPR, Grenoble, April 2001.

⁴⁶ Geysels, J., & Holemans, D., *Vijf opmerkingen over de derde weg. Een bindmiddel is nog geen oplossing*. In: *De Morgen*, 18 maart 2000, p.29, p.31.

⁴⁷ Giddens, A., *Op. Cit.*, 1998, pp.37-46.

⁴⁸ Mouffe, Ch., *10 Years of False Starts*. In: *New Times*, Issue 9, November, 1999.

elke hoop op een gestadige verbetering van ons welzijn ijdel is. Het is dit denkkader dat vandaag vorm geeft aan quasi elk beleidsterrein van de overheid.⁴⁹

De centrale probleemstelling die vanuit dit perspectief geformuleerd wordt luidt als volgt: hoe kunnen, gegeven de globaliserende economie, duurzame voorwaarden voor economische ontwikkeling gecreëerd worden, zonder de elementaire maatschappelijk solidariteit en cohesie op te offeren? ‘Door steeds competitiever te worden’, lijkt het antwoord te zijn. Met de terminologie zijn we inmiddels vertrouwd geraakt: “[w]e need market economies with competitive strength, and this can only be brought about by loosening constraints and liberating the supply side of economies. We need also societies which include all citizens [...]. Useful as individual competition is in the economy, it has to be tempered by solidarity in social relations.”⁵⁰ De meest cruciale stap in de constructie van de logica van de Derde Weg, zegt Norman Fairclough, is de *claim* dat datgene wat nodig is om landen in een globale kenniseconomie competitiever te maken, tegelijk ook datgene is wat we nodig hebben om een grotere sociale rechtvaardigheid te bekomen.⁵¹ De politieke ideeën en principes die de Derde Weg schragen, worden dus ontleend aan de veranderende socio-economische en politieke omstandigheden die een herziening vergen van zowel het naoorlogs sociaal-democratisch revisionisme als het neoliberalisme van de jaren '80.⁵² De politiek van de Derde Weg wordt geconcipieerd als een aanvaarding van het vrijemarktkapitalisme, terwijl de staat zijn resterende macht aanwendt om de ergste effecten van dat systeem te lenigen. Bovendien dienen overheden niet langer te commanderen, maar te faciliteren in een geest van partnerschap met de industrie en in een beperkt aantal beleidsterreinen. Dit, aldus Blair, is geen kwestie van ideologie, maar van nationaal belang.⁵³ Dus, in plaats van eisen aan het bedrijfsleven te stellen, stimuleert de overheid groeikansen en reguleert zij aan de hand van marktconforme instrumenten.

Het overstijgen van de links-rechts tegenstelling wordt niet alleen vanuit een politiek-economische invalshoek verklaard. Volgens Giddens wordt de hedendaagse politiek gekenmerkt door wat hij ‘life politics’ noemt. In tegenstelling tot de emancipatorische politiek – die de naoorlogse periode domineerde en vooral begaan was met politiek-economische vraagstukken en in het bijzonder met het vraagstuk van de herverdeling van rechten en bestaansmiddelen – gaat het bij ‘life politics’ vooral om identiteitskwesaties en de kwaliteit van het leven: “[...] a whole range of other problems and possibilities have come to the fore that are not within the reach of the Left/Right scheme. These include ecological questions, but also issues to do with the changing nature of family, work and personal and cultural identity.”⁵⁴ Deze kwesaties doorkruisen als het ware de links-rechts tegenstelling, die ontoereikend is om de verschillen en nuances van ‘life politics’ te vatten. De traditionele connotaties van links en rechts met resp. radicalisme en conservatisme hebben in de hedendaagse posttraditionele context nauwelijks nog enige betekenis. Specifieke politieke opvattingen inzake deze kwesaties kunnen niet langer exclusief aan links of rechts worden toegeschreven. Vandaar dat de Derde Weg zich tot doel stelt deze gesloten bipolaire politieke categorieën te overstijgen (‘to go beyond’). Volgens Blair biedt

⁴⁹ Rustin, M., The New Labour Project. In: Soundings, Issue 8, Spring, 1998, pp. 7-11.

⁵⁰ Dahrendorf, R., New Labour and Old Liberty: Four Comments on the Third Way. In: Neue Zürcher Zeitung, July 14 1999.

⁵¹ Fairclough, N., New Labour, New Language? London, Routledge, 2000, p.43.

⁵² Giddens, A., Op. Cit. 1998, pp.1-26.

⁵³ Blair, T., geciteerd in: Driver, S., & Martell, L., New Labour–Politics After Thatcherism. Cambridge, Polity Press, 1999, pp.61.

⁵⁴ Giddens, Op. Cit., 1998, p. 44.

de Derde Weg “[a] popular politics reconciling themes which in the past have wrongly been regarded as antagonistic”⁵⁵ zoals: sociale rechtvaardigheid en economische efficiëntie, individuele autonomie en gelijkheid, rechten en plichten, een succesvolle markteconomie en sociale cohesie enz. Meer zelfs, de ‘valse’ tegenstellingen, aldus de Derde Weg, ondersteunen elkaar wederzijds. Of de Derde Weg de oude antagonismen werkelijk overstijgt (cf. ‘Aufhebung’), dan wel eerder een pragmatisch en eclectisch politiek project is dat conflicterende politieke waarden naar believen combineert, daarover bestaat in de literatuur nogal wat meningsverschillen. Evenwel, de ruimte ontbreekt om op dit aspect ten gronde in te gaan.

Globalisering en de Derde Weg

Een wezenlijk aspect dat zich hier aandient betreft de reikwijdte van politiek-economische keuzes en de parameters van gouvernementele handelingsvrijheid ten aanzien van de globale economische krachten. Binnen het voortdurend debat over de Derde Weg wordt globalisering niet zelden gereduceerd tot de imperatieven van de globale vrije markt, die alleen maar beheerst kunnen worden door toenemende competitiviteit. Omdat portfolio’s van speculatieve investering nu razendsnel van het ene naar het andere werelddeel verplaatst kunnen worden, kunnen financiële markten een soort van veto uitspreken over nationale politieke beleidsbeslissingen. Bijgevolg dwingt globalisering regeringen ertoe de regels te aanvaarden die gedictieerd worden door financiële markten en zich aan te passen aan de investeringsprioriteiten van grote ondernemingen. In de versie van Giddens is globalisering een realiteit die de competenties van de nationale economieën transformeert. Dit impliceert onder meer een reeks van sociologische veranderingen met belangrijke politieke consequenties: bijv. een teruglopende vraag naar ongeschoolde arbeid en een toenemende vraag naar geschoolde arbeid voor alle OESO-landen. ‘Human attributes’, zoals intelligentie, creatieve talenten en vindingrijkheid, communicatieve vaardigheden en talenkennis, hebben in de nieuwe ‘mondiale’ context substantieel aan belang gewonnen.

Evenwel, niet alleen werd de Derde Weg herhaaldelijk bekritiseerd voor het eenvoudigweg projecteren van sociologische trends op het politieke toneel⁵⁶, er is ook een aanzienlijke mate van controverse over de globaliseringstheorie *as such*. Tijdens het NEXUS-debat over de Derde Weg (1998) was onder meer Stewart Wood het fundamenteel oneens met diegenen die beweerden dat regeringen in hun handelingsvrijheid beperkt worden door globale economische krachten waarop zij geen vat hebben: “The search for a third way is [...] premised on unquestioned assumptions about globalisation. We are told that the age of active government is over. That policy options are radically circumscribed by developments in world markets. [...] That comprehensive welfare states are no longer sustainable in their post-war incarnations. But there are a host of academic researchers who question whether these assertions are really true. [T]here are numerous researchers [...] disputing the idea that trade interdependence and increased capital mobility automatically result in convergence on a single model of market capitalism in which the state’s policy autonomy is radically curtailed.”⁵⁷ Stuart Hall – om er één te noemen – stelt dat New Labour een zekere definitie van globalisering aanhangt die in de uiteindelijke horizon,

⁵⁵ Blair, T., Op. Cit, 1998, p. 1.

⁵⁶ Zie bvb.: Hall, St. The Great Moving Nowhere Show. In: Marxism Today, November-December, 1998, p.9.

⁵⁷ NEXUS, The Third Way. Summary of the On-Line Discussion, 1998. <http://www.netnexus.org/library/papers/3way.html>

zowel als in de legitimatie van Blair's politiek project voorziet: "New Labour understands globalisation in very simplistic terms – as a single, uncontradictory, uni-directional phenomenon, exhibiting the same features and producing the same inevitable outcomes everywhere. [N]ew Labour does deal with globalisation as if it is a self-regulating and implacable Force of Nature. It treats the global economy as being, in effect, like the weather."⁵⁸ Voormalig Labour volksvertegenwoordiger David Marquand deelt dit scepticisme. De globaliseringsthese, zegt Marquand, is politiek slechts relevant in zoverre aangetoond wordt dat er dingen zijn die regeringen ooit konden doen, maar die zij nu, omwille van de globalisering, niet meer kunnen doen: "[t]o the extent that it is the claim of the globalisation theorist, the claim is – at best – exaggerated."⁵⁹ Dus, terwijl Derde Weg ideologen doorgaans refereren naar een grondig veranderde context waarin het sociaal-economisch beleid gearticuleerd wordt, zijn er evenzeer academici en politieke analisten die persisteren dat de significantie van globalisering in vele politieke analyses overdreven wordt. Met betrekking tot dit aspect concludeert het NEXUS-debat dat de veranderde politieke ideeën, aspiraties en ervaringen een belangrijker rol speelden in de ontwikkeling van de Derde Weg dan globalisering als dusdanig.⁶⁰ "[T]he issue is not whether the parameters of the politically possible are circumscribed by the 'harsh economic realities' and 'inexorable logics' of competitiveness and globalisation, but by perceptions of such logics and realities and by what they are held to entail."⁶¹

Van keynesiaanse naar schumpeteriaanse welvaartsstaat

Na de verwoede monetaristische pogingen van de jaren '80 om de staat drastisch af te slanken en uit de economische sfeer te weren, werden aan het begin van de jaren '90 nieuwe politieke strategieën ontplooid die een transformatie beoogden van een *keynesiaanse nationale welvaartsstaat* (KNWS) naar een *schumpeteriaans postnationaal workfare regime* (SPWR).⁶² Waar de eerstgenoemde via counter-cyclische interventie aan de vraagzijde van een relatief gesloten economie volledige tewerkstelling wil realiseren, wil het schumpeteriaanse model via permanente innovatie en interventie aan de aanbodzijde de structurele competitiviteit van een relatief open economie promoten. Het stimuleren van de binnenlandse vraag in het keynesiaanse model werd onder meer verkregen door een veralgemening van de consumptienormen tot alle ingezetenen van de natie en het aanmoedigen van collectieve vormen van consumptie ten voordele van het fordistisch compromis. Haar sociaal en economisch beleid was dus nauw verbonden met een progressieve institutionalisering van sociale en economische rechten. In de schumpeteriaanse variant daarentegen is het sociale beleid ondergeschikt aan de eisen voor een grotere arbeidsmarktflexibiliteit en worden sociale uitgaven veeleer beschouwd als productiekosten dan als een bron van de binnenlandse vraag. In het keynesiaanse model is de nationale staat die zowel de belangrijkste actiehORIZON is en de uiteindelijke verantwoordelijkheid draagt voor het beleid. In het nieuwe model wordt het belang van andere ruimtelijke *scales* in toenemende mate erkend (cf. globalisering) en worden sub- en

⁵⁸ Hall, St., Op. Cit., 1998, p.11.

⁵⁹ NEXUS, Op. Cit., 1998.

⁶⁰ NEXUS, Op. Cit., 1998.

⁶¹ Hay, C., Globalisation, welfare retrenchment and the 'logic of no alternative'. In: Journal of Social Policy, vol. 27 (4), pp. 525-532.

⁶² Torfing, J., Towards a Schumpeterian workfare postnational regime: path-shaping and path-dependency in Danish welfare state reform. In: Economy and Society, vol. 28 (3), August, 1999, pp. 372-378.

supranationale bestuursniveaus in het beleid ingeschakeld (cf. *multi-level governance*). Ook winnen niet-statelijke mechanismen voor de door de staat gepropageerd socio-economisch beleid aan belang (cf. extra-legale pensioenregelingen). Vandaar dat in het geval van het schumpeteriaanse model de voorkeur uitgaat naar de notie ‘regime’.⁶³

De Derde Weg, als een raamwerk van principes en uitgangspunten, omvat als doelstelling uiteraard ook de creatie van een nieuwe vorm van welvaartsstaat: de ‘actieve welvaartsstaat’, in contrast met de naoorlogse ‘passieve verzorgingstaat’. Waar eerstgenoemde zich beperkt tot passieve sociale uitgaven die de conventionele risico’s (e.g. werkloosheid, ziekte, ouderdom) dekken, wil de actieve welvaartsstaat naast nieuwe sociale risico’s (e.g. onvoldoende opleiding) ook een ‘social investment state’ zijn (i.e. investeren in vorming en opleiding). De kritieken die theoretici van de Derde Weg uiten ten aanzien van de naoorlogse welvaartsstaat laten zich als volgt samenvatten: (a) het is een illusie dat toenemende sociale uitgaven automatisch leiden tot een reductie van de socio-economische ongelijkheid; (b) de passieve aard van de welvaartsvoorzieningen van de traditionele welvaartsstaat leiden niet tot een meer sociaal georiënteerd en individueel verantwoord burgerschap, maar tot afhankelijkheid, een verlies aan discipline en een gebrek aan motivatie om zichzelf aan te passen aan de nieuwe (educatieve) uitdagingen van de veranderende arbeidsmarkt;⁶⁴ (c) de traditionele welvaartsstaat, geworteld zoals die is in de logica van een klassieke industriële moderniteit, blijkt onvoldoende flexibel te zijn in het licht van de postindustriële problemen waarmee we vandaag geconfronteerd worden; deels omdat het de verkeerde sociale groepen beschermt, deels omdat het de nieuwe sociale risico’s nauwelijks incorporeert, en deels omdat de welvaartsvoorzieningen niet langer in overeenstemming zijn met de reële individuele behoeften van de heterogene samenleving van het einde van de twintigste eeuw.

Gelijkheid, opportuniteit en responsabiliteit

“The Left [...] has in the past too readily downplayed its duty to promote a wide range of opportunities for individuals to advance themselves and their families. At worst, it has stifled opportunity in the name of abstract equality.”⁶⁵

De verschuiving van een passieve naar een actieve welvaartsstaat gaat enerzijds gepaard met een herinterpretatie van de notie van gelijkheid: in het oude model zag men dit als ‘equality of outcome’ (i.e. via herverdeling *a posteriori* gelijkheid verwezenlijken), in het nieuwe model heeft men het over ‘equality of opportunity’, terwijl gelijkheid wordt opgevat als insluiting en ongelijkheid als uitsluiting.⁶⁶ Deze nieuwe interpretatie van ‘equality as inclusion’, als een kernbegrip binnen het politieke denken van de Derde Weg, is een meritocratische invulling van gelijkheid. Volgens Giddens en Blair is de belangrijkste doelstelling van de emancipatorische agenda van de Derde Weg ‘to avoid exclusion and facilitate inclusion’: “[the Third Way] aims to pursue equality by encouraging the widest possible spread of opportunity within society.”⁶⁷ De notie van

⁶³ Torfing, J., Op. Cit., 1999, pp.372-378.

⁶⁴ Giddens, A., *Runaway World. How Globalisation is Reshaping our Lives*. London, Profile Books, 1999, pp. 120-121.

⁶⁵ Blair, T., Op. Cit., 1998, p. 3.

⁶⁶ Giddens, A., Op. Cit., 1999, p. 120

⁶⁷ Blair, T., Op. Cit., 1998, pp. 4-5.

‘opportunity’ wordt dus opgevat als het belangrijkste middel om gelijkheid te verwezelijken. Gelijkheid betekent hier dat iedereen dezelfde kansen krijgt. “The important point here,” aldus Krieger, “is that the Third Way rejects the egalitarian traditions of the Old Left that emphasized entitlements and normatively embraced redistributive policies to reduce class-based inequalities.”⁶⁸ Met andere woorden, aangezien de betekenis die aan ‘opportunity’ gegeven wordt geen herverdeling inhoudt, is de Derde Weg hooguit gematigd egalitairistisch, in de zin dat men zich niet tot doel stelt door een actieve herverdeling de maatschappelijk ongelijkheid op te heffen.

Anderzijds, kan er niet langer sprake zijn van rechten zonder plichten: werden de oude sociaal-democratische rechten opgevat als onvoorwaardelijke claims, dan moet met de toenemende individualisering van de samenleving rechten gepaard gaan met individuele plichten: wie van een uitkering geniet moet of actief werk zoeken of zich bij- of omscholen. “Allocating citizens rights of provision, especially welfare rights, without a spelling out of responsibilities, creates major problems of moral hazard in welfare systems. Welfare systems that aren’t integrated with obligations, can also produce a culture of deceit,” aldus Giddens.⁶⁹ “The rights we enjoy reflect the duties we owe,” zegt Blair, “rights and opportunity without responsibility are engines of selfishness and greed.”⁷⁰ Met andere woorden, de verzorgingsstaat moet beter beschermd worden tegen profitaat en sociale fraude. Conform de overtuiging dat de nieuwe economie om een geheel nieuwe wijze van ‘governance’ vraagt, adopteert de actieve welvaartsstaat een eerder faciliterende benadering van sociaal beleid. De herverdelende rol van een overheid de commandeert en controleert maakt plaats voor een flexibele regulatie en een marktconforme organisatie van de arbeidsmarkt en de sociale zekerheid, terwijl de oude doelstelling van volledige tewerkstelling vervangen werd door ‘employability’.

Enkele sociologische en normatieve componenten van de Derde Weg

Verwijzend naar wat hierboven reeds werd gezegd willen we hier even de belangrijkste *sociologische* en *normatieve componenten* van de Derde Weg toelichten en met elkaar in verband brengen. Het sociologisch relaas van de Derde Weg identificeert een geheel van macrosociologische processen die een herpositionering/heroriëntatie van links nodig maken. Eén ervan neemt de vorm aan van een verklaring voor het irrelevant worden van de links-rechts dichotomie. Volgens Giddens⁷¹ veroorzaakt de globalisering, en het ‘global cosmopolitanism’ dat daardoor ontstaat, een *detraditionalisering* van de samenleving. Instituties en praktijken worden niet langer op de traditionele manier gelegitimeerd (bvb. a.d.h.v. autoriteit), maar justifiëren zichzelf ‘dialogically’. Omdat structuren vandaag minder dwingend zijn ontstaat individualisering, waarbij identiteit veeleer een kwestie van creativiteit wordt. Dit alles doet zich voor tegen de achtergrond van wat Giddens ‘social reflexivity’ noemt: het vermogen van sociale agenten om informatie te verwerven en zodanig te handelen dat de condities van toekomstige reflectie en actie beïnvloed worden. Reflexiviteit draagt dan weer bij tot ‘manufactured uncertainty’: omwille van de toenemend aantal onberekenbare risico’s gaat één enkel ‘groot verhaal’ van lineaire sociale ontwikkeling niet langer op. Ten gevolge hiervan, aldus Giddens, verloor de links-rechts

⁶⁸ Krieger, J., *British Politics in the Global Age. Can Social Democracy Survive?* Cambridge, Polity Press, 1999, p. 26.

⁶⁹ Giddens, A. (ed.), *The Global Third Way Debate*. Cambridge, Polity Press, 2001, p. 8.

⁷⁰ Blair, T., *Op. Cit.*, 1998, p. 4.

⁷¹ Giddens, A., *Beyond Left and Right*. Cambridge, Polity Press, 1994.

tegenstelling elke grond. In een gedetraditionaliseerde wereld worden exclusieve politieke waarheidsclaims – zoals het socialisme – van de hand gewezen als fundamentalistisch. De politiek heeft niet langer de taak om pasklare ideologieën aan te reiken, maar moet veeleer een dialogische ruimte creëren waarin op een context-afhankelijke basis oplossingen voor problemen kunnen worden gevonden⁷². Dit is de kern van wat we de technocratisch-bestuurskundige aanpak van de Derde Weg kunnen noemen.

Een tweede sociologische component die de modernisering van de sociaal-democratie nodig maakt kwam reeds eerder aan bod: een belangrijk deel van de arbeidersklasse is geleidelijk opgegaan in een steeds breder wordende middenklasse met ander prioriteiten en verwachtingen. De koersverandering die hierdoor wordt ingegeven, wordt gerechtvaardigd door globalisering: in deze tijden van globale markten en mondiale communicatie wordt het interventionistisch redistributieve sociaal-democratisch model onhoudbaar. Overheden stellen zich niet langer tot doel om het kapitalisme binnen hun grenzen te controleren en te corrigeren, maar leggen zich voortaan toe op het creëren van een lucratief investeringsklimaat en op het equiperen van individuen met flexibele en competitieve vaardigheden (cf. infra).

Bij de normatieve componenten van de Derde Weg laat zich een onderscheid maken tussen een idealistische benadering die de Derde Weg afleidt uit een aantal politieke principes, en een pragmatische benadering die een functioneel antwoord wil bieden op de vermelde sociologische veranderingen. Onder eerstgenoemde vallen politici zoals Tony Blair, voor wie de Derde Weg een voortzetting is van het democratisch socialisme, zij het met andere middelen. De waarden waarover het hier gaat, zijn: ‘equal worth, opportunity for all, responsibility and community.’⁷³ In het benadrukken van het belang van de verantwoordelijkheid t.a.v. de gemeenschap schieten zowel ‘Old Left’ als ‘New Right’ tekort, aldus Blair. De Derde Weg daarentegen overstijgt dit door individuele vrijheid binnen sociale verantwoordelijkheid te situeren: rechten en verantwoordelijkheden zijn wederkerig. De tweede manier om de Derde Weg een normatieve inhoud te geven, is door sociaal-democratische waarden te koppelen aan sociologische analyses. De kernwaarden die men tracht te ontwikkelen worden opgevat als functionele antwoorden op de sociologische processen die de ontwikkeling van een Derde Weg noodzakelijk maken.⁷⁴ Giddens, bijvoorbeeld, vertrekt niet van een moralistische kritiek op noch het étatisme van ‘oud links’, noch het possessief individualisme van ‘nieuw rechts’. In deze versie heeft het socialisme niet gefaald omdat het te weinig aandacht had voor individuele verantwoordelijkheden en aspiraties, maar omwille van de globaliserende, gedetraditionaliseerde en reflectieve wereld waarin opvattingen van lineaire historische ontwikkeling en hiërarchische bevelstructuren achterhaald zijn.⁷⁵ Nochtans ziet Giddens “[n]o rights without responsibilities as a potential motto for third way politics”,⁷⁶ maar dit is eerder een *a posteriori* van het sociologisch proces van individualisering. Voor sociaal-democraten van de oude stempel waren rechten onvoorwaardelijke aanspraken; “[w]ith expanding individualism should come an extension of individual obligations.”⁷⁷

⁷² Giddens, A., op. cit., 1994.

⁷³ Blair, T., *The Third Way: New Politics for a New Century*. Fabian Society Pamphlet 588, London, Fabian Society, p.3.

⁷⁴ Finlayson, A., *Third Way Theory*. In: *Political Quarterly*, September-October, 1999

⁷⁵ Giddens, A., op. cit., 1994.

⁷⁶ Giddens, A., *The Third Way: The Renewal of Social Democracy*, Cambridge, Polity Press, 1998, pp. 64-65.

⁷⁷ Giddens, A., op. cit., 1998, p.65.

4. Arbeidsmarktbeleid in België: is onze welvaartsstaat actief ?

In het vorige hoofdstuk werd aandacht besteed aan enkele sleutelconcepten van het Derde Weg denken, de ideologische basis waarop de ideeën rond de 'actieve welvaartsstaat' zijn gebouwd. Ideeën die sinds enige tijd opgang maken in België en waarin sociaal-democraten en liberalen elkaar lijken te hebben gevonden; de actieve welvaartsstaat bleek het recept waarmee de mayonaise wonderwel heeft gepakt.⁷⁸ Op 12 juli 1999 bleek in België de tijd dan ook rijp voor een nooit eerder uitgegeven regeringscoalitie van liberalen, socialisten en groenen. Liberalen en socialisten vonden elkaar al wel eerder terug in een regeringscoalitie maar deze keer zijn beiden, samen met de groenen, voor het eerst verzameld rond een economisch geïnspireerd thema naar aanleiding van de groeiende kloof tussen het aantal actieven en inactieven op onze arbeidsmarkt. Activering van de inactieven blijkt dan ook de boodschap.

Aangezien één van de centrale thema's – zo niet hét centrale thema – van het Derde Weg-denken gevormd wordt door het begrip "arbeid"(sparticipatie) – ruimer: sociale integratie door arbeidsparticipatie – kunnen we ons nu de vraag stellen hoe deze oproep tot activering zich tot nu toe heeft vertaald inzake arbeidsmarktdiscours en -beleid. Immers, naast het nemen van maatregelen op het vlak van het sociale zekerheidsbeleid kan men stellen dat de zogenaamde activering van de welvaartsstaat het duidelijkst tot uiting zou moeten komen op vlak van tewerkstellingsbeleid. De actieve welvaartsstaat stelt zich tot doel actief op te treden met het oog op het (opnieuw en blijvend) inschakelen in het arbeidsproces van (uitkeringsgerechtigde) werklozen (d.i. het verhogen van de activiteitsgraad) om zodoende uitkeringsafhankelijkheid te vermijden en te verminderen. Dit 'actief' optreden wordt vertaald in de creatie van tewerkstellingsmogelijkheden door de overheid voor (werkloze) uitkeringstrekkers en de sanctionering van diegenen die (doelbewust?) inactief blijven. Hiermee willen we echter niet gezegd hebben dat de idee van een AWS kan worden verengd tot en omschreven als 'het louter en alleen willen bereiken van een verhoging van de werkgelegenheidsgraad'.

Het is geenszins de bedoeling een gedetailleerde analyse te brengen van het tot nu toe gevoerde arbeidsmarktbeleid door de paars-groene regering Verhofstadt, wel wensen wij aan te tonen in welke mate dit beleid en de dragers ervan "geaffecteerd" zijn door het geloof in de activering van de welvaartsstaat. In dit hoofdstuk hebben wij dan ook aandacht voor de verschillende bestanddelen van de actieve welvaartsstaat en de manier waarop deze tot nu toe werden vertaald in beleidsmaatregelen op het domein van de arbeidsmarkt.⁷⁹ Het gaat hier om een – uiteraard – niet-exhaustief overzicht van relatief recente maatregelen. Bovendien wordt hier in hoofdzaak aandacht besteed aan federale tewerkstellingsmaatregelen, hoewel de bevoegdheden inzake werkgelegenheid verdeeld

⁷⁸ De Backer, P., Vandeputte, F., "Ook zonder de CVP pakt de mayonaise". In: De Standaard, 16 juli 2001

⁷⁹ O.m. Andries stelde zich in 1997 reeds de vraag of onze welvaartsstaat evolueert naar een variant op de Amerikaanse 'workfare'-staat. Hij concludeert dat van *workfare* in enge zin nog maar weinig in de praktijk werd gebracht in België en dat ondanks het gevoerde discours en ondanks een aantal maatregelen en experimenten, de tendens naar *workfare* in enge zin veelal bescheiden bleef. Zie Andries, Mark, De activerende verzorgingsstaat: van 'welfare' naar 'workfare'? Ontwikkelingen in België en in de Verenigde Staten. In: Tijdschrift voor Sociale Wetenschappen, 42, 1997, 2, pp. 119-145

zijn tussen de federale overheid enerzijds en de regionale overheden anderzijds. Aan de hand van een beperkte concretisering zal echter kunnen worden aangetoond dat een op het eerste zicht breed en heterogeen gamma van beleidsmaatregelen een aanzienlijke graad van cohesie vertoont op vlak van ideologische onderbouwing.

Van passief naar actief: een verhoging van de inzetbaarheid

Eén van de doelstellingen van de actieve welvaartsstaat is het creëren van een samenleving die gefundeerd is op ‘actieve’ mensen. “In de actieve welvaartsstaat worden uitsluiting en werkloosheid niet op de eerste plaats passief en remediërend bestreden maar actief en preventief.⁸⁰ Een actieve welvaartsstaat zorgt niet alleen voor uitkeringen, maar investeert vooral in mensen, in hun opleiding, hun vorming, hun werk”. Dat staat te lezen in de federale regeringsverklaring van 14 juli 1999. De uitbouw van de AWS en meer bepaald het verhogen van de werkgelegenheidsgraad staat dus reeds van in het begin van de legislatuur bovenop de politieke agenda. Trouwens, het is opvallend dat wanneer men het heeft over ‘actieve’ mensen, het vooral gaat om die mensen die actief zijn op de arbeidsmarkt. Vandenbroucke mag dan wel beweren dat het concept van de AWS niet uitsluitend slaat op de problematiek van tewerkstelling,⁸¹ in de federale beleidsverklaring zoals ze uitgesproken werd bij de opening van de parlementaire zitting op 12 oktober 1999 was daar echter niet veel van te merken. En dit mag ook blijken uit enkele van de maatregelen die sindsdien werden genomen op het vlak van tewerkstelling. Hieruit kunnen we eerst en vooral het grote belang afleiden dat wordt gehecht aan de verhoging van de activiteitsgraad, vooral via de herinschakeling van langdurig, al dan niet oudere, werklozen en aan het voorkomen van langdurige werkloosheid bij laaggeschoolde jongeren. Het wegwerken van werkloosheidsvallen, activerings-maatregelen, het verlengen van het beroepsleven, bevorderen van ICT-vaardigheden... een groot aantal van de genomen maatregelen staat m.a.w. in het teken van betaalde arbeid.

Zoals gezegd, een verhoging van de activiteitsgraad is één van hoofddoelstellingen in het AWS-project. Twee specifieke risicogroepen lijken het debat terzake te begeisteren: de (laaggeschoolde) jongeren (tot 25 jaar) en de ouderen (50-plussers). Het ziet er naar uit dat de druk op deze twee groepen in de toekomst aanzienlijk zal worden verhoogd. Reeds in het federaal regeerakkoord valt te lezen dat de regering “[...] een actief opleidings- en werkgelegenheidsbeleid [wil] voeren dat er op gericht is de werkgelegenheidsgraad te doen stijgen. De Belgische werkgelegenheidsgraad ligt op slechts 57.3% daar waar het gemiddelde van onze drie belangrijkste handelspartners 61.7% bedraagt en dat van de ons omringende landen 64.4%.”⁸²

⁸⁰ Denk hierbij misschien aan de discussie tussen socialisten en groenen in verband met een verhoging van de sociale minima. De eis van Ecolo en Agalev om het bestaansminimum met 10% op te trekken en welvaartsvast te maken, stuitte op weerstand bij Minister Vande Lanotte die de voorkeur gaf aan de inschakeling van bestaansminimumtrekkers op de arbeidsmarkt via de tussenkomst van uitzendkantoren (invoeginterim) en pas in tweede instantie bereid werd gevonden het bestaansminimum op te trekken (met 4%).

⁸¹ O.a. in ‘Sociaal-democratie op de markt: gelijke korven voor iedereen? Een gesprek met Frank Vandenbroucke over sociaal beleid en de actieve welvaartsstaat. In: Vlaams Marxistisch Tijdschrift, 35, juni 2001, 2.

⁸² De brug naar de eenentwintigste eeuw – regeerakkoord – 7 juli 1999.

Voor na de Europese top van Stockholm (maart 2001) blijkt de aandacht voor een verhoging van de werkgelegenheidsgraad in het algemeen en de rol van 50-plussers in de actieve welvaartsstaat in het bijzonder aanzienlijk te zijn gestegen.⁸³ Onkelinx pleit dan ook voor een koerswijziging in het beleid; oudere werklozen zullen niet langer worden vrijgesteld van het zoeken naar een baan. Ze komen dus opnieuw in aanmerking voor de jobaanbiedingen van de arbeidsbemiddelingsdiensten. Dit betekent meteen ook dat de werkloosheidscijfers de hoogte zullen worden ingegaagd. Immers, sinds 1985 kunnen werklozen ouder dan 50 jaar, na een jaar werkloos te zijn geweest, vrijstelling aanvragen van de plicht om een baan te zoeken of in te gaan op werkaanbiedingen. In 1996 werd de aanvraagprocedure versoepeld door toenmalig Minister van Arbeid Miet Smet waardoor het min of meer vanzelfsprekend werd dat alle werkloze 50-plussers in deze categorie terecht kwamen. Dit apart statuut voor oudere werklozen zal nu dus worden opgeheven, zij het dat geopteerd werd voor een gefaseerde en getrapte overgang. 'Nieuwe oude werklozen' kunnen geen aanspraak meer maken op het oude statuut. De afschaffing van dit statuut zal gefaseerd worden ingevoerd in de tijd en de werkbeschikbaarheid zal beperkt blijven tot 57 jaar, aldus Jan Van Thuyne, adjunct-kabinetschef van Onkelinx, in *De Standaard*.⁸⁴ De 'nieuwe oude werklozen' tussen 50 en 55 jaar die werkloos worden vanaf 1 januari 2002 zullen voortaan ingeschreven blijven als werkzoekende. Dit betekent uiteindelijk dat ze ook effectief geacht worden werk te zoeken. De leeftijd wordt jaarlijks opgetrokken zodat in 2004 ook de 57-jarigen ingeschreven blijven als werkzoekenden. Deze maatregel blijkt eens te meer de tendens naar een uitgebreider contractualisme te illustreren. De conditionaliteit van sociale zekerheidsrechten neemt toe waardoor men steeds vaker aan steeds meer regels en bepalingen moet voldoen vooraleer men zijn rechten kan laten gelden (in dit geval het recht op een werkloosheidsuitkering). Het gevaar dat deze rechten hierdoor worden uitgehold is reëel. Hiermee willen we echter niet suggereren dat voorstanders van het AWS-concept een doelbewuste ondermijning van sociale zekerheidsrechten voor ogen hebben.

Het sanctioneringsbeleid blijkt echter ook aangevuld te worden met een politiek van werkloosheidspreventie en aanmoediging. Van Minister van Pensioenen Frank Vandenbroucke kunnen ambtenaren, die na hun 60ste willen blijven werken, aanspraak maken op een pensioenbonus.⁸⁵ De werkgeversbijdragen gaan omlaag voor werknemers

⁸³ Op deze top werden immers zowel voor de gemiddelde totale werkgelegenheidsgraad als voor de gemiddelde werkgelegenheidsgraad voor vrouwen streefcijfers (2005) vooropgesteld. De streefcijfers werden respectievelijk vastgelegd op 67 en 57 procent. Bovendien werd op de top van Stockholm een specifieke doelstelling gesteld voor de groep van 55 tot 64-jarigen. Deze groep zou in 2010 een totale werkgelegenheidsgraad van 50 procent moeten halen.

⁸⁴ Rasking, Johan, Welke rol is er voor 50-plussers in de actieve welvaartsstaat? Ouderen mogen/moeten weer werken. In: *De Standaard*, 24 april 2001

⁸⁵ In deze context kunnen we ook verwijzen naar het recente wetsvoorstel van VLD-kamerlid Fientje Moerman waarin ze het voorstel lanceert om gepensioneerden, na hun 65ste, onbeperkt te laten bijverdienen. Moerman weet zich verzekerd van de steun van CVP-senator Jan Steverlynck, die reeds een gelijkaardig voorstel indiende, en van Minister van Pensioenen Vandenbroucke. Momenteel mogen gepensioneerden slechts beperkt bijverdienen zonder een deel van hun pensioen te verliezen. Deze beperking, die dateert uit de jaren '80 en die nu nog steeds geldig is, werd ingevoerd uit vrees dat gepensioneerden potentiële jobs voor jongeren zouden innemen. Met de huidige krapte op de arbeidsmarkt, valt dit argument weg. In de politieke wereld lijkt een consensus te bestaan over de opheffing van dit plafond op bijverdienen voor personen die de wettelijke pensioenleeftijd hebben bereikt. De vraag of hierdoor geen 'vierde pijler' wordt gecreëerd – na het wettelijk pensioen (eerste pijler), het aanvullend pensioen, opgebouwd door

van tenminste 58 jaar, bedrijven kunnen een premie krijgen bij de aanwerving van 45-plussers en alle 45-plussers krijgen bij ontslag recht op outplacement. Daarenboven krijgen alle 50-plussers recht op een halftijdse loopbaanonderbreking. Er wordt een Fonds ter bevordering van de kwaliteit van de arbeidsvoorwaarden opgericht, dat toelagen toekent voor werknemers van tenminste 55 jaar oud die flexibeler willen werken.⁸⁶

Aandacht voor de jonge, vooral laaggeschoolde, werklozen kwam er met het "Rosetta"-plan, dat reeds van bij de aanvang veel stof heeft doen opwaaien – vooral dan in Vlaanderen. Het bekendste aspect van dit plan is ongetwijfeld de 'startbaanovereenkomst'. Het samenwerkingsakkoord van 17 januari 2000 bestaat ook nog uit twee andere delen: m.n. het 'inschakelingsparcours of -traject' en het 'doorstromingsprogramma'. Samengevat komt het er op neer dat alle laaggeschoolde jongeren onder de 25 die de school sedert minder dan drie maanden hebben verlaten, begeleiding en specifieke inschakelingsacties genieten om hun inschakelingsmogelijkheden op de arbeidsmarkt te vergroten. De gewestelijke arbeidsbemiddelingsdienst zal dus met de jongere een inschakelingsovereenkomst sluiten om zodoende te kunnen toetreden tot de startbaanovereenkomst. Na afloop van de startbaanovereenkomst moet de inschakeling van de jongere vergemakkelijkt worden via het erkennen van de tewerkstelling via een startbaan als een periode van werkloosheid of van inschrijving als werkzoekende.

Maatregelen bedoeld om de activiteitsgraad te verhogen zijn natuurlijk niet enkel toegespitst op deze twee groepen. Bepaalde maatregelen zijn voorzien voor alle werknemers en werkzoekenden, met name de verlaging van de loonlasten, de activering van de werkloosheidsuitkering, dienstencheques, de hervorming van het PWA-systeem, een verhoging van de laagste lonen, het wegwerken van werkloosheidsvallen... Op enkele van deze maatregelen komen we later nog terug.

Activering is responsabilisering: geen rechten zonder plichten

Zoals reeds gesteld in het algemeen interpretatiekader is de retoriek omtrent het evenwicht tussen rechten en plichten kenmerkend voor het Derde Weg-denken. Ook in het discours rond de AWS wordt sterk de nadruk gelegd op het feit dat collectieve rechten gekoppeld zijn aan individuele plichten. Overheid en burger staan a.h.w. in een contractuele relatie tegenover elkaar. Minister van Sociale Zaken Vandenbroucke heeft over een 'verantwoordelijkheids-gevoelig gelijkheidsstreven'.⁸⁷ Vandenbroucke omschrijft de roep naar het benadrukken van sociale verplichtingen als "[e]en evolutie die we hoe dan ook onder ogen moeten zien. De klassieke benadering van het sociale in termen van 'verzekering' tegen onvoorspelbare risico's bracht het sociale onder in categorieën van statistiek en waarschijnlijkheidsleer, en verplaatste zodoende oordelen over het gedrag van individuen naar de achtergrond. De vraag naar de persoonlijke fouten en de toelaatbaarheid

werkgevers en werknemers (tweede pijler) en het individueel pensioensparen (derde pijler) – is navenant.

⁸⁶ Ibid. Zie ook het Wetsontwerp tot verbetering van de werkgelegenheidsgraad van de werknemers (5 juli 2001), tekst aangenomen in plenaire vergadering en overgezonden aan de Senaat.

⁸⁷ 'Sociaal-democratie op de markt: gelijke korven voor iedereen? Een gesprek met Frank Vandenbroucke over sociaal beleid en actieve welvaartsstaat. In: Vlaams Marxistisch Tijdschrift, 35, juni 2001, 2, p. 32

van individuele houdingen was secundair. Dit laatste komt nu meer op de voorgrond.⁸⁸ Raes wijst er evenwel op dat bij het benadrukken van de plichtenzijde vaak een dubbele moraal wordt gehanteerd, "[e]en moraal die, enerzijds, een arbeidsethos en een ethiek van solidariteit predikt, maar die, anderzijds, het opportunisme van de 'homo oeconomicus' alle kansen geeft".⁸⁹ M.a.w. een eenzijdig benadrukken van de verantwoordelijkheid van uitkeringstrekkers.

In het nastreven van een verhoging van de werkgelegenheidsgraad kan vermoed worden dat de druk op uitkeringsgerechtigde werklozen aanzienlijk zal worden verhoogd. Het debat inzake rechten en plichten kan uiteraard niet verengd worden tot een discussie omtrent het al dan niet verstrengen van het schorsingsbeleid van de RVA. Het is duidelijk dat meerdere elementen – die in dit kader niet allemaal kunnen worden belicht – wijzen in de richting van een veralgemeende aanvaarding van de plichtsethos. Van werkloze uitkeringstrekkers wordt bv. steeds vaker verlangd dat ze inspanningen doen om, bv. via het volgen van een opleiding of scholing, deelname aan tewerkstellingsprogramma's,... hun kansen op de arbeidsmarkt te verhogen. Toch is één van de meest voor de hand liggende manieren om de druk op te voeren ten aanzien van de werkzoekende uitkeringsgerechtigde volledig werklozen nog steeds het strenger controleren van de arbeidsbereidheid via het schorsingsbeleid van de RVA. In de werkloosheidsreglementering kunnen verschillende artikels (o.a. art. 80) worden teruggevonden waarop men zich kan baseren om tot een sanctionering van de uitkeringsgerechtigde werkloze over te gaan. De drie belangrijkste motieven voor schorsing zijn onbeschikbaarheid voor de arbeidsmarkt, vrijwillige werkloosheid en het langdurig werkloos zijn van samenwonende werklozen. In het verleden was een steeds grotere verruiming van de mogelijkheid tot schorsing wegens 'abnormaal langdurige werkloosheid' merkbaar waardoor de bepalingen inzake vrijwillige werkloosheid steeds strenger werden.⁹⁰ In januari vorig jaar werd echter door federaal Minister van Arbeid Laurette Onkelinx een voorstel tot versoepeling van de controle op de straffen voor werklozen ingediend bij het beheerscomité van de RVA.⁹¹ Het voorstel, dat de naam "halveringsbesluit" kreeg, voorziet in de halvering van de straffen zodat een schorsing van een half jaar of 26 weken de maximumstraf wordt.⁹² Onkelinx hield in haar voorstel geen rekening met de voorstellen die de sociale partners een aantal maanden voordien unaniem hadden goedgekeurd in het beheerscomité van de RVA.⁹³ Op het voorstel van de minister

⁸⁸ Vandenbroucke, F., De actieve welvaartsstaat: een Europese ambitie. Amsterdam, Den Uyl-lezing, 13 december 1999

⁸⁹ Raes, K., Een rechtvaardige responsabilisering en de actieve welvaartsstaat. Over twee vormen van 'parasitisme'. In: Oikos, 2000, 13, p.43, o.c.

⁹⁰ KB van 2 oktober 1992.

⁹¹ De nieuwe regeling van uitsluitingen en administratieve sancties werd van kracht op 1 augustus 2000. De nieuwe regeling betreft de uitsluitingen wegens vrijwillige werkloosheid en de administratieve sancties die van toepassing zijn op de werkloze die zijn verplichtingen inzake aangifte of controle niet naleeft, die te kwader trouw onjuiste documenten indient of die een vals stempelmerk gebruikt. De uitsluiting van de werkloze die onbeschikbaar is voor de arbeidsmarkt blijft voortaan beperkt tot de duur van de onbeschikbaarheid. Er mogen geen administratieve sancties meer worden genomen t.a.v. werklozen die de controle van hun toestand door een sociaal controleur verhinderen. Voor meer details, zie: RVA, Jaarverslag 2000, p.40.

⁹² (anon.), Halveringsbesluit Onkelinx leidt tot kletterende ruzie in RVA. Werkgevers en bonden botsen over sancties werklozen. In: De Standaard, 28 jan. 2001

⁹³ De verfijningsvoorstellen van de sociale partners voorzagen in de verzachting van een aantal straffen maar hadden vooral een verfijning van de strafmaat tot doel. Er werd o.a. gepleit voor het

kwam sterke reactie van het VBO dat oordeelde dat Onkelinx hiermee het gedachtegoed van de federale regering met betrekking tot de actieve welvaartsstaat met de voeten probeerde te treden.

Toch mogen we uit voorgaand verhaal niet afleiden dat we geconfronteerd worden met een versoepeling op de controle van de arbeidsbereidheid van uitkeringsgerechtigde werklozen. De intensieve samenwerking tussen de RVA en de gewestelijke arbeidsbemiddelingsdiensten leidt er – in elk geval in Vlaanderen en in mindere mate in Brussel – toe dat de druk op de werklozen wordt verhoogd, althans op het eerste zicht. Dat kunnen we concluderen uit het feit dat het aantal dossiers, de wegens 'gebrek aan bereidheid' om een job of opleiding/begeleiding te aanvaarden door de VDAB naar de RVA werden doorgestuurd, op korte tijd is verdubbeld.⁹⁴ In zijn totaliteit gaat het om een stijging van het aantal transmissies met 44% in vergelijking met 1999. Bij 95% van de transmissies in 2000 gaat het echter om werkzoekenden die niet zijn ingegaan op een uitnodiging van de bevoegde gewestelijke diensten voor arbeidsbemiddeling, in nog geen 3% van de gevallen betreft het werkweigeren, in 2% van de gevallen gaat het om een gebrek aan positieve medewerking aan de uitvoering van het inschakelingsparcours. De verhouding tussen het aantal transmissies dat wordt geklasseerd en het aantal transmissies 'met gevolg' vertoont grote verschillen per gewest: 59% in Vlaanderen, 56% in Wallonië en 23% in Brussel. Het uitblijven van "gevolgen" heeft vaak te maken met het hebben van een geldige reden om niet in te gaan op de oproeping (vb. reeds tewerkgesteld zijn, arbeidsongeschikt zijn, adresverandering), vooral dan wanneer het gaat om uitkeringsgerechtigd volledig werklozen. De cijfers moeten dus worden genuanceerd. Niettemin duidt het verhoogde aantal transmissies op een grotere waakzaamheid bij de gewestelijke bemiddelingsdiensten die vaker besluiten tot het doorsturen van dossiers naar de RVA daar waar dit vroeger niet het geval was.

Het pleidooi voor het verhogen van de druk op werklozen wordt vaak gekaderd in de context van de krapte op de arbeidsmarkt. Tussen haakjes willen we er echter op wijzen dat dit een fenomeen is dat zich vooral en bijna uitsluitend in Vlaanderen voordoet/voordeed. In het recente rapport van de Hoge Raad voor de Werkgelegenheid⁹⁵ staat te lezen dat het aantal openstaande werkaanbiedingen in België inderdaad is gestegen tijdens de laatste jaren maar dat deze stijging bijna uitsluitend voortvloeit uit een verkrapping van de Vlaamse arbeidsmarkt en dit terwijl in Brussel het aantal knelpuntberoepen stabiel bleef en zelfs een licht dalende tendens vertoonde in Wallonië.

Sociale insluiting: waar een wil is, is een weg

Het begrip 'sociale insluiting' wordt in het Derde Weg-discours in verband gebracht met het gelijkheidsbeginsel in die zin dat gelijkheid moet worden gezien als insluiting en ongelijkheid als uitsluiting. Volgens Vandenbroucke komt het er op neer dat een

gebruik van 'waarschuwende' straffen waardoor reeds bij een eerste overtreding een tijdelijke vermindering van de uitkering mogelijk zou worden gemaakt.

⁹⁴ In 1999 werden in totaal ongeveer 2.826 dossiers doorgestuurd door de VDAB, in 2000 liep dit aantal op tot bijna 4.873. In het Brussels Hoofdstedelijk Gewest was ook een – minder uitgesproken – stijging van het aantal doorgestuurde dossiers merkbaar. Het aantal dossiers dat door FOREM werd doorgestuurd kende echter een lichte daling. RVA, Jaarverslag 2000.

⁹⁵ In het rapport wordt verwezen naar de gezamenlijke studie van UPEDI en CEVORA inzake knelpuntberoepen en tekorten op de arbeidsmarkt via een enquête bij de uitzendkantoren.

samenleving mensen moet behoeden, schadeloos stellen voor situaties die het gevolg zijn van oorzaken waar ze zelf niet voor verantwoordelijk zijn maar niet voor situaties die het gevolg zijn van oorzaken waarvoor ze zelf kunnen verantwoordelijk gesteld worden. Wanneer een samenleving bereid is dit te doen en hier ook in slaagt, dan kan men zeggen dat gelijkheid bereikt is. “[...] Since people’s “circumstances” are, morally speaking, a matter of “luck”, the distinction can be summarised as one between “choice” and “luck”. Bad luck should be compensated. The consequences of autonomous choices should not be compensated”.⁹⁶ Insluiting verwijst in feite naar het burgerschapsprincipe, naar de plichten van elk individu. Maar ook naar rechten en kansen: in het bijzonder toegang tot de arbeidsmarkt en onderwijs.

Participatie aan de arbeidsmarkt wordt binnen het gedachtegoed van de actieve welvaartsstaat gezien als een middel om – via maatschappelijke integratie die arbeid met zich meebrengt – de sociale cohesie in een samenleving in stand te houden. Het Lenteplan van Minister van Maatschappelijk Integratie Johan Vande Lanotte laat hier geen twijfel over bestaan: “[w]erk is nog altijd de beste dam tegen armoede en een hefboom voor maatschappelijke integratie. Werk verschaft niet enkel een inkomen maar vervult tal van latente behoeften van maatschappelijk aanzien, gevoel van nuttigheid en tijdsregulering.”⁹⁷ Het herinschakelen van werklozen en bestaansminimumgerechtigden in de arbeidsmarkt en de preventie van werkloosheid bij zowel jongeren als ouderen moet leiden tot een sociale insluiting in de maatschappij. Het aanbieden van jobs aan werklozen wordt algemeen beschouwd als een sociaal-democratische prioriteit. Maar ook hier schuilt alweer de plichtsethos om de hoek: er wordt van iedereen verwacht dat hij/zij de kansen aanvaardt die hem/haar worden aangeboden. “Ik denk niet dat mensen verantwoordelijk kunnen gesteld worden voor verschillen in talenten, wel voor wat ze met die talenten doen”.⁹⁸ Mogen we hieruit besluiten dat al diegenen die niet doen met hun talenten wat maatschappelijk aanvaardbaar en/of wenselijk is, hun maatschappelijke uitsluiting zelf gewild hebben en dat deze uitsluiting bijgevolg ook in deze optiek verantwoord kan worden? Vele maatregelen staan, zoals eerder gezegd, in het teken van betaalde arbeid. Nochtans mag men aannemen dat ook niet-betaalde arbeid integrerend kan werken. Daarbij kunnen we nog de bedenking maken dat wanneer men ervan uitgaat dat arbeid een maatschappelijk integrerend effect teweeg brengt, dit effect pas gemaximaliseerd kan worden wanneer deze arbeid zelf in de maatschappij is geïntegreerd. Van activering die te sterk gericht is op langer en harder betaald werken kan zelfs vermoed worden dat deze tegenovergestelde, ongewenste effecten van vervreemding en individualisering opwekt. Ook Cantillon verwijst naar deze problematiek wanneer ze het heeft over de “wat”- en de “waarom”-vraag. Iedereen lijkt het er inderdaad over eens te zijn dat de activiteitsgraad in België omhoog moet maar over de vraag wie moet worden geactiveerd tot wat en waarom, hangt een sluier van onduidelijkheid. Het antwoord op de “waarom”-vraag werd intussen al geschetst: arbeidsdeelname als middel om sociale uitsluiting te voorkomen. “[D]eze algemeen geformuleerde doelstelling blijft echter vaag, want de vraag naar het soort werk (“wat”-vraag) dat noodzakelijk zou zijn voor de sociale integratie blijft onbeantwoord.”⁹⁹

⁹⁶ Vandenbroucke, Frank, *Social Justice and Individual Ethics in an Open Society. Equality, Responsibility and Incentives*. Berlin, Springer, 2001, p.13, o.c.

⁹⁷ Vande Lanotte, Johan, *Lente programma: wie werkt wint*. Nota aan de ministerraad. 17 maart 2000, p.26, o.c.

⁹⁸ Vandenbroucke, Frank, *De actieve welvaartsstaat: een Europese ambitie*. Amsterdam, Den Uyl-lezing, 13 december 1999.

⁹⁹ Cantillon, Bea, *De ‘Derde Weg’ voorbij: van de actieve naar de pluri-actieve welvaartsstaat*. In: *Oikos*, 4, lente 2000, 13, p.40, o.c.

Zoals hoger reeds bleek, lijkt het er op dat men zich in het beleid vooral toespitst op reguliere, betaalde arbeid in de privé-sector indien mogelijk. De overtuiging dat niet-betaalde (zorg-)arbeid ook sociaal nuttig kan zijn wordt slechts zelden aangetroffen in beleid en discours.

België telt vandaag zo'n 80.000 bestaansminimum- en steungerechtigden, waarvan één vierde jonger dan 30 jaar. Om de insluiting van deze groep te verhogen, stelt Vande Lanotte in zijn Lenteplan een aantal maatregelen voor die de tewerkstelling van bestaansminimum-gerechtigden zou moeten vergemakkelijken.¹⁰⁰ Het plan telt als objectief het aantal bestaansminimumgerechtigden in vijf jaar tijd met de helft te verminderen. Vande Lanotte beklemtoont dat arbeidsbemiddeling en (sociale) tewerkstelling van meet af aan taken zijn geweest van het OCMW en wenst hier dus explicieter gebruik van te maken, vooral door toepassing van art.60 §7 van de organieke OCMW-wet. Denk hier ook aan het recente wetsontwerp van Vande Lanotte inzake het recht op maatschappelijke integratie waarin vooral het individueel contract voor integratie en werk tussen uitkeringsgerechtigde en OCMW beklemtoont. De nieuwe wet moet elke jongere onder de 25 jaar recht geven op een passende baan of opleiding. Gehoopt wordt ook dat de tewerkstelling van steuntrekkers kan worden verhoogd via het systeem van invoeginterim. Hiertoe werd in maart van dit jaar een overeenkomst gesloten met een twintigtal uitzendkantoren voor de tewerkstelling van steun- en bestaansminimumgerechtigden. De interimbedrijven engageerden zich om in totaal iets meer dan 2.000 personen aan te werven. (Vooral Vlaamse) OCMW's worden nochtans steeds vaker geconfronteerd met het zogenaamde 'afomingsverschijnsel' waardoor ze steeds vaker te maken krijgen met cliënteel dat nog moeilijk te bemiddelen is in de richting van de arbeidsmarkt.¹⁰¹ Interimarbeid vereist daarenboven een zeker niveau van flexibiliteit en mobiliteit dat voor het grootste deel van het OCMW-cliënteel moeilijk haalbaar is. Tevens kunnen we de bemerking maken dat ook hier sociale insluiting vooral wordt benaderd vanuit de invalshoek van een terugkeer naar de reguliere arbeidsmarkt.

Laten we eerst nog even een uitwijding maken over het belang van opleiding en onderwijs voor sociale insluiting, vooraleer de herwaardering van het marktmechanisme binnen het concept van de AWS te bespreken. "De actieve welvaartsstaat erkent de individuele kwetsbaarheid die het gevolg is van afhankelijkheid. Maar tegelijk onderstreept hij dat een deel van die afhankelijkheid vermeden kan worden. Toenemende afhankelijkheid is geen natuurwet, maar een gevolg van socio-economische veranderingen, en dus op haar beurt vatbaar voor 'humaan' ingrijpen. Naast sociale uitkeringen zijn daarom sociale investeringen nodig, bijvoorbeeld in vorming en opleiding op en naast de werkvloer."¹⁰² Inzake sociale uitsluiting en armoedebestrijding bekleedt deelname aan onderwijs nog steeds een strategische plaats. Hoger werd reeds verwezen naar de postindustriële transitie. Deze heeft onvermijdelijk geleid tot verschuivingen op de arbeidsmarkt, ook in België. Eén van de meest zichtbare verschuivingen is die van laaggeschoolde naar kennisintensieve jobs. Een gevolg hiervan is dat laaggeschoolden veelal ook een laag loon

¹⁰⁰ De voorgestelde maatregelen omvatten een vermindering van de kostprijs van de sociale tewerkstelling voor de OCMW's, deeltijdse tewerkstelling als aanloop naar voltijdse tewerkstelling, een uitbreiding van de tewerkstellingsmogelijkheden naar de private sector, omkadering en begeleiding tijdens en na de sociale tewerkstelling.

¹⁰¹ Ibnou Cheikh, Idriss, Pitteljon, Griet, Een nieuw(e) lente(plan), een nieuw geluid... in: OVERWERK. Tijdschrift van het Steunpunt WAV, 2001, 1-2, p.44

¹⁰² Vandenbroucke, F., De actieve welvaartsstaat: een Europese ambitie. Amsterdam, Den Uyl-lezing, 13 december 1999

krijgen toebedeeld: in een kennismaatschappij word je immers beoordeeld en beloond naar het diploma dat je hebt behaald. Het gevaar op een nieuwe 'breuklijn' is reëel: op basis van het scholingsniveau dat genoten werd komt een nieuwe kloof tot stand, die tussen hoog- en laaggeschoolden i.p.v. de vroegere kloof tussen geschoolden en ongeschoolden.¹⁰³ Dit wordt bevestigd in een recente studie van Vandenbrande en Van Mechelen (Steunpunt WAV) naar de ongelijkheid op de arbeidsmarkt in de lidstaten van de Europese Unie. De zgn. 'education gap', die aangeeft in welke mate het aandeel werkenden onder midden- en hooggeschoolden verschilt van dat onder laaggeschoolden, bedraagt in ons land 44%. Daarmee staat België op de voorlaatste plaats, na het Verenigd Koninkrijk. Uit de studie blijkt verder dat vooral vrouwen, ouderen en laaggeschoolden het nog steeds moeilijk hebben om een plaats te vinden op de Belgische arbeidsmarkt.

Een bepaalde groep mensen in onze samenleving is niet meer in staat te voldoen aan de steeds hoger wordende verwachtingen die de bedrijfswereld hen oplegt inzake kennis en opleidingsniveau. Veelal wordt dit ervaren als een individueel tekort, ook al omdat het beoordelen op basis van prestaties heel sterk aanvaard is in onze samenleving. De kans dat deze groep definitief afhaakt, is groot. Pelleriaux omschrijft deze tendens als de opkomst van een 'demotiecultuur'. Nog volgens Pelleriaux zal deze nieuwe stratificatie aanzienlijke gevolgen hebben voor de mechanismen van de verzorgingsstaat. Een voorbeeld: aangezien hooggeschoolden statistisch minder kans lopen om werkloos te worden, zullen ze zich in de toekomst minder geneigd voelen om een bijdrage te leveren in de werkloosheidsverzekering. Waarom zouden we ons verzekeren voor iets wat ons nooit zal overkomen?¹⁰⁴ In 'Op zoek naar de Derde Weg. Actieve welvaartsstaat: retoriek of realiteit?' wijst Vandenbroucke erop dat alle Europese onderzoeksrapporten over de toekomst van de welvaartsstaat uit het midden van de jaren '90, opgemaakt door think tanks, sociaal-democratische instituten, partijen en academici, er een nieuwsoortige klassenanalyse op nahouden. De oude klassenanalyse gebaseerd op de tegenstelling arbeid-kapitaal wordt hierbij vervangen door een nieuwe tegenstelling gebaseerd op het verschil in kapitaal waarmee mensen rondlopen in hun hoofd. Waaruit hij afleidt dat er veel meer moet worden geïnvesteerd in opleiding en in onderwijs, eerder dan louter een welvaartsstaat van uitkeringen te hebben.¹⁰⁵ Hier ligt dus één van de grote uitdagingen voor de actieve welvaartsstaat.

De markt positief herwaardeerd

De recente aankondiging van een wijziging van het bestaansminimum in leefloon (le revenu vital) is een illustratie van het feit dat het marktdenken aan de winnende hand is binnen het concept van de AWS. Het leefloon moet de uiting zijn van een 'overeenkomst' met de samenleving: het recht op een persoonlijk contract met het OCMW voor een participerend en menswaardig bestaan. "[W]erkbereidheid blijft de toegangsvoorwaarde voor het ontvangen van een leefloon. [...] Met de term leefloon wil de wetgever aangeven

¹⁰³ Vandenbrande, Tom, Van Mechelen, Natascha, Statistiekspokkels. Toestand en ontwikkelingen op de Vlaamse arbeidsmarkt. In: OVER-WERK, Tijdschrift van het Steunpunt WAV, 3, 2001, p. 37 e.v.

¹⁰⁴ Piryns, Piet, Van Humbeeck, Hubert, Verongelijkheid is besmettelijk. In: Knack, 31, 25 juli 2001, pp. 56- 58. Deze evolutie werd reeds eerder beschreven door J. Galbraith in zijn boek 'The Culture of Contentment'.

¹⁰⁵ Dehullu, C., Naert, F. (red.), Op zoek naar de Derde Weg. Actieve welvaartsstaat: retoriek of realiteit? Roeselare, Roularta Books, 2000, pp.43-45

dat het inkomen wel degelijk een tegenprestatie is van het engagement van de betrokkene om zich in de mate van het mogelijke maatschappelijk in te schakelen".¹⁰⁶ Leefloon, inkomen, contract,... het zijn allemaal begrippen die nauw aanleunen bij de marktwerking en het ideaal van reguliere, betaalde arbeid. Loon veronderstelt immers nog steeds arbeid.

Het benadrukken van de publieke-private samenwerking (PPS), ook in sociale aangelegenheden – vooral een toverwoord binnen de Vlaamse regering – wijst op eenzelfde tendens. Daarenboven worden in sociale zekerheidsinstellingen en in het welzijnswerk steeds vaker werkmethoden gebruikt die ontleend zijn aan de privé-sector. De hervorming van de Plaatselijke Werkgelegenheidsagentschappen kan eveneens in deze optiek worden gekaderd. Onkelinx kondigde reeds in november '99 aan dat ze de PWA-regeling, die werklozen toelaat om bij te verdienen door het vervullen van klusjes bij particulieren, wil veranderen. Het is geweten dat werklozen die bijklussen via het PWA-systeem maar zelden doorstromen naar de reguliere arbeidsmarkt. Onkelinx wil in de toekomst dit soort werk toevertrouwen aan bedrijven die daarvoor loonsubsidies krijgen via een soort 'dienstencheques' en wenst zo de PWA-jobs om te zetten in 'gewone' jobs. De ondersteuning van het in loondienst stellen van PWA'ers gebeurt dus via een activering van de werkloosheidsuitkeringen. Ten gronde ligt het overwicht dus nog steeds bij de overheid maar toch staat de deur op een kier om bedrijven te laten meespelen in de voorziening van 'buurtdiensten'. Het invoeren van de financiële werknemersparticipatie, een maatregel die in het volgende hoofdstuk uitgebreid zal worden geanalyseerd, is op zijn beurt een illustratie van het feit dat het terrein van de marktwerking zich opnieuw aan het uitbreiden is.

Op tijd en stond 'onthaasten'

Van al dat activeren wordt een mens uiteraard moe of, erger nog, uitgeblust. Vandaar dat in het actieve welvaartsstaatproject aandacht wordt besteed aan maatregelen die zouden moeten leiden tot 'onthaasting'. Tevens zijn deze maatregelen bedoeld om opnieuw harmonie te scheppen tussen gezins- en arbeidssituatie. De belangrijkste maatregel op dit vlak is ongetwijfeld de invoering op 1 januari 2002 van "het stelsel van tijdskrediet, loopbaanvermindering en vermindering van de arbeidsprestaties tot een halftijdse betrekking". De vakbonden en werkgeversfederaties sloten – in uitvoering van het interprofessioneel akkoord 2001-2002 – in februari 2001 een nationale CAO af waardoor het bestaande systeem van loopbaanonderbreking¹⁰⁷ voor werknemers uit de privé-sector wordt vervangen door het tijdskrediet.¹⁰⁸ De invoering ervan, vaak naar voor geschoven als

¹⁰⁶ Vande Lanotte, Johan, Ontwerp van wet betreffende het recht op maatschappelijke integratie. Memorie van toelichting (15 juni 2001), goedgekeurd op de ministerraad van 7 september 2001.

¹⁰⁷ In België bestaat sinds 1985 een systeem van betaalde loopbaanonderbreking. Naast de federale uitkering voorzag de Vlaamse regering sinds 1994 in een aanvullende premie voor de werknemers uit het Vlaamse Gewest.

¹⁰⁸ Het stelsel van loopbaanonderbreking verdwijnt eind dit jaar. Volgens dit stelsel hadden alle werknemers, met uitzondering van personeel in KMO's recht op maximaal vijf jaar loopbaanonderbreking tegen een maximale vergoeding van 15.000 frank per maand. Daarenboven moest elke loopbaanonderbreker door een werkloze worden vervangen. Het stelsel van tijdskrediet voorziet een recht voor alle werknemers (behalve in KMO's tot 10 werknemers) om gedurende een periode van minimum drie maanden tot maximum 12 maanden hun loopbaan te onderbreken. Sectorale of bedrijfscao's kunnen deze looptijd echter verlengen. De maandelijkse vergoeding bedraagt maximum 20.400 frank. Belangrijk verschil met voorgaand stelsel: bedrijven moeten ter

de hoeksteen in het streven naar onthaasting, liep echter niet van een leien dakje, integendeel. De overgang naar het nieuwe systeem werd door Onkelinx in een wettekst gegoten en aangenomen door het parlement. Deze wet van 10 augustus 2001 betreffende de verzoening van werkgelegenheid en kwaliteit van het leven verscheen echter pas op 15 september 2001 in het Staatsblad waardoor kritiek, over het uitblijven van klaarheid terzake, zowel aan werkgevers- als aan werknemerszijde luid opsteeg. Het uitblijven van meer informatie over de verschillen tussen beide systemen was oorzaak van veel misverstanden; niet weinig loopbaanonderbrekers vreesden bij de overgang van het oude naar het nieuwe stelsel uit de boot te vallen.¹⁰⁹ Minister Onkelinx die eerder deze kritiek had weggewuifd, stelde in een nota van haar kabinet aan de Nationale Arbeidsraad, zelf de juridische onduidelijkheden in de CAO aan de kaak.¹¹⁰ Een voorbeeld: reeds opgenomen periodes van loopbaanonderbreking dienen te worden afgetrokken van het recht op tijdskrediet. De CAO maakt echter geen onderscheid tussen de gewone loopbaanonderbreking en de thematische verloven: alle vroegere periodes van loopbaanonderbreking – dus ook ouderschapsverlof – dienen te worden afgetrokken van het nieuwe recht op tijdskrediet. En dat was volgens Onkelinx niet de bedoeling. Ook de duidelijkheid omtrent de toelatingsvoorwaarden tot het tijdskrediet laat te wensen over.

Naast deze – eerdere technische – kritiek valt ook op te merken dat dit stelsel gebaseerd is op de ideaal-typische situatie van een tweeverdienersgezin dat het zich kan veroorloven om het een tijdje met wat minder te doen. Voor éénoudergezinnen is dit een praktisch onhaalbare regeling. Daarenboven dienen werknemers die hun tijdskrediet wensen op te nemen niet meer vervangen te worden door werklozen. In hoeverre komt deze regeling dan niet in botsing met het huidige populaire discours van activering? Men zou kunnen zeggen dat – in tegenstelling tot het stelsel van loopbaanonderbreking – het hier gaat om een inhoudelijke beleidskeuze: men kiest voor het stelsel van tijdskrediet omwille van onthaasting en niet meer omwille van de mogelijkheden die dit biedt voor herverdeling van het beschikbare werk; zoals vroeger wel het geval was met de invoering van de loopbaanonderbreking. We leven tenslotte in een periode van hoogconjunctuur en om herintreders op de arbeidsmarkt aan te trekken, dienen jobs aantrekkelijker te worden gemaakt.

Maar tot op heden werden periodes van hoogconjunctuur worden opgevolgd door periodes van laagconjunctuur. Daarenboven wijzen recente berichten erop dat – na de aanslagen van 11 september – de economie van de Grote Drie (VS, Japan en Europa) naar een recessie aan het evolueren is waardoor de roep om betaalde arbeid vermoedelijk weer luider zal gaan klinken en die naar onthaasting in de kiem zal worden gesmoord. Het kantelen van de werkgelegenheid gaat immers heel snel (we hoeven – helaas – niet zo ver te zoek: denken

vervanging geen werklozen meer aanvaarden. Pittig detail: de reeds opgenomen periodes van loopbaanonderbreking moeten afgetrokken worden van het recht op tijdskrediet. Wat ook nieuw is, is het stelsel van de loopbaanvermindering: vanaf 1 januari 2002 hebben alle werknemers hun werkweek met één vijfde in te korten: m.a.w. de invoering van een individuele vierdagenweek voor een duur van minimum zes maanden tot maximum vijf jaar tegen een vergoeding van 3.000 frank per maand. Vanaf 1 januari volgend jaar gelden ook nieuwe regels voor de eindloopbaan-formules voor 50-plussers. Alle werknemers ouder dan 50 verwerven vanaf volgend jaar het onbepaalde recht op loopbaanvermindering met één vijfde of de helft tegen een vergoeding van 13.000 frank per maand. De Vlaamse overheid voorziet daarnaast nog in aanmoedigingspremies voor het zorgkrediet, de landingsbanen en het loopbaankrediet.

¹⁰⁹ Rasking, Johan, Chaos bij invoering tijdskrediet. In: De Standaard, 7 aug. 2001

¹¹⁰ Rasking, Johan, Tijdskrediet is bron van juridische kronkels. In: De Standaard, 5 okt. 2001

we maar aan sociale drama aangericht door het faillissement van Sabena, de recente ontslagen bij Opel Antwerpen en Volkswagen Vorst, om maar een paar voorbeelden te noemen) zodat de groeiende werkloosheid verplichte 'loopbaanonderbrekingen' veroorzaakt.

Activering: 'pensée unique' binnen de Europese Unie ?

Sinds de bevordering van de werkgelegenheid toegevoegd is aan de lijst met communautaire doelstellingen van de Europese Unie,¹¹¹ wordt ook het Belgisch arbeidsmarktbeleid aanzienlijk beïnvloed door de Europese werkgelegenheidsstrategie. In het Verdrag van Amsterdam wordt verklaard dat de lidstaten werkgelegenheid moeten behandelen als een onderwerp van gemeenschappelijke zorg en zodoende hun actie op elkaar moeten afstemmen (Titel VIII Werkgelegenheid). Hoewel de bepalingen van het nieuwe verdrag pas op 1 mei 1999 van kracht zouden worden, werd beslist dat de bepalingen i.v.m. de werkgelegenheid reeds vanaf juni 1997 van toepassing zouden worden. Zo werd op zeer korte termijn een Europees coördinatiemechanisme met richtsnoeren ingevoerd. Op de buitengewone Raad van Luxemburg (20 en 21 november 1997) werd beslist iets te doen aan één van de grootste problemen waarmee Europa op dat moment te kampen had: werkloosheid. Ten einde de Europese werkgelegenheidsrichtsnoeren – goedgekeurd door de Raad op voorstel van de Commissie – na te leven, dient elke lidstaat een nationaal actieplan uit te werken waarin wordt uiteengezet hoe deze richtsnoeren zullen worden geïmplementeerd.

De invulling van de richtsnoeren voor 2001 werd beïnvloed door de buitengewone Europese Raad van Lissabon in het voorjaar van 2000. Op vlak van werkgelegenheid werd in Lissabon vooral de nadruk gelegd op het versterken van een 'actief beleid'. De doelstelling van volledige werkgelegenheid werd concreet geformuleerd door te stellen dat de werkgelegenheidsgraad in de Unie tegen 2010 in de buurt van de 70% zou moeten schommelen en dit in combinatie met een werkgelegenheidsgraad van 60% voor de vrouwen. Zoals hoger vermeld werden hier op de Europese Raad van Stockholm tussentijdse doelstellingen aan gekoppeld. Dit betekent dat België tussen 2000 en 2010 het totale werkgelegenheidsvolume moet laten stijgen van 3.950.000 tot 4.778.000 eenheden; wat neerkomt op 828.000 nieuwe banen op 10 jaar tijd.¹¹² Dit is een zo goed als onmogelijk uit te voeren opdracht. Zoals Jadot stelt, zijn in de laatste drie decennia de jaren waarin er meer dan 50.000 banen werden gecreëerd op één hand te tellen.

In de conclusies van het Voorzitterschap van de Europese Raad van Stockholm valt bovendien te lezen dat: "[e]en dynamische Unie [...] uit actieve welvaartsstaten [dient] te bestaan."¹¹³ En verder dat: "[b]etaalde arbeid voor vrouwen en mannen [...] de beste waarborg [biedt] tegen armoede en sociale uitsluiting. Degenen die niet tot werken in staat zijn, hebben echter recht op effectieve sociale bescherming en moeten een actieve rol in de maatschappij kunnen spelen. Een actief arbeidsmarktbeleid bevordert sociale insluiting,

¹¹¹ Verdrag van Amsterdam, 1 mei 1999

¹¹² Jadot, Michel, Het Europa en de werkgelegenheid. In: Het Federaal Werkgelegenheidsbeleid. Evaluatierapport 2000. Brussel, 2001, p. 14

¹¹³ Conclusies van het Voorzitterschap. Europese Raad van Stockholm: 23 - 24 maart 2001. O.c., p.6

waarbij sociale doelstellingen gekoppeld worden aan houdbare overheidsfinanciën.¹¹⁴ Ook hier ligt dus de nadruk op activering. De *benchmarking*-methode inzake de werkzaamheidsgraad (net als de jaarlijks terugkerende opmerking in het Europees Rapport over de lage werkzaamheidsgraad bij ouderen) oefent onmiskenbaar een invloed uit op het werkgelegenheidsbeleid van de lidstaten in het algemeen en van België in het bijzonder.

Opvallend is dat bij het opstellen van de richtsnoeren op de Raad van Luxemburg slechts in de marge aandacht werd besteed aan de kwaliteit van nieuwe banen. Sinds ze voor het eerst werden vastgelegd op de Raad van Luxemburg zijn de richtsnoeren toegespitst op vier hoofdpijlers: verbetering van de inzetbaarheid op de arbeidsmarkt, ontwikkeling van ondernemerschap en scheppen van banen, bevordering van het aanpassingsvermogen van de ondernemingen en hun werknemers en versterking van het gelijkheidsbeleid voor mannen en vrouwen. Bij deze laatste pijler bijvoorbeeld ligt de klemtoon vooral bij de (her-) inschakeling van vrouwen in het arbeidsproces; pas daarna volgen andere doelstellingen zoals het vermijden dat vrouwen systematisch worden verbannen naar deeltijdse arbeid of naar sectoren waar de loopbaanperspectieven minder aantrekkelijk of beperkter zijn. De conclusies van Lissabon besteden wel aandacht aan het kwalitatief verbeteren van het aanbod aan arbeid maar de kwaliteit van de banen zelf komt niet echt aan bod. Dit gebeurde wel op de Top van Stockholm,¹¹⁵ maar de kwaliteit van het werk kwam pas écht aan de orde in het Pakket Werkgelegenheid 2001-2002 (bestaande uit het gezamenlijk rapport, de nieuwe richtsnoeren en de aanbevelingen aan de lidstaten) goedgekeurd door de Commissie op 12 september 2001, waarin een hoofdstuk over de kwaliteit van de banen werd toegevoegd. Er werd een nieuwe richtsnoer over de kwaliteit van de werkgelegenheid opgenomen die van toepassing zal zijn voor het Europees werkgelegenheidsbeleid van volgend jaar. Er zullen ook indicatoren worden ontwikkeld aan de hand waarvan de kwaliteit van het werk in elke lidstaat zal kunnen worden gemeten (het gaat hier immers om een '*benchmarking*'-systeem). Bedoeling is dat deze indicatoren kunnen worden goedgekeurd op de Top van Laken eind dit jaar.

Het is duidelijk dat ook op het zgn. Europese niveau de klemtoon nog steeds ligt op een activering van de inactieven. De methode van *benchmarking* benadrukt sterk de kwantitatieve doelstelling (een zo hoog mogelijk werkzaamheidsgraad, een zo laag mogelijke werkloosheidsgraad) en gaat bij deze – tot voor kort – voorbij aan de kwaliteit van de nieuwe banen. Het lijkt erop dat Europa ervoor gekozen heeft om alles op de werkgelegenheid te zetten. In 1999 werden voor de eerste maal aanbevelingen aan de lidstaten van de Unie gericht: in naam van de werkgelegenheid werd aan België aanbevolen om de sociale partners ertoe aan te zetten dusdanig te handelen dat bij het loonoverleg meer rekening wordt gehouden met de lokale omstandigheden op de arbeidsmarkt en/of met de financiële situatie van de ondernemingen en om een grondig onderzoek in te stellen naar het contraproductief effect van de fiscaliteit en van de uitkeringen op de participatie aan de arbeidsmarkt, inzonderheid de vrouwen en de oudere werknemers.¹¹⁶ Met andere woorden België dient zijn collectief overleg en de tot nu toe opgebouwde sociale sokkel voor inactieven op zijn minst aanzienlijk aan te passen. Het feit dat in het gezamenlijk verslag van 1999 wordt geoordeeld dat de actieve maatregelen in

¹¹⁴ Conclusies van het Voorzitterschap. Europese Raad van Stockholm: 23 - 24 maart 2001. O.c., p.7

¹¹⁵ In de Conclusies van het voorzitterschap valt onder titel V te lezen dat het bereiken van volledige werkgelegenheid niet betekent dat er alleen aandacht moet zijn voor meer banen maar ook voor betere banen.

¹¹⁶ Het Federaal Werkgelegenheidsbeleid. Evaluatierapport 2000. Brussel, 2001, p.183

België te groot zijn in aantal maar tevens ondoeltreffend zijn en daarbij aansluitend opgemerkt wordt dat niet enkel actieve beleidsmaatregelen (maar ook bv. de flexibiliteit van de arbeidsmarkt) leiden tot een daling van de werkloosheid, sluit perfect aan bij het de keuze van de Belgische regering voor een actieve welvaartsstaat. Het feit dat de herintreding van de werkloze op de ‘normale’ arbeidsmarkt ook op Europees niveau als prioriteit wordt beschouwd, kan – zoals hoger reeds geargumenteed – op begrip rekenen bij de federale regering.

Wat kunnen we nu voorlopig uit dit alles afleiden? Eerst en vooral moet nogmaals benadrukt worden dat we hier geenszins de bedoeling hadden een volledig overzicht te geven van alle maatregelen genomen op het vlak van tewerkstelling. Het gaat hier m.a.w. niet over een gedetailleerde beschrijving van het werkgelegenheidsbeleid dat de voorbije twee jaar werd gevoerd en nog minder over het opstellen van een tussentijds rapport van de federale regering. Slechts enkele maatregelen kwamen aan bod, een verdere nuancering – wat onmogelijk is binnen dit bestek – zou uiteraard welkom zijn. Toch kunnen we uit deze greep van maatregelen reeds enkele zaken afleiden (met in het achterhoofd de idee dat veralgemening uitgesloten is). Wat het meest opvalt is de nadruk die door deze regering, zowel in de hier besproken maatregelen als in haar discours, wordt gelegd op ‘responsabilisering’ zowel van het individu als van sociale organisaties en overheidsinstellingen, op het sterker benadrukken van de plichtsethos. Een nieuw evenwicht tussen rechten en plichten, gekoppeld aan een retoriek van contractualisme. Eén van de kenmerkende ideeën van het Derde Weg-denken blijkt dus, samen met het nadrukkelijker accepteren van de markt als het meest geschikte allocatie- en verdelingsmechanisme, belangrijk te zijn in de ontwikkeling van een actieve welvaartsstaat. Het na te streven ideaal voor alle burgers blijkt nog steeds te bestaan uit reguliere, betaalde arbeid. Het gevaar van een nakende dualisering – de kloof tussen vooral hoog- en laaggeschoolden – komt volgens sommigen gevaarlijk dichterbij. Zo schrijft Deleeck dat “[d]e band tussen sociale zekerheid en solidariteit verbroken [is] omdat men voortaan weet dat bepaalde sociale risico’s (werkloosheid door ongeschooldheid, ziekten door genetische of sociale factoren) niet algemeen gespreid zijn, maar gelokaliseerd bij bepaalde en beperkte groepen.”¹¹⁷ De kritiek die wij hier dan ook formuleren ten aanzien van de ‘actieve welvaartsstaat’ zoals die tot op vandaag in de praktijk werd gebracht, is dan ook niet zozeer gericht op activering 'an sich' maar wel op een te éénzijdige activering. Met name de éénzijdige activering van diegenen die zich op de onderste helft van de maatschappelijke ladder bevinden gekoppeld aan een eenzijdige beklemtoning van reï ntegratie op de reguliere arbeidsmarkt.

¹¹⁷ Deleeck, Herman, *De architectuur van de welvaartsstaat herbekeken*. Leuven, Acco, 2001, p. 81, o.c. Zie ook : Galbraith, J., *The Culture of Contentment*. Boston, Houghton Mifflin, 1993.

5. Financiële werknemersparticipatie: een product van de Derde Weg ?

Een illustratie van de invloed van het Derde Weg-denken in de Belgische samenleving zijn het debat en de realisaties in verband met de financiële participatie van werknemers. Met ‘financiële werknemersparticipatie’ wordt meestal bedoeld dat personeelsleden in de bedrijfsresultaten of het kapitaal van de onderneming kunnen deelnemen. In de actuele Belgische discussie gaat het in de eerste plaats over collectieve vormen van werknemersparticipatie, die in principe voor alle werknemers van de betrokken onderneming openstaan, en niet over individuele beloningsvormen zoals stukloon of premies. Met de wet van 22 mei 2001 betreffende de werknemersparticipatie in het kapitaal en in de winst van de vennootschappen¹¹⁸ wil de paarsgroene meerderheid deze praktijk in België stimuleren. Ook zonder speciale overheidsinmenging bestaan in elke vrijmarkteconomie diverse mogelijkheden tot financiële werknemersparticipatie. Een correlatie tussen de bedrijfsresultaten en de lonen zijn in het kapitalisme niet abnormaal, en individuele werknemers van beursgenoteerde bedrijven hebben sowieso het recht om aandelen van het eigen bedrijf te kopen. Maar wanneer de overheid financiële werknemersparticipatie met fiscale, parafiscale en andere stimuli gaat aanmoedigen, treden we buiten dit natuurlijke kader. Daarenboven kan de overheid de correlatie tussen bedrijfsresultaten en verloning ook verzwakken, bijvoorbeeld door wettelijke loonmatiging. Het overheidsoptreden met betrekking tot werknemersparticipatie is, zoals elk overheidsoptreden, in een bepaald ideologisch kader te situeren. Mag de Belgische discussie over werknemersparticipatie met de Derde Weg worden geassocieerd? Het is opvallend hoe vaak financiële werknemersparticipatie in verband wordt gebracht met begrippen en concepten die reeds in de inleiding van deze bijdrage als expressies van de post-Fordistische productiewijze en de ‘Schumpeterian Workfare State’ werden vermeld. In wat volgt, proberen we aan te tonen hoe de veralgemening van de financiële werknemersparticipatie inderdaad kan bijdragen tot een andere sociaal-economische constellatie.

Zoals bekend heeft voormalig eerste minister Jean-Luc Dehaene zich als een fervent voorstander van financiële werknemersparticipatie geprofileerd. In de vorige regeerperiode heeft hij gepoogd een algemeen wettelijk kader uit te tekenen, maar dit botste op de kritiek van de socialistische coalitiepartner en de vakbonden.¹¹⁹ De regering-Verhofstadt was het idee niet ongenegen, en Dehaene diende als senator een wetsvoorstel in om de druk op te voeren. Een werkgroep onder leiding van VLD-senator Paul De Grauwe legde in maart 2000 een ontwerp voor. In mei 2001 keurde het parlement een geamendeerde versie goed.

Het belang van financiële werknemersparticipatie in West-Europa mag evenwel niet worden overschat. In Frankrijk is ten minste 33% van de werknemers in een participatieschema betrokken, maar in het Verenigd Koninkrijk is dat nog maar 8 à 10%, in Nederland 10 à 20%, in Duitsland 10% en in België minder dan 5%. Telkens gaat het om ten hoogste 1,5% van de loonmassa. De omvang van participatiestelsels in Frankrijk kan historisch worden verklaard: binnen de nationalistische visie van Charles De Gaulle was geen plaats voor klassenstrijd. Een gevolg was de aanmoediging en zelfs verplichting van financiële werknemersparticipatie vanaf de jaren '60. De ‘Derde Weg’ heeft klaarblijkelijk

¹¹⁸ Belgisch Staatsblad, 9 juni 2001.

¹¹⁹ De liberale vakbond ACLVB is de financiële werknemersparticipatie wel gunstig gezind.

niet het monopolie op de retoriek van klassenvervaging en de overstijging van de maatschappelijke tegenstellingen. Van Rompuy en Van Gompel hebben vastgesteld dat de interesse voor formules van winstdeling en aandeelhouderschap van werknemers in de meeste industrielanden vooral sinds de jaren 80 is toegenomen.¹²⁰

Een meer coöperatieve bedrijfscultuur

Voorstanders wijzen expliciet op de effecten die dergelijke stelsels op de bedrijfscultuur kunnen uitoefenen. Wanneer de werknemer in de winst of het kapitaal van 'zijn' onderneming kan deelnemen, verhoogt zijn betrokkenheid met het bedrijf. Ook zonder speciale stelsels voor financiële werknemersparticipatie is in de meeste gevallen sprake van een zekere betrokkenheid; bij heel wat werknemers leeft het terechte vermoeden dat er een verband bestaat tussen de eigen en collectieve inzet en de bedrijfsresultaten enerzijds en tussen de resultaten en het loon anderzijds. Het is evenwel genoegzaam bekend dat beide correlaties wel eens zwak kunnen uitvallen. De zwakte en het niet-automatisch karakter van beide verbanden kunnen demotiverend werken. Financiële werknemersparticipatie versterkt alvast de correlatie tussen de resultaten en de verloning. Regelmatig moeten vakbonden vechten om een deel van de superwinsten in loonsverhogingen of bijzondere premies om te zetten. Gezien het vermoeden dat de inzet van het personeel een beduidende invloed op de bedrijfswinst uitoefent, bieden mogelijkheden tot winstdeelname onmiskenbaar een stimulans om zich extra in te zetten. Deze ingreep blijft niet zonder gevolgen voor de sociale verhoudingen.

Nog meer dan gewone winstdeelname, zet kapitaalparticipatie aan tot een mentaliteitswijziging bij de werknemer. In marxiaanse zin is immers een lichte wijziging van zijn klassenpositie opgetreden: hij wordt arbeider-kapitaalbezitter, een hybride vorm die in de negentiende en de eerste helft van de twintigste eeuw amper bestond. Zijn belangen gaan nu nog meer dan voorheen bij die van de bedrijfsleiding aansluiten. In de praktijk is de verschuiving van zijn subjectieve klassenbewustzijn wellicht veel groter dan die van zijn objectieve klassenpositie. Het valt dan ook sterk te betwijfelen of de financiële werknemersparticipatie de controle van de arbeiders over de productiemiddelen (spectaculair) vergroot. Het is niet de bedoeling van dergelijke stelsels dat werknemers in aandeelhoudersvergaderingen meerderheidsposities verwerven. Financiële werknemersparticipatie, zoals zij in België en elders in het Westen wordt ingevuld, heeft geen uitstaans met het 'arbeidersmedebeheer' waar menig radicale syndicalist destijds van droomde. Niet alle voorstanders van financiële werknemersparticipatie schermen met het argument dat deze ingreep de directe democratie in de bedrijven noemenswaardig zal bevorderen. Sommigen hopen wel op een indirecte democratisering van de interne bedrijfscultuur. Door de sterkere link tussen bedrijfsresultaten en lonen zullen de werknemers een grotere interesse vertonen voor de wijze waarop die resultaten tot stand gekomen zijn. Daarom wordt verwacht dat zij meer inzage en inspraak zullen eisen,¹²¹ maar of en hoe ze die zullen krijgen, is ons evenwel minder duidelijk. Bovendien is transparantie voor de vakbonden nu al een prioriteit. Het is twijfelachtig of zij na de invoering van bijzondere participatiesystemen hun opstelling in welke richting dan ook zullen wijzigen.

¹²⁰ Van Rompuy, Joeri, Van Gompel, Johan, Financiële participatie onder voorbehoud. In: Economisch en Sociaal Tijdschrift, 1999, 4, pp.524-525.

¹²¹ Werkgroep Werknemersparticipatie ('Werkgroep-De Grauwe'), Een wettelijk kader voor werknemers-participatie. Verslag van de Werkgroep Werknemersparticipatie, 20 maart 2000.

Een ander argument van de voorstanders is dat volgens de Belgische regeling de werknemers na een blokkeringsperiode van enkele jaren hun aandelen kunnen verkopen en zodoende druk op het management uitoefenen, of volgens Dehaene: “Een [...] troef is dat werknemersparticipatie kan uitmonden in meer efficiënte technieken van corporate governance. Dat verband tussen financiële participatie en corporate governance veronderstelt echter dat de loontrekkende aandeelhouder het management ook kan afstraffen door de aandelen in zijn bezit te verkopen.”¹²² Is dit niet een wel erg theoretische veronderstelling? De vraag is hoe groot het gewicht van de verkopende werknemers-aandeelhouders op het totaal van de aandeelhouders zal zijn. Bovendien kan geregeld worden vastgesteld dat herstructureringsoperaties die voor de werknemers bijzonder pijnlijk zijn, het aandeel in de ogen van buitenstaanders aantrekkelijk maken. Hierdoor kan de aandelenverkoop door het personeel, door de aankopen van andere beleggers (ruimschoots) gecompenseerd worden. Met andere woorden, in de retoriek worden de klassieke tegenstellingen tussen werknemers en werkgevers weggewist, terwijl zij in werkelijkheid onaangeroerd blijven. Van syndicale zijde worden positieve effecten op de bedrijfsinterne democratisering bijgevolg in vraag gesteld. Voor gewezen ACV-voorzitter Willy Peirens is kapitaalparticipatie een verkeerde vorm van werknemersparticipatie. Arbeiders horen inspraak te krijgen als een gevolg van hun arbeidsinbreng en niet van hun geldinbreng.¹²³ Dehaene stelt daartegenover dat financiële werknemersparticipatie in principe geen afbreuk doet aan de bestaande vormen van inspraak, maar deze enkel versterkt.¹²⁴

De sterkere link tussen de bedrijfsresultaten en de verloning verstevigt als het ware de ‘solidariteit’ van de werknemer met de werkgever. De verschuiving van een confrontatiemodel waarbij arbeiders en kapitaalbezitters als duidelijk afgebakende klassen tegenover elkaar stonden, naar een coöperatief model waarbij de werknemer voortaan als ‘medewerker’ wordt beschouwd, wordt door de voorstanders van de financiële werknemersparticipatie uitdrukkelijk nagestreefd. Volgens Dehaene “maakt de conflictuele visie op de arbeidsrelaties vandaag de dag plaats voor een nieuwe cultuur waarin de onderneming uitgroeit tot een gemeenschap waarin de respectieve belangen van werkgevers en werknemers elkaar vinden. Samenwerking treedt in de plaats van confrontatie. Werknemers worden medewerkers. Dat is niet zomaar een toegeving aan een sociologische mode maar veeleer het teken van een diepgaande evolutie die weliswaar nog niet algemeen is doorgedrongen. De ‘werknemer’ die werk aanneemt vanwege een bepaalde ‘werkgever’, wordt geleidelijk aan een ‘medewerker’. De financiële participatie past in die evolutie van de bedrijfscultuur en versterkt ze trouwens.”¹²⁵ De werkgroep-De Grauwe benadert deze ‘klassenverzoening’ niet moralistisch, maar meteen utilitair: “In de nieuwe concurrentiële omgeving kunnen ondernemingen slechts succes hebben als ze de interne samenwerking van alle werknemers stimuleren. Werknemersparticipatie is daar een instrument toe, op dezelfde wijze als een gunstig sociaal klimaat dat is. Ze zorgt ervoor dat samenwerking het leidmotief wordt binnen de onderneming. En samenwerking draagt bij tot goed presterende ondernemingen die de druk van de mondialisering beter het hoofd kunnen bieden.”¹²⁶

¹²² Dehaene, Jean-Luc, De financiële werknemersparticipatie: een toekomstgericht project. In: Nieuw Tijdschrift voor Politiek, 1998, 4, p.15.

¹²³ Peirens, Willy, Slottoespraak op het ACV-Congres van 28 november 1998.

¹²⁴ Dehaene (1998), p.21.

¹²⁵ Dehaene (1998), pp.9-10.

¹²⁶ Werkgroep-De Grauwe (2000).

De transformatie tot ‘medewerker’ heeft ingrijpende gevolgen voor de arbeidsrelaties. Door dit psychologische proces leveren de werknemers onbewust strijdbaarheid in. In een context van rigide loonvorming hoeven de werknemers zich maar weinig van de bedrijfsresultaten op korte termijn aan te trekken. Flinke meevallers worden niet automatisch in loonsverhogingen omgezet, maar een slecht trimester hoeft evenmin tot inleveringen te leiden. Bij een goed uitgebouwd stelsel van financiële participatie kan bij sommige werknemers wel een lichte obsessie voor de bedrijfsresultaten op korte termijn ontstaan. Eén van de gevolgen is een andere kijk op het stakingswapen. Omdat een staking de trimestriële of jaarresultaten wel degelijk kan aantasten, wordt meteen de drempel om te staken verhoogt. Veel meer dan het eventuele aandelenbezit, is het stakingswapen een reële machtsbron voor de werknemers. De mogelijkheid dat een staking uitbreekt, is één van de weinige factoren die werkgevers disciplineert. Dit is zeker het geval in gespannen periodes van laagconjunctuur. Dan is het niet de werknemer die werkgevers tegen elkaar kan uitspelen, maar omgekeerd. Bovendien valt van financiële werknemersparticipatie een negatief effect op de bereidheid tot sectorale en interprofessionele stakingen te verwachten.

Op het continuüm tussen een loon dat totaal van de eigen inzet en de bedrijfsresultaten losstaat en een beloningssysteem dat volledig op de eigen inzet en de bedrijfswinst is gebaseerd, brengt financiële werknemersparticipatie een verschuiving in rechtse zin teweeg. Daarom kan werknemersparticipatie eerder aan ‘restauratie’ dan ‘innovatie’ doen denken. Traditioneel probeert de arbeidersbeweging het loon enigszins aan de marktkrachten te onttrekken. Een mogelijk effect van de commodificatie van de arbeid (d.w.z. loon hangt in toenemende mate van marktfactoren af) en de decentralisatie van de loonvorming (in dit geval: een sterkere link tussen het loon en de resultaten van het individuele bedrijf) is een desolidarisering van de werknemers binnen een sector. Wellicht om dat soort effecten te vermijden hebben sommige vakbondscentrales op sectorale CAO’s voor werknemersparticipatie aangedrongen.¹²⁷

Toch moeten kanttekeningen worden geplaatst bij de veronderstelde correlatie tussen de individuele en zelfs groepsinzet aan de ene kant en de bedrijfsresultaten aan de andere kant. De bedrijfswinst hangt immers van talrijke andere factoren af. Het is nooit uit te sluiten dat het management ernstige beoordelingsfouten maakt, belangrijke toeleveranciers of klanten failliet gaan, felle concurrentie de kop opsteekt, of andere negatieve ontwikkelingen zich voordoen waar de gewone ‘medewerkers’ geen vat op hebben. Niettemin is het hele discours over werknemersparticipatie gebaseerd op de veronderstelling dat er wel degelijk een sterk verband tussen inzet en bedrijfswinst bestaat. Deze veronderstelling, gekoppeld aan de tweede en strakkere correlatie tussen bedrijfswinst en loon dankzij de participatiesystemen, veroorzaakt onder de werknemers niet alleen een groepsdruk die stakingen en andere acties ontmoedigt, maar ook een sociale controle die het algemene arbeidsritme de hoogte in drijft. Volgens empirisch onderzoek in het buitenland “worden de werknemers, die rechtstreeks de vruchten plukken van de productiviteitswinst die dankzij hun inspanningen worden behaald, ertoe aangezet om nog productiever te zijn. Dergelijke stimulans is bijzonder nuttig in bedrijven waar de individuele performantie van de werknemers moeilijk kan worden nagegaan. [...] [Een ander gunstig effect van participatie op de prestaties van de onderneming] heeft te maken met de besparingen op de kosten voor toezicht, controle op de individuele prestaties en institutionele mechanismen van informatieverspreiding. Participatie zet trouwens aan tot

¹²⁷ Jir, Vakbonden laten opening voor winstparticipatie. In: De Standaard, 15 december 2000.

zelfcontrole en ‘peer review’”.¹²⁸ Volgens Van Rompuy en Van Gompel liggen de meeste schattingen van de productiviteitstoename tussen 2,5 en 11%.¹²⁹ Merk op dat dit productivistische verhaal indruist tegen de maatschappelijke roep naar ‘onthaasting’, een nieuwe variant op het aloude thema van arbeidsduurverkorting. Voorstanders zullen opwerpen dat financiële participatie en onthaasting elkaar niet hoeven uit te sluiten, zolang werknemers niet verplicht worden in de aangeboden schema’s te stappen. Maar door de reeds vermelde groepsdruk zal de arbeidsethos in elk geval worden aangescherpt.

Een bijkomend aspect dat een geruisloze transformatie van de maatschappelijke verhoudingen in de hand werkt, is het verdere uitdeinen van het zogenaamde ‘volkskapitalisme’. Volgens een neoklassieke economische analyse heeft de vorming van risicodragend financieel kapitaal een heilzaam effect op de performantie van de economie¹³⁰, en als kapitaalparticipatie ook nog de betrokkenheid verhoogt, kan met zulke formules alleen de maatschappelijke welvaart verhogen. De kritische politicoloog ziet echter nog een effect opdoemen: het volkskapitalisme wijzigt het klimaat waarin het debat over fiscale rechtvaardigheid wordt gevoerd. Wordt met de uitbreiding van het volkskapitalisme het maatschappelijke draagvlak voor een zwaardere belasting op vermogens en vermogensinkomsten niet versmald? Hoewel hij dat slechts in symbolische mate is, zal menig werknemer-aandeelhouder zich met de kapitaalbezitters identificeren en eerder geneigd zijn voorstellen voor een vermogensbelasting of een belasting op meerwaarden af te wijzen. Anders gezegd, financiële werknemersparticipatie helpt de subjectieve polarisatie tussen arbeid en kapitaal te verwateren, wat niet alleen gevolgen heeft voor de arbeidsverhoudingen, maar ook voor de fiscale politiek. Voor vakbonden en progressieve partijen is het tegen de achtergrond van de hegemonische ideologie van de Derde Weg niet eenvoudig deze ogenschijnlijk vergezochte argumentatie op een overtuigende wijze te vertolken.

Loonflexibiliteit

Eén van de cruciale argumenten voor financiële deelname van werknemers is de loonflexibiliteit. De vraag spitst zich toe op de conjuncturele, niet-permanente meevallers.¹³¹ Werkgevers aarzelen soms om een meevaller om te zetten in een loonsverhoging, omdat zij vrezen dat deze structureel wordt, terwijl de hausse van de bedrijfsresultaten slechts tijdelijk kan zijn. Daarom kunnen de werknemers niet altijd van zo’n hausse mee profiteren. Bovendien kunnen structurele loonsverhogingen in de toekomst bij een tegenvallende conjunctuur ontslagen in de hand werken. Kapitaalparticipatie of gewone winstdeelneming biedt de werkgevers de mogelijkheid om de werknemers op een ‘veilige’ manier in de winst te laten delen. In bedrijven waar de machtsverhoudingen niet van die aard zijn dat de werknemers op zo’n ogenblik een loonsverhoging kunnen afdwingen, is dit voor de werknemers een pluspunt. De (para)fiscale gunstmaatregelen zetten bedrijven ertoe aan een geschikt stelsel in te voeren. In het voorstel van de werkgroep-De Grauwe had de loonflexibiliteit echter een stevige deuk gekregen: de werknemersparticipatie kon slechts worden toegestaan als de loonnorm

¹²⁸ Dehaene (1998), p.11.

¹²⁹ Van Rompuy en Van Gompel (1999), p.530.

¹³⁰ Dehaene (1998), p.14 e.v.

¹³¹ Dat loonflexibiliteit niet in neerwaartse zin wordt bepleit, wat neoliberale theoretici nochtans niet zouden afwijzen, is een gevolg van de persistentie van de sociale verworvenheden en de structurele macht van de arbeidersbeweging in België.

is uitgeput.¹³² Deze bepaling was een toegeving aan de maatschappelijke krachten (vakbonden en centrumlinkse partijen) die nooit voor financiële werknemersparticipatie hebben warmgelopen. Deze beperking zou financiële werknemersparticipatie voor de sectoren die lang niet in de buurt van de loonnorm komen, hoogst oninteressant hebben gemaakt. “Dergelijke lineaire richtlijn gaat voorbij aan de economische en sociale realiteit,” aldus het VBO dat niet te spreken was over het compromis dat binnen de werkgroep-De Grauwe werd gesloten.¹³³ Ook Dehaene vond het waanzinnig.¹³⁴ In de uiteindelijke wet heeft de paarsgroene meerderheid deze restrictie geschrapt en vervangen door de zachtere bepaling dat aan een CAO over een participatieregeling ook een minimale loonsverhoging moet gekoppeld zijn. Merk op dat in de loop van de jaren 90 in het kader van de competitiviteitswet werknemersparticipatie bovenop de maximale loonstijging door de overheid werd tegengewerkt en soms zelfs werd verboden. De nieuwe loonnorm voor 1999-2000 liet nieuwe participatieregelingen boven de 5,9% loonstijging opnieuw toe, op voorwaarde dat de onderneming in kwestie nieuwe banen kon scheppen.¹³⁵ Een overwinning van de vakbonden is alvast dat regelingen voor werknemersparticipatie door middel van CAO's moeten worden afgesproken. Maar zo stond het eigenlijk ook al in het federale regeerakkoord. Daarnaast mag het totaalbedrag van de uitkeringen 10% van de brutoloonmassa van de onderneming en 20% van de winst van het boekjaar niet overschrijden. Het kleinste van de twee bedragen is het maximum.¹³⁶

Een vaak gehoorde kritiek luidt dat financiële participatie in bepaalde gevallen een lege doos kan blijken. Wat als de waarde van de aandelen keldert? Het is altijd mogelijk bepaalde waarborgmechanismen af te spreken, maar een klassieke loonsverhoging biedt de werknemer niet alleen meer zekerheid, maar ook meer vrijheid om het extra inkomen op een andere wijze te besteden of te beleggen. Daarnaast wordt gevreesd voor boekhoudkundige trucs, zoals de manipulatie van transferprijzen tussen entiteiten van éénzelfde groep, waardoor winsten naar elders binnen een groep worden gekanaliseerd en voor de entiteit met een participatieregeling niet veel meer overblijft. In mei 2000 vermoedden de vakbonden van de warenhuisketen GB een dergelijke manipulatie. GB kon wegens verlies een vooropgestelde winstdeelneming niet uitbetalen, terwijl de GIB-groep wel veel winst had gemaakt.¹³⁷ Dit probleem is echter niet inherent aan werknemersparticipatie, omdat een strikte wetgeving en strakke controle dit probleem in principe zouden kunnen opvangen.

Fiscaal gunstregime

De voorstanders menen dat de staat financiële werknemersparticipatie met wettelijke, fiscale en parafiscale stimuli moet aanwakkeren. Vooral dit aspect stuit op kritiek van de linkerszijde. Volgens haar omvatten dergelijke formules een vermomd loon en moeten ze ook als zodanig behandeld worden. Bij gebrek aan een wettelijk kader was dat lange tijd

¹³² De loonnorm hangt af van de gemiddelde lonen in de buurlanden en werd destijds ingevoerd als een wettelijke maatregel om de lonen te matigen.

¹³³ Jir, VBO schiet werknemersparticipatie af. In: De Standaard, 7 april 2000.

¹³⁴ (anon.), Voorstel werknemersparticipatie vraagt bijschaving. In: De Standaard, 5 mei 2000.

¹³⁵ Van Rompuy en Van Gompel (1999), p.541; KBC, Financiële participatie, geen substituut voor loonmatiging. In: Economisch Financiële Berichten, 54, 1999, 10, pp.12-13.

¹³⁶ Verhoeve, Jan, De werknemersparticipatie versus het stock-optionplan. In: Financieel Economische Tijd, 4 mei 2001.

¹³⁷ Wml, GB verlamd door nationale staking. In: De Standaard, 20 mei 2000.

ook de visie van de fiscus en de RSZ. Als dit systeem voor de bedrijven en de werknemers zoveel voordelen biedt, waarom moet het door de staat dan nog met een fiscaal gunstregime worden bedacht, vroeg ACV-leider Peirens zich af.¹³⁸ Het is trouwens opvallend dat het de werkgeversorganisaties en niet de vakbonden zijn die aandringen op een faciliterend kader, terwijl een oppervlakkige kennismaking met het dossier de voordelen vooral bij de werknemers doet situeren. Dehaene beschouwt de tussenkomsten vanwege de staat niet zozeer als een gunst, maar als een ‘vergoeding’ voor het risico en de tijdelijke illiquiditeit van het belegde geld die de werknemers-aandeelhouders oplopen. Bovendien kunnen dankzij de productiviteitsverhoging en de hogere aantrekkingskracht van België als vestigingsplaats terugverdieneffecten worden verwacht.¹³⁹ De nieuwe Belgische regeling bepaalt dat de werknemer op winstuitkering in cash 13,07 % sociale bijdragen en 25 % roerende voorheffing moet betalen. Kapitaalparticipatie in aandelen is aantrekkelijker: er is enkel een voorheffing van 15 % verschuldigd. Dit grote verschil werd ingegeven door de betrachting de opname van risicodragend kapitaal te bevorderen. Op beide sommen moet de werkgever wel vennootschapsbelasting betalen.¹⁴⁰

In feite vormen deze (para)fiscale voordelen een variant op de verlaging van de lasten op arbeid. Technisch gesproken belet overigens niets dat het gat in de overheidsinkomsten en de sociale zekerheid wordt gecompenseerd door zoiets als een vermogensbelasting of ‘algemene sociale bijdrage’. Maar zulke maatregelen liggen nu juist niet in de lijn der verwachtingen. Bovendien worden werknemers die niet meedoen, gediscrimineerd. Deze situatie is enigszins te vergelijken met het erg voordelige fiscale stelsel voor de bedrijfswagens. De discriminatie geldt onder meer voor de ambtenaren, die dan weer kunnen worden gemotiveerd met collectieve premiestelsels wanneer bepaalde doelstellingen worden gehaald. Zo vroeg Patrick Janssens (SP) ook in de non-profit-sector vormen van financiële participatie te introduceren.¹⁴¹ Ten slotte blijft de vraag waarom juist kapitaalparticipatie als een ideaal middel tot lastenverlaging naar voren wordt geschoven. In elk geval bewijst dit dossier andermaal dat de overheid in het huidige ideologische kader geen passieve rol krijgt toebedeeld, maar actief de spelregels van de markt in een welbepaalde richting stuurt. Los van elke andere overweging wordt voortdurend verwezen naar de ‘externe druk’ van de Europeanisering en globalisering, die België geen andere keuze lieten dan deze wetgeving in te voeren. België is daarmee één van de laatste lidstaten binnen de Europese Unie. In sommige landen zoals Nederland en Frankrijk bestaan al veel langer uitgewerkte regelingen.

De inzet van het debat ?

De syndicale kritiek op financiële werknemersparticipatie oogt op het eerste zicht nogal zwak. Gematigde voorstanders zijn niet uit op een afbouw van de bestaande vormen van inspraak, de aantasting van het basisloon of de afbraak van de sociale zekerheid. In het Belgische debat domineren voorstellen die het bestaande *aanvullen*, in de eerste plaats een mogelijkheid “om werknemers te laten delen in conjuncturele meevallers”,¹⁴² die anders

¹³⁸ Peirens (1998).

¹³⁹ Dehaene (1998), p.21 e.v.

¹⁴⁰ Van Dyck, Jan, Werknemersparticipatie is geen ‘klassieke’ bezoldiging. In: Trends, 26 april 2001.

¹⁴¹ Hens, Evelyne, Debat rond werknemersparticipatie moet uit de loonsfeer gehaald worden. In: Financieel Economische Tijd, 25 april 2000.

¹⁴² Dehaene (1998), p.12.

voor de werknemers misschien verloren zouden gaan. Bovendien is het een nuttig instrument voor jonge KMO's, waar bij gebrek aan financiële middelen interessante vormen van kapitaalparticipatie een alternatief bieden om kostbare medewerkers te binden. Omwille van de vrees voor een systematische vervanging van klassieke loonsverhogingen door aandelen die dan nog een lege doos zouden kunnen blijken, de toenemende groepsdruk gericht op nog meer productiviteit, de erosie van de strijdbaarheid en de sectorale en interprofessionele solidariteit, de subjectieve klassenverzoening terwijl er objectief niets zal veranderen, en de niet-gecompenseerde uitholling van de financiering van de sociale zekerheid en de overheidsuitgaven, houden sommige progressieve elites niet van financiële werknemersparticipatie. De Belgische wet is weliswaar een compromis, waardoor van een revolutie geen sprake zal zijn. Desalniettemin hebben de vakbonden het moeilijk gehad hun standpunt te verdedigen, omdat hun boodschap erg complex en zwaar ideologisch is. De in de ogen van vele werkgevers, politici, journalisten én werknemers manifeste voordelen van het systeem wegwuiven omwille van noties zoals strijdbaarheid en subjectivering van objectieve klassentegenstellingen is niet evident, zeker niet in een tijd waarin de ideologische hegemonie een andere windrichting aangeeft.

Dit debat is andermaal een illustratie van de moeilijkheden die de vakorganisaties ondervinden om hun machtspositie in dit post-Fordistische bestel te verdedigen. In dit, maar ook in andere dossiers, zoals de vraag naar hun representativiteit en hun 'privileges' in verband met het beheer van sociale voorzieningen (denk aan de recente discussie over de uitbetaling door de vakbonden van de premies voor de 'tijdskredieten'), hebben de vakbonden zich bekwaamd in een vorm van schaduwboxen, waarbij ze met omfloerste boodschappen en steunend op de ongeschreven regels van het neocorporatisme, hun machtsposities handhaven. Dit doen zij omdat een expliciete articulatie van hun valabele redeneringen in deze tijdsgeest niet zou worden aanvaard, omdat derde-weg-adepten er weinig van (willen) begrijpen. Maar ondanks dit syndicale weerwerk, rukt de post-Fordistische productiewijze niet alleen op met spectaculaire innovaties, maar ook met subtiele en ogenschijnlijk kleine wijzigingen in de economische en technologische 'onderbouw', zoals de invoering van kapitaalparticipatie door werknemers. De gevolgen van deze 're-engineering' zijn meestal niet gemakkelijk om te keren, temeer daar ze ook een significante invloed uitoefenen op de 'bovenbouw', in casu het wereldbeeld van de werknemers.

De 'actieve welvaartsstaat' en de wereld van de *stock options*

Een bekende, maar vooralsnog weinig gehoorde kritiek op het concept van de 'actieve welvaartsstaat' luidt dat deze zich vooral bezighoudt met de activering en responsabilisering van de zwaksten in de samenleving: de leefloontrekkers, de werklozen, de laaggeschoolden, de migranten. Zij worden verondersteld hun bereidheid om te werken en hun wil om te participeren voortdurend te bewijzen. Opleiding en vorming om als individu competitiever voor de dag te komen worden hoger ingeschat dan uitkeringen en andere 'betuttelende' programma's. Maar hoe zit het nu tussen de 'actieve welvaartsstaat' en de top van de maatschappelijke ladder? Aan het discours over 'rechten en plichten' schijnen de allerhoogste inkomens- en vermogensgroepen doorgaans te kunnen ontsnappen. Het is hier niet de bedoeling de hele discussie over de rechtvaardigheid van de inkomsten- en vermogensbelasting in België over te doen, maar laten we in de sfeer van de flexibele beloningsvormen nog een merkwaardige trend tegen het licht houden. Financiële werknemersparticipatie staat in principe open voor alle werknemers. Voor bepaalde

categorieën, voornamelijk kaderleden, werden de voorbije twintig jaar andere en meer ingrijpende beloningsvormen ontworpen. Deze markante ontwikkeling is andermaal een illustratie van de sociaal-economische transformatie die zich in de 'Rijnlandse' samenlevingen aan het voltrekken is. Inzake de inkomens van topmanagers speelt de werking van de 'vrije' markt bijna voluit, hoewel er in dit dossier toch meer aan de hand is dan een loutere uitwerking van klassieke marktwetten van Adam Smith en Friedrich Von Hayek.

Met de wet van 26 maart 1999,¹⁴³ nog een realisatie van de rooms-rode meerderheid onder Dehaene II, werd het fiscale gunstregime voor aandelenopties op punt gezet. Een aandelenoptie is een verkoopbelofte waarbij de vennootschap-werkgever belooft aandelen te verkopen tegen de prijs die op het ogenblik van de verkoopbelofte werd vastgesteld (dit is de 'optieprijs'), en waarbij de werknemer binnen een bepaalde termijn de mogelijkheid heeft om de aandelen te kopen en zo de 'optie te lichten'. De werknemer zal de aandelen maar kopen wanneer de koers boven de uitoefenprijs is gestegen. Dankzij deze korting kan de werknemer zich (aanzienlijk) verrijken. Alles hangt natuurlijk af van de beurskoers, die zowel flink mee als tegen kan vallen. Vandendijk en De Reymaeker kaderen deze wetgeving in het grotere belang van *human resources management* en de opgang van de Angelsaksische tendens van financiële werknemersparticipatie. Reeds in de jaren 80 werd een begin gemaakt met de uitbouw van een wettelijk kader om aandelenopties aan te moedigen, zij het dat de regeling door de vele voorwaarden en beperkingen een matige aantrekkingskracht kende. Vóór 1999 waren de fiscale regels voor aandelenopties bovendien heel onduidelijk. Daarnaast bleven sociale-zekerheidsbijdragen verschuldigd, hoewel daar in de praktijk weinig van in huis kwam.¹⁴⁴

De nieuwe en uiterst complexe wetgeving houdt een forfaitaire waardebepaling van de opties in op het moment van de toekenning. Deze bedraagt in principe 15% van de waarde van het onderliggende aandeel, maar kan gehalveerd worden (7,5%) als aan bepaalde voorwaarden is voldaan. Op deze forfaitaire waarde wordt de bedrijfsvoorheffing afgehouden. Als de beurskoers met bijvoorbeeld 5 à 10% stijgt, kan derhalve voor de meeste begunstigden, rekening houdend met een belastingtarief van 50%, al een aardige belastingvrije meerwaarde geïncasseerd worden. Op dit onmiskenbare voordeel in natura waren niet langer sociale-zekerheidsbijdragen verschuldigd, zo werd even later in een KB bepaald.¹⁴⁵ De nieuwe wetgeving maakte het systeem van aandelenopties zowel voor de onderneming als de begunstigde fiscaal en parafiscaal dus heel aantrekkelijk. De soms astronomische inkomens van topkaders in de vorm van aandelenopties worden met andere woorden uit de normale stelsels van de sociale-zekerheidsbijdragen en de progressieve personenbelasting gehaald.

Wat brengt een rooms-rode regering op zo'n idee? Gezien het grote geld van de optieregelingen doorgaans voor het topkader is weggelegd, kan deze formule moeilijk als een variant op het progressieve thema van 'vermindering van de lasten op arbeid' worden opgevat. Het staat als een paal boven water dat de vermeende druk van de economische globalisering de regering er op het einde van de jaren 90 toe heeft aangezet meer rechtszekerheid en een (para)fiscaal gunstiger behandeling van de aandelenopties in wetgeving te gieten. In de memorie van toelichting stond te lezen dat de wet inspeelde op:

¹⁴³ Belgisch Staatsblad, 1 april 1999.

¹⁴⁴ Vandendijk, Marc, De Reymaeker, An, De fiscale behandeling van aandelenopties. Vóór en na de nieuwe wetgeving. In: Algemeen Fiscaal Tijdschrift, 1999, april, p.129.

¹⁴⁵ (anon.), Aandelenplannen vrij van RSZ. In: Trends, 28 oktober 1999.

“[...] de concurrentie van ondernemingen uit de buurlanden of de Angelsaksische landen die actief een beroep kunnen doen op aandelenopties teneinde hun managers en hun medewerkers meer te betrekken bij de toekomstige groei van de onderneming en hen aan te sporen om hiertoe bij te dragen. Het is belangrijk aan al onze ondernemingen een regeling ter beschikking te stellen die hen toelaat het hoofd te bieden aan de concurrentie met buitenlandse ondernemingen en bijgevolg hen de mogelijkheid te bieden een beroep te doen op *stock option plans*, om bekwame en gemotiveerde medewerkers aan te trekken en bij de onderneming te betrekken.”¹⁴⁶ Het was dus niet alleen de bedoeling om de productiviteit van leidinggevend personeel op te drijven, maar ook om van België een aantrekkelijke locatie voor topmanagers te maken. Kennelijk is een bepaald segment van de ‘productiefactor arbeid’ erin geslaagd landen tegen elkaar uit te spelen. Tegen de nieuwe wet werd tevergeefs geageerd door groene parlementsleden en de vakbonden ABVV en ACV.¹⁴⁷

Eind 2000 had ongeveer een vierde van de Belgische ondernemingen een aandelenoptieplan, dat hoofdzakelijk voor topmanagers, directie en hogere kaderleden was voorbehouden. Heel wat van die mensen zijn er schatrijk door geworden.¹⁴⁸ Onder andere omwille van de risico’s en het feit dat de werknemer belastingen moet betalen voor iets wat hij nog niet bezit (bij de toekenning van de optie heeft hij nog geen winst gezien), zijn aandelenopties onder ‘gewone’ werknemers niet gebruikelijk.¹⁴⁹

In Nederland woedt sinds enkele maanden een fel en interessant maatschappelijk debat over de topinkomens. Op 1 mei 2001 zette de voorzitter van de grootste Nederlandse vakbond FNV, Lodewijk de Waal, de beuk erin door de indrukwekkende stijging van de inkomens van topmanagers aan de kaak te stellen. Nochtans was deze evolutie in strijd met het ‘akkoord van Garderen’ uit 1999 waarin was afgesproken dat de lonen van topmanagers niet onverantwoord mochten stijgen. Hij stelde voor de allerhoogste lonen vanaf een bepaald niveau – bijvoorbeeld 100 keer het minimumloon of zo’n 3 miljoen gulden – af te romen met een belastingtarief van 100%, de zogenaamde ‘kleptocratentaks’. Inkomens tussen 1 en 3 miljoen zouden met een taks van 75% worden bedacht.¹⁵⁰ Onderzoek van FNV, maar ook de Nederlandse regering heeft inderdaad een gigantische toename van de inkomens van topmanagers in de afgelopen jaren vastgesteld. In de grootste ondernemingen (70.000 werknemers en meer) streken de topbestuurders in 2000

¹⁴⁶ Geciteerd in: Van den Abeele, Philippe, Aandelenopties praktisch. In: Belgian Business & Industrie, 7 mei 1999.

¹⁴⁷ Amendementen van de heren Wauters en Detienne. Kamer van volksvertegenwoordigers, 1912/12-98/99, 22 februari 1999, p.5817 e.v.

¹⁴⁸ Despiegelaere, Guido, Een beloning met een staartje. In: Knack, 18 oktober 2000.

¹⁴⁹ Despiegelaere, Guido, Ik werk, dus ik spaar. In: Knack, 6 oktober 1999. Er zijn echter uitzonderingen. Een merkwaardig voorbeeld zijn de opties die het Vlaams Economisch Verbond (VEV) aan zijn eigen personeel toekent. Het VEV, dat als vzw geen eigen aandelenopties uit te delen heeft, koopt voor de personeelsleden opties van het zelf ontworpen en door KBC beheerde *IN.flanders index fund*, een fonds dat belegt in de Vlaamse ondernemingen die het best scoren op het vlak van werkgelegenheid. Er zit dus een sociale dimensie in de index. Als deze beursindex het goed doet, gaat de effectieve prestatiepremie van de VEV-medewerkers de hoogte in. Dit verhoogt hun betrokkenheid bij het wel en wee van het Vlaamse bedrijfsleven. Het VEV hoopt dat ook de non-profit sector opties van deze ‘werkgelegenheidsindex’ gaat uitdelen (Tegenbos, Guy, Speciale aandelenopties voor leraar, verpleger en ambtenaar. In: De Standaard, 9 juni 2000; Guido Despiegelaere (2000))

¹⁵⁰ De Waal, Lodewijk, Goed lonen werkt beter. Presentatie tijdens de Hay-conferentie Boeiend belonen op 9 oktober 2001. URL: www.fnv.nl.

een ‘loonsverhoging’ van 17,6% op. Dit zou gaan over enkele honderden personen in enkele tientallen bedrijven. Hun collega’s in de bedrijven tussen 2.000 en 7.000 werknemers verdienden 11,8% meer.¹⁵¹ De *trendy* variabele beloningsvormen hebben in deze ontwikkeling een cruciale rol gespeeld.¹⁵² Aan de basis van deze evolutie ligt volgens FNV niet alleen krapte op de arbeidsmarkt van topmanagers. De invasie van buitenlandse en vooral Amerikaanse bestuurs- en directieleden heeft ‘buitenlandse’ en veel riantere beloningspraktijken geïntroduceerd. In de Verenigde Staten verdienen managers doorgaans veel meer. Behalve marktwerking, spelen dus ook imitatie-effecten mee. Een andere belangrijke factor is dat loonsverhogingen voor topmanagers vaak juist op initiatief van deze laatste zelf werden toegekend.¹⁵³ De factor ‘macht’ weegt in dit dossier wellicht zwaarder dan de factor ‘markt’.

De loonontwikkeling van de top staat in schril contrast met die van de gewone werknemers. De conclusie van De Waal is dan ook: “Waar gewone werknemers worden opgeroepen tot loonmatiging is het niet meer dan fatsoenlijk dat ook topmanagers zichzelf in acht nemen. Exorbitante loonstijgingen verzieken het onderhandelingsklimaat en verstoren de beloningsverhoudingen.”¹⁵⁴ Met een knipoog naar het concept van de ‘actieve welvaartsstaat’ is ook deze beschouwing van Agnes Kant van de Socialistische Partij (SP) vermeldenswaard: “Topmanagers zijn goed in het managen van hun eigen belang. Ze hebben jarenlang gepleit voor loonmatiging en het is een grof schandaal dat ze zelf hun salarissen dusdanig verhogen. Blijkbaar zijn ze van loonmatiging afgestapt, dus werknemers zouden zich geroepen moeten voelen om fikse looneisen te gaan stellen [...] 13 procent loonstijging zou een mooi bedrag zijn om uitkeringen mee te verhogen.”¹⁵⁵ In de Tweede Kamer reageerden alle partijen negatief op de spectaculaire loonstijgingen voor de top. Ook VVD- en CDA-kamerleden vonden deze evolutie in het licht van de inspanningen die van de werknemers worden gevraagd, “psychologisch ontactisch” en onrechtvaardig tegenover de gewone werknemers.¹⁵⁶ Maar de maatregelen van de overheid tegen deze gang van zaken bleven erg bescheiden. De regering-Kok heeft stappen gezet om de bezoldiging en het aandelenbezit van topmanagers in open naamloze vennootschappen openbaar te maken, en de bevoegdheden van de aandeelhoudersvergadering van open naamloze vennootschappen in verband met de beloning van het management te vergroten.¹⁵⁷ Fiscale of andere maatregelen om deze evolutie om te buigen, zoals de

¹⁵¹ Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid. Stijging topinkomens in bedrijfsleven varieert sterk: kabinet wil openbaarheid. Persbericht, 20 augustus 2001.

¹⁵² De Volkskrant meldt hierover: “De echte klappers worden echter gemaakt door het verzilveren van opties. Zo cashte jonkheer Rijnhard Van Tets voor twee miljoen gulden aan opties, waardoor hij zijn bestuursvoorzitter Groenink ruim passeerde als best beloonde ABN Amro-bestuurder. Groenink, Van Tets en de andere bankbestuurders kregen er vorig jaar ieder 60 duizend nieuwe opties bij. Niet voor niets bepleitte de Vereniging van Effectenbezitters (VEB) bij premier Kok een wettelijke regeling om uitwassen met opties te voorkomen. Veel bestuurders krijgen naast hun bezoldiging tienduizenden – en soms zelfs honderdduizenden – nieuwe opties die, als ze gecash worden, bedragen opleveren die de salarissen en bonussen ver te boven gaan. Zo groeide het optiestuwmeer van Ahold-topman Cees van der Hoeven met 111 duizend tot ruim 1 miljoen stuks, zodat de familie Van der Hoeven generaties lang geen geldzorgen meer heeft.” ((anon.), Bonussen en opties jagen topinkomens op. In: De Volkskrant, 2 juni 2001.)

¹⁵³ De Waal (2001).

¹⁵⁴ Idem.

¹⁵⁵ (anon.), Topinkomens. In: De Volkskrant, 21 mei 2001.

¹⁵⁶ (anon.), Kamer ontzet over stijging topinkomens. In: De Volkskrant, 5 juni 2001.

¹⁵⁷ Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid. Stijging topinkomens in bedrijfsleven varieert sterk: kabinet wil openbaarheid. Persbericht, 20 augustus 2001.

vakbond vraagt, werden niet in het vooruitzicht gesteld. Integendeel, de jongste belastinghervorming had de toptarieven, net als in België, naar beneden gehaald.¹⁵⁸ De grotere transparantie, ook een kenmerk van de Angelsaksische cultuur, zal wel meer mogelijkheden bieden voor een syndicale strategie. In de Belgische Senaat werd in april 2001 een wetsvoorstel neergelegd om de vergoedingen en het persoonlijk aandelenbezit van managers, directieleden en bestuurders in beursgenoteerde bedrijven bekend te maken.¹⁵⁹

Niet verwonderlijk schermen de werkgevers met het argument dat de hoge salarissen en bonussen noodzakelijk zijn om talent in Nederland te houden of aan te trekken. Over de validiteit van dit argument spreken wij ons niet uit, maar bijvoorbeeld de hoogleraar economie Hans Schenk van de Katholieke Universiteit Tilburg relativeert dit typische globaliseringsargument. Hij gelooft niet in een massale uittocht als de vergoedingen zouden dalen, noch in het feit dat alle halfgoden van het Nederlandse bedrijfsleden onmisbaar zouden zijn.¹⁶⁰ Imitatie, macht en mythe geven wellicht meer de doorslag.

Uit de Nederlandse discussie onthouden we vooral dat het thema van de 'rijkdombestrijding' op de politieke agenda is gezet, maar in het beleid is voorlopig alleen een tegenovergestelde trend te merken. In België is het maatschappelijke debat over 'rijkdombestrijding' nagenoeg onbestaande. De *sky is the limit*, wat de verrijking van individuen betreft. In de belastinghervorming die de paarsgroene regering in oktober 2000 heeft aangekondigd, was een vermogensbelasting niet voorzien. Wel werden de toptarieven in de personenbelasting van 55 en 52,5% afgeschaft, waardoor de hoogste schijf van het inkomen nog maximaal aan 50% zal worden afgeroomd. Ook hier verwees de regering naar de noodzaak om de concurrentiepositie van België inzake hoogbetaalde individuen veilig te stellen.¹⁶¹ Diverse beleggingsinkomsten, zoals meerwaarden uit aandelen of deelbewijzen van bepaalde beleggingsfondsen, worden nog steeds niet of nauwelijks belast. In het algemeen komen roerende inkomsten, die vooral door de rijkere gezinnen worden verworven, fiscaal goed weg. Tal van mechanismen die de progressiviteit van het belastingstelsel de afgelopen decennia hebben ondermijnd, zijn intact gebleven. De nieuwe regeling voor aandelenopties heeft een nieuw hoofdstuk aan dit verhaal toegevoegd. Typisch is dat wat kan voor bepaalde personeelscategorieën in de privé-sector, met name de ongebreidelde uitwerking van de wet van vraag en aanbod,¹⁶² niet kan voor functies in de non-profit-sector waarvoor de maatschappelijke vraag momenteel hoger is dan het aanbod: verpleegkundigen, leraren, treinbestuurders, ...

De aandelenoptieplannen staan overigens volkomen los van de loonnorm. Blijkbaar gaat dwars door de arbeidsmarkt een bepaalde scheidingslijn. Een land is pas competitief

¹⁵⁸ (anon.), Kamer ontzet over stijging topinkomens. In: De Volkskrant, 5 juni 2001.

¹⁵⁹ Wetsvoorstel tot wijziging van artikel 1 van de wet van 2 maart 1989 betreffende de openbaarmaking van belangrijke deelnemingen in ter beurze genoteerde vennootschappen en van artikel 96 van het Wetboek van vennootschappen. Ingediend door de heren Vincent Van Quickenborne, Guy Moens, Paul De Grauwe, Jean-François Istasse, Jacky Moraël en Michiel Maertens. Wetgevingsstuk n° 2-714/1.

¹⁶⁰ Croon, Mariël, Kleptocraten op de arbeidsmarkt. In: NRC Handelsblad, 19 september 2001.

¹⁶¹ Reynders, Didier, Personenbelasting. Ontwerp van fiscale hervorming. Ministerie van Financiën, 2000, p.26.

¹⁶² ... waarbij deze wetmatigheid enkel verstoord wordt door de machtspositie van het topkader in grote ondernemingen, dat zich surplussen kan toekennen die in vele gevallen wellicht niet langer 'marktconform' zijn.

wanneer het personeelsleden boven deze lijn formidabele loonstijgingen toekent, die daarenboven van een fiscaal en parafiscaal gunstregime kunnen genieten, maar de massa werknemers onder deze lijn met een politiek van loonmatiging disciplineert. Dit is een kenmerk van de hedendaagse competitiestaat, die zich op een uitermate actieve wijze aan de wetten van de mondialiserende wereldmarkt aanpast, en zijn eigen ambities om in functie van werkgelegenheid en herverdeling zelf de markt te sturen heeft opgeborgen. Nog een kenmerk is dat de economische groei de ‘actieve welvaartsstaat’, de paarse variant van de neoliberale competitiestaat, weliswaar toelaat een omvangrijk basispakket aan sociale voorzieningen te blijven garanderen, maar waarbij voortaan elke *toename* van het nationaal inkomen in hoge mate wordt ‘geprivatiseerd’. Dit laatste uit zich in een verlaging van de effectieve fiscale druk, die de overheidsfinanciën in absolute termen niet in het gedrang hoeft te brengen. Deze ‘comfortabele’ positie in electoraal opzicht – de uitbouw van het Zilverfonds of de stijging van het budget van de ziekteverzekering kan blijkbaar samengaan met de exuberant gunstige fiscale behandeling van de allerrijksten – is één van de politieke oorzaken waarom de internationale agenda om inzake fiscale materies de ‘uitwassen’ van internationalisering en globalisering in te dijken, nog maar weinig voorstelt. Wat de inkomsten van personen betreft, is de meest spectaculaire ‘realisatie’ tot nu toe een minimalistische Europese ontwerprichtlijn over een gedeelte van de financiële beleggingen, die als een gevolg van de gehaaide diplomatieke strategie van een paar sceptische lidstaten¹⁶³ een maat voor niets dreigt te worden. Internationale beleidsharmonisatie om de politieke macht (opnieuw) naar hetzelfde geografische niveau als de markt te tillen, om aldus schadelijke competitieve krachten te neutraliseren en minimumnormen af te spreken, is binnen de ideologie van de Derde Weg evenwel geen prioriteit. Ook de Belgische variant, de ‘actieve welvaartsstaat’, neemt globalisering en de wereldwijde concurrentie om investeringen en kennelijk ook topmanagers en andere bijzondere individuen aan te trekken als een gegeven. De wijze waarop, en het discours waarmee de regeling voor aandelenoptieplannen in het parlement werd aangenomen, alsook vele andere *concrete* beleidsbeslissingen, relativeren in hoge mate de recente, zij het modieuze verzuchtingen van politici van de traditionele partijen over de dringende noodzaak aan ‘politieke regulering’ van de globalisering.

¹⁶³ Luxemburg en Groot-Brittannië eisen bijvoorbeeld dat ook de Verenigde Staten, Zwitserland, Liechtenstein en vele andere landen en territoria een gelijkaardige regeling voor spaarinkomsten van buitenlanders invoeren.

6. *Conclusie*

Binnen het Belgisch politiek landschap lijkt een zekere consensus te bestaan over de algemene concepten van de AWS, de lokale vertaling van de Derde Weg. Inderdaad, het gaat om een ‘lokaal gebruik van’, als het ware om de manifestatie van een soort ideologische ‘glokalisering’. Het Derde Weg-denken wordt niet enkel uitdrukkelijk gekoppeld aan globalisering, deze centrumstrategie kent daarenboven ook een vrij globale verspreiding en geamendeerde toepassing. We betogen hier dus niet dat bekende en minder bekende protagonisten en verdedigers van de AWS doctrinaire volgelingen van Giddens, Blair en andere overzeese inspiratoren zijn. Wat we wel beweren is dat de basisgedachten van dit voor specifiek Britse politieke doelstellingen en binnen de specifiek Britse politieke context ontwikkeld concept ook hier gebruikt en verdedigd worden. Daarom ook hadden we aandacht voor het historisch kader en een kritische duiding van de Derde Weg. Er is dan ook niet één Derde Weg, vele sociaal-liberale syntheses zijn mogelijk.

Dat impliceert m.a.w. dat er verschillen zijn: het is immers een flexibele eigenschap van de Derde Weg dat er voldoende ruimte voor interpretatie is en het zou dus intern inconsistent zijn mocht de Derde Weg overal in dezelfde verschijningsvorm opduiken, wat daarenboven onmogelijk is. Immers, volk van allerlei slag en stand lijkt er zich in te kunnen vinden. Het gaat in wezen om een reeks programmapunten en een onderlinge link tussen deze gericht op een electorale uitbreiding of hersteloperatie. De geringere profilering die daarvan het resultaat kan zijn wordt gelegitimeerd door de stelling dat dit voor ‘een aanpassing aan de tijd’ staat. Globalisering wordt beschouwd als een essentieel kenmerk van dit nieuw tijdskader. De verschijnselen, evoluties, ontwikkelingen of fenomenen die onder dit containerbegrip gevat worden, alsook deze die er aan toegeschreven worden of er het gevolg van zouden zijn, nopen tot veranderingen, modernisering, zowel van politieke analyses en beleidsvoorstellen als van de welvaartsstaat. De Derde Weg, zelf een moderniseringsoperatie die o.a. op globalisering een antwoord wil zijn, levert mee de normatieve onderbouw voor de activering van de welvaartsstaat.

De AWS, product van de – hegemone? – lokale en dus aangepaste interpretatie van de Derde Weg, stelt zich o.a. tot doel actief op te treden met het oog op het blijvend (her-) inschakelen van werklozen op de arbeidsmarkt. Andere doelstellingen zijn niet afwezig maar komen minder (uitdrukkelijk) op de voorgrond. Eén van de basisgedachten van de AWS, (re-)integratie door arbeidsparticipatie, leidt in zijn uitvoering tot een minstens impliciete stijging van het belang van individuele plichten, vooral voor de zgn. ‘onderklasse’. De nadruk op responsabilisering van zowel individuen, sociale organisaties en overheidsinstellingen is gekoppeld aan een toenemende conditionaliteit en contractualisme van sociale zekerheidsrechten, wat een gevaar op uitholling ervan impliceert. Naast een vorm van individualisering van sociale bescherming is er voorts sprake van een toenemende juridisering, waardoor ook het sociaal overleg in toenemende mate gevat wordt: “De juridisering van onze maatschappelijke verhoudingen lijkt onomkeerbaar. In steeds meer aspecten van het maatschappelijk leven worden enkel nog juridische oplossingen aanvaard. Onder invloed van neoliberale en vooral Angelsaksische levensvisie gaat elk individu steeds meer op zijn rechten staan. Sociale samenhang en andere vormen van conflictoplossing krijgen nauwelijks nog aandacht. De rechter dreigt de

ultieme regulator van onze maatschappelijke ordening te worden. Ook de arbeidsverhoudingen ontsnappen niet aan deze tendens tot individualisering en juridisering. De traditionele boodschap van de vakbonden – met name solidariteit, bescherming van maatschappelijke zwakkeren en het creëren van een collectief draagvlak – wordt steeds minder aangehoord.”¹⁶⁴ Een pleidooi voor een ‘responsabilisering’ van de ‘toplaag’ van rijken – om ze nog eens, enigszins anachronistisch, aldus te omschrijven – valt bij de voorstanders van de AWS veel minder te beluisteren. Past dit binnen een normatieve visie en/of is het ingegeven door de pragmatische ingesteldheid? Zoals hierboven werd aangeraakt behoort ook de responsabilisering of ‘activering’ van deze hogere inkomenscategorieën alvast tot de ‘theoretisch denkbare’ alternatieven. Blijkbaar wordt dit onderdeel van de emancipatorische strijd naar meer sociale gelijkheid politiek niet voldoende ernstig genomen.

Uit onze en andere beschouwingen kunnen we echter geenszins afleiden dat het hier om een doelbewuste strategie gaat, met als oogmerk een geleidelijke ondermijning van de klassieke welvaartsstaat. Dat beweren we dus ook niet, we dichten de verdedigers en uitvoerders van de AWS en de daarin centraal staande ‘activering’ niet eens asociale doeleinden en drijfveren toe. Er zijn o.i. op dit ogenblik geen overtuigende argumenten aan te dragen die kunnen bewijzen dat het de bedenkers en uitvoerders van de AWS er om te doen is om de huidige welvaartsstaat onderuit te halen en te vervangen door een ietwat ‘menselijke’ neoliberale nachtwakersstaat die enkel het ergste leed verzacht teneinde politieke stabiliteit te garanderen. We zeggen zelfs niet dat onze welvaartsstaat in groot gevaar is of met fors geweld wordt afgebroken. Onze conclusie is veel subtieler, voorzichtiger, minder spectaculair. De geleidelijke, langzame en selectieve evolutie van, om ideaaltypische categorieën te gebruiken, de Rijnlandse KWS naar een vorm van SWS (of andere types ‘concurrentiestaat’) voltrekt zichzelf via een ‘*silent revolution*’. Niet via bruuske of systeem-destabiliserende ingrepen komt dit proces tot uiting, wel via een gevarieerd panorama van gedecentraliseerde beslissingen, op verschillende beleidsniveaus, in verschillende stelsels en maatschappelijke sectoren.

Dat maakt het ook moeilijk, en de uitdaging des te groter, om deze ontwikkeling te analyseren en te bekritisieren. We menen evenwel dat deze uiteenlopende reeks beleidsbeslissingen, zoals er hierboven een aantal van werden geëxpliciteerd, en vooral de daaraan ten grondslag liggende normatief-ideologische opvattingen en houdingen, zoals ze hierboven werden omschreven, samen genomen kunnen wijzen op een verandering in de ‘aard’ van ons sociaal systeem. Geen cijferreeks noch statistische methode hebben wij ter hand om ons verhaal overtuigend kwantitatief – en dus empirisch? – te onderbouwen. Wellicht vormen bovenstaande argumenten van onze veelomvattende en eerder theoretische uiteenzetting, op zijn minst, een aanduiding dat zich een ontwikkeling voltrekt die alle kritische aandacht verdient. Meer nog, dat deze geleidelijke en in zekere zin stilzwijgende ontwikkeling kan leiden tot de corrosie van de fundamenteën van ons sociaal welvaartsmodel. De toenemende conditionaliteit van rechten, als gevolg van het dwingend ‘geen rechten zonder plichten’-discours, toenemende individualisering (ook van risico’s) en andere hierboven geschetste ontwikkelingen leiden er niet toe dat deze rechten worden afgeschaft. Ze worden o.i. wel aangetast, uitgehold. Over dat soort van subtiele, maar betekenisvolle ontwikkelingen gaat ons verhaal en onze kritiek.¹⁶⁵

¹⁶⁴ Leurs, A., *Werkgevers spelen vals*. In: *De Gids Op Maatschappelijke Gebied*, 92, 2001, 7, p.1.

¹⁶⁵ Gelijkaardige kritiek leidde er o.a. toe dat het voorstel van Minister van Sociale Integratie Johan Vande Lanotte, om de wetgeving op de OCMW-steun te hervormen, niet op de voorziene vergadering van de ministerraad kon worden goedgekeurd. Het feit dat mensen die een ‘leefloon’

Dat onze aandacht veelomvattend is heeft uiteraard ook te maken met de globaliteit van de ontwikkelingen waar we op wijzen en die door velen expliciet of impliciet met globalisering in verband worden gebracht. Zo is het bijv. illustratief dat participatie op de arbeidsmarkt binnen het gedachtegoed van de AWS beschouwd wordt als hét middel om – via maatschappelijke integratie die arbeid met zich meebrengt – de sociale cohesie in een samenleving in stand te houden, om ‘insluiting’ te bevorderen. Ondanks recente maatregelen, voorstellen en plannen om ‘arbeid’ anders en vooral breder te definiëren en vanuit de maatschappij (financieel) te ondersteunen wordt met ‘arbeid’ vooral verwezen naar een productivistisch ideaal van reguliere, betaalde arbeid; hoewel men mag aannemen dat ook niet-betaalde arbeid integrerend kan werken. Dat laatste wordt inderdaad opgenomen door de subsidiëring van zorgtaken.

Inzake sociale insluiting en armoedebestrijding bekleedt o.a. ook onderwijsdeelname een strategische plaats. Vaak blijkt evenwel dat deze participatie uitdrukkelijk aan de participatie op de arbeidsmarkt wordt gekoppeld: levenslang leren, het op- en uitbouwen van een portefeuille van ‘skills’ blijken in het heersend discours vooral een versterking van de marktpositie te zijn, eerder dan, pakweg, een zaak van persoonlijke ontwikkeling, de ontwikkeling van een kritisch denkkader, enz.. Onderwijs heeft immers meer te maken met economische efficiëntie: zodra werkgelegenheid onder druk komt te staan, zoals nu stilaan opnieuw het geval is, wijzen heel wat activeringsmensen naar het onderwijsbeleid om de ‘skills’ van de lokale, in de moordende concurrentiestrijd bedreigde, individuele werknemers te optimaliseren. Op die manier wordt het onderwijs ingeschakeld in de (blijvende) activering van werknemers, in een economische logica.

De AWS heeft dan ook de ambitie om een sociale investeringsstaat zijn, die o.a. inspanningen levert voor vorming en opleiding op en naast de werkvloer. Een recente studie van het Steunpunt WAV toonde aan dat de zgn. *education gap* op de Belgische arbeidsmarkt één van de grootste is onder de Europese lidstaten. Dat aan deze en andere kloven in onze maatschappij wordt gewerkt is zeer verdienstelijk en tevens ook noodzakelijk. De blijvende aanwezigheid en eventuele toename van decommodificerende sociale investeringen – óók een essentieel onderdeel van het Derde Weg-denken en de AWS – beletten evenwel niet dat anderzijds, bijv. via de invoering van het leefloon of het benadrukken van PPS, de markt steeds meer als meest geschikt allocatie- en verdelingsmechanisme wordt beschouwd. Deze politieke grondhouding, en het denken waarop ze gebaseerd is, vindt men niet enkel bij sociaal-economisch rechts maar ook in partijen die traditioneel op deze breuklijn een linker of middenpositie innamen. De vernieuwing van heel wat socialistische of sociaal-democratische partijen bestaat er blijkbaar in om via dit discours, dat o.a. gevat wordt in de leuze ‘met andere middelen zelfde doelstellingen bereiken’, aan te tonen dat de brug naar de 21ste eeuw werd gemaakt.

willen ontvangen werkbereidheid moeten tonen stuit op zware kritiek van o.a. de groenen, PS-voorzitter Elio Di Rupo, vakbonden en armenorganisaties. Het risico dat aanvragers van een bestaansminimum voortaan het risico lopen uitgesloten te worden als ze werk weigeren is onaanvaardbaar voor vakbonden. Ook de beloofde verhoging van de uitkering is onvoldoende. Volgens de vakbonden is het bestaansminimum een onvoorwaardelijk recht en moet dat zo blijven, anders is er volgens de Franstalige Liga voor de Rechten van de Mens sprake van ‘dwangarbeid’. GT, Vande Lanotte vangt bot met zijn leefloon. In: De Morgen, 31 aug. 2001; PDB, Vande Lanotte moet leefloonwet aanpassen. In: De Standaard, 31 aug. 2001. Het is hiermee niet voor het eerst dat felle kritiek wordt geuit op de politieke keuze om eerst middelen vrij te maken voor ‘activering’ en pas later voor een verhoging van de uitkeringen. Na een ‘verduidelijking’ werd het voorstel later wel aanvaard.

De toenemende commodificatie bleek o.a. uit de casus van de financiële werknemersparticipatie. Ook hier blijft het Derde Weg-denken niet zonder gevolgen. Het betoog van de voorstanders bedient zich van concepten als globalisering, competitiviteit, teamgeest en flexibiliteit. De implicaties van de financiële werknemersparticipatie voor de arbeidsrelaties zijn o.i. van groot belang. Ondermeer vakbonden klagen dit aan, maar omdat hun discours weinig 'eigentijds' is hebben ook zij het moeilijk om hun standpunten, tegen de *common sense* in, ondubbelzinnig te articuleren. Zodoende worden op de kracht van het Derde Weg-denken langzaam maar zeker op termijn fundamentele wijzigingen aan de sociaal-economische constellatie doorgevoerd.

Daarbij wordt 'tegenstelling', bijv. tussen arbeid en kapitaal, uiterst vakkundig als volslagen oubollig en achterhaald afgedaan. De verschuiving van een *equality of outcome* naar de veel modernere *equality of opportunities* wijst op een herinterpretatie, op een 'modernisering' van de noties rechtvaardigheid, gelijkheid of tenminste gelijkwaardigheid. Onvoorwaardelijke claims, die louter op grond van het lidmaatschap van een politieke gemeenschap – gekenmerkt door een sterk ongelijke verdeling van welvaart – zijn gebaseerd, lijken in deze *new economy* en de daaraan aangepaste 'nieuwe politiek' niet langer houdbaar. Dergelijke verschuivingen verdienen alle aandacht en verder onderzoek. Wat we met bovenstaande uiteenzetting wilden bereiken is dat alvast voldoende redenen voor verder onderzoek naar voor werden geschoven; dat duidelijk zou zijn dat ideologie niet dood is, dat er nog steeds keuzes moeten worden gemaakt en dat politieke strijd er ook op gericht kan zijn om sommige opties van de agenda te houden.